

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1912

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1912

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI - KOLDING

INDHOLD

Side

Mindesmærker og Fund fra forhistorisk Tid i Jerlev Herred. Af cand. mag. <i>Hans Kjær</i> , Nationalmuseet. (Med 10 Afbildninger.)	1
Pengekrisen 1857, særlig dens Forløb i Vejle Amt. Af Bankbestyrer <i>Chr. Jørgensen</i> , Vejle	44
En Slægt fra Børkop Mølle. Af Lærer <i>J. J. Ravn</i> , Stovstrup	85
Om Kolonien »Frederikshaab« i Randbøl Sogn. Ved Sognepræst <i>Hans Kau</i> , Gadbjerg	94
Bartskærer og Kirurger i Kolding, Vejle, Fredericia. Af Kredslæge <i>K. Carøe</i> , København	106
Hans Skeel til Nygaard. En Notits af <i>C. Klitgaard</i> , Aalborg	121
Vejle Amts historiske Samfunds Regnskab for 1911.	123
En Rettelse	124
Minder fra Snoghøj. Af <i>H. F. Riegels</i> , København	125
Esben Hansen Degn. Ved <i>Poul Lindholm</i>	147
Valdemars Vej. Af cand. mag. <i>Jacob Alsted</i> , Vejle. (Med tre Kort.)	158
En Præstehistorie fra Jelling. Livsbilleder fra det 18. Aarhundrede. Ved <i>P. Eliassen</i> , Kolding	176
Fra Prinsens Ophold i Fredericia. Af <i>Aage Bremerholm</i>	186
Register. (Ved <i>P. Eliassen</i> .)	

MINDESMÆRKER OG FUND FRA FORHISTORISK TID I JERLEV HERRED

AF CAND. MAG. **HANS KJÆR**, NATIONALMUSEET

DET er ikke ualmindeligt, at der i de forskellige Dele af Landet til Arkæologen udtales Ønske om at faa at vide, hvilke Bidrag den enkelte Egn har ydet til Kundskaben om de ældste Tider. I og for sig er dette et særdeles rimeligt Ønske. Det er kun naturligt, at man ønsker særlig Oplysning om det, der ligger ens egen Færden nærmest. For Arkæologen vil dog de Undersøgelser, der kan føre til en detailleret Besvarelse af et saadant Spørgsmaal, oftest ligge fjærnere. Det er kun sjældent, at et enkelt Sogn eller et Herred har ydet saa fremragende Bidrag, at de egner sig til Skildring. Paa Sjælland kunde der vel findes de Egne, som gennem en Række Fund fra de forskellige forhistoriske Tidsafsnit og ved endnu bevarede karakteristiske Mindesmærker, Dysser, Jættestuer, Høje osv. kunde give et samlet og anskueligt Billede. Men kun faa jyske Egne vilde kunne opvise noget tilsvarende. Der maa i Almindelighed inddrages Stof andet Steds fra, om ikke Billedrækken skal blive altfor fragmentarisk. Snarere kan den Opgave, som ligger i Besvarelsen af det lokale Spørgsmaal, løses ad modsat Vej, udgaaende fra det Helhedsbillede af vort Lands Ud-

vikling, som er naaet gennem sammenlignende Studier i over hundrede Aar, Studier, som ikke blot til Forudsætning har Kendskabet til et stort Materiale, der omfatter det hele Land, men som tillige bygger paa Kendskab til fremmede Egne. Ud fra et saadant almindeligt Grundlag kan der lettere kastes Strejflys over, hvad den enkelte Egn har at opvise. Mindesmærkerne og Fundene fra forhistorisk Tid er som løsrevne Stene af et stort Mosaikbillede, blandede mellem hinanden og ikkun for en ringe Del til Stede. De kan kun opfattes efter deres Betydning ved at indfattes i en Ramme, hvor Hovedlinierne i Forvejen er optrukne.

Naar der da i det følgende skal gøres et Forsøg paa at skildre Forholdene paa et stærkt begrænset Omraade i forhistorisk Tid, maa det ikke overraske, at det foreliggende Materiale paa mange Punkter ikke strækker til. Navnlig gælder dette de ældste Tider, og da især Stenalderen. Fra Bronzealderen foreligger en Del Stof, men først fra Oldtidens sidste Aarhundreder, henimod den Tid, da Historiens Lys begynder at skinne ind over Landet, har disse Egne fremført betydeligere Vidnesbyrd om Oldtidsmenneskenes Liv og Færden. Det har i Oldtiden været som til henimod vore Dage. Egnen har været forholdsvis afsides. Fjært fra de store Begivenheders Centrere har man her gennem Aarhundrederne levet det rolige, jævne og fredelige Dagligliv. Alt giver Billede af en Indlandsegn. Men til Gengæld kan Tidernes Vekslene skildres forholdsvis lettere, selv om Trækkene maa samles sammen et for et.

Talmæssig set skulde Forholdet ganske vist være anderledes. Jerlev Herreds samlede Flademaal, $2\frac{3}{4}$ □ Mil, ca. 150 □ Km., har rummet omkring ved 400 jord-

faste Mindesmærker, og der foreligger i Nationalmuseet ca. 40 Fund, hvoraf 1 er paa ca. 130, et andet, vigtigere paa ca. 150 Genstande. Men kun ringe er Antallet af Fund, som nøje kan stedfæstes; næsten alle er de optagne ved ukyndig Haand og yder saaledes utvivlsomt kun en Brøkdelen af den Kundskab, de ellers havde kunnet give. Yderligere er en nærmere Gennemgang af Materialet lidet opmuntrende med Hensyn til Fremtiden. Ødelæggelsen af Højene, de jordfaste Fortidsminder, er stærkt fremskreden, delvis endog temmelig grundigt gennemført. Tages der ikke nøje Vare paa, hvad der i Fremtiden maatte komme til Syne, saavel som paa de endnu helt eller delvis bevarede Høje, som gemmer Levningerne fra Fortiden, vil det ikke blot i dette Øjeblik være en vanskelig Opgave at skildre Egnens Forhistorie, men ogsaa en Fremtidens Arkæolog vil, om samme Opgave om en Aarrække atter skulde blive stillet, have Vanskelighed ved at tegne et anskueligt Billede. Maatte de efterfølgende Blade bidrage deres til at fremme Interessen for at bidrage til Løsningen.

Om de *jordfaste Mindesmærkers* Tilstand haves i Nationalmuseet fyldig Oplysning i en beskrivende Fortegnelse med tilhørende Kort, kun faa Aar gammel. Grundlaget er tilvejebragt ved Undersøgelse i Marken, udført af *Nationalmuseet* ved *G. Sarauw* som Led i den hele Danmark omfattende arkæologiske Landsundersøgelse. I 1906 undersøgtes Sognene *Højen, Jerlev og Ødsted*. I disse Sogne noteredes paa de arkæologiske Kortblade ialt ikke mere end 132 Punkter, deraf 6 i *Højen*, 27 i *Jerlev* og 99 i *Ødsted*. Af de større Stenmindesmærker, Dysser og Jættestuer, fandtes overhovedet ingen. Af Høje eller Højtømter, de sidste langt i Flertal, optaltes 111, hvoraf kun en enkelt Høj var

saa vel bevaret, at den kunde fredlyses. Af de tilbageværende 21 Punkter betegnede de 3 Findestederne for særlige, i Museet bevarede Fund, medens de øvrige var en Række Punkter, hvorom der tilvejebragtes Efterretninger, som tydede paa Tilstedeværelsen af Bopladser fra Jernalderen eller lignende. Talmæssig set var *Egtved* Sogn ulige rigere. Det er jo ganske vist ogsaa langt det største i Herredet, omfattende over Halvdelen af det samlede Fladefang. Undersøgelsen foretoges her det følgende Aar, 1907, idet dog et lille manglende Parti suppleredes 1908, og Beskrivelsen omfatter 278 Punkter, hvoraf 262 var Høje; 3 af disse fredlystes. Ialt bliver saaledes det samlede Tal af arkæologiske Punkter 410, \approx 2—3 paa hver Kvadratkilometer. Til Sammenligning tjener, at det lige vest for, i Ribe Amt, beliggende Slaug Herred paa 360 □ Km. har ca. 700 Punkter, men deraf ganske vist 5 større Stenaldermindesmærker; et udpræget midtjydsk Herred som Ginding i Ringkøbing Amt, syd og sydvest for Skive, har paa 466 □ Km. et lignende Antal; rigere er eksempelvis Malt Herred med 975 Mindesmærker paa 332 □ Km. Naar Antallet i Jerlev Herred saaledes snarere er over end under Middeltallet, ligger det utvivlsoomt i, at de store, ogsaa i Oldtiden for en stor Del ubebyggede Hedeflader her kun er lidet repræsenterede. Men som Helhed slutter disse Egne sig til de midtjydske Landsdele; navnlig gælder dette *Egtved* Sogn, medens de østlige nærmer sig de paa Mindesmærker fattige østjydske Partier, hvor dels Jordernes Beskaffenhed, dels vel ogsaa Tilstedeværelsen af Skove har været til Hinder for en mere almindelig Bebyggelse.¹⁾

¹⁾ Holmans Herred: 130 □ Km. med under 100, Nørre Tyrstrup (Kolding) H.: ca. 150 Mindesmærker paa 196 □ Km.

Men de 262 Høje i *Egtved* Sogn skulde dog ventes i ikke ringe Grad at kunne give Landskabet Karakter. Tidligere maa dette ogsaa have været Tilfældet, navnlig mod Vest. Men allerede for en Menneskealder siden var det ikke mere Tilfældet, og i de sidste Aar er Præget yderligere udvisket. Ved Gennemgang af Fortegnelserne er det fundet, at ikke mindre end 65 maa betegnes som ganske lave Tomter eller helt forsvundne, ca. 155 er overpløjede og deraf Halvdelen nu mindre end 1 Meter høje; 22 er stærkt ramponerede og kun 18 kan betegnes som helt eller nogenlunde vel bevarede! Men ogsaa i ældre Dage, da Højene i større Udstrækning var bevarede, har de paa ulige Maade præget Landskabet. Mod Sydøst har saaledes Antallet været meget ringe; under Ballesgaarde og Bølling har kun et Par Høje kunnet paavises. Rigere har de nordlige Egne været: Vork med ca. 40, Refsgaarde med 18 og Oustrup med 25, medens den centrale Del, *Egtved* Bymarker og Skoven, har 50—60 at opvise, deraf 3 Langhøje. De store Bakkepartier om Spjarup og Tøgelund er saa at sige tomme for Mindesmærker, medens de jævne Strækninger helt mod Vest atter viser tættere Bebyggelse; under Nordbæk ligger ca. 30, til Spjarup 33 og til Liegaard en halv Snes Høje. Endelig ligger til Amhedegaardene og Ø. Thorsted godt 40. Af Højene paa Nordbæk Marker ligger en stor Mængde omkring den gamle »Oksevej«.

Betragtes Højenes Fordeling endnu noget nærmere, bliver et og andet paafaldende. Omkring selve den nuværende Vork By ligger saaledes nu slet ingen, og der har ej heller kunnet opspørges Beliggenheden for en eneste Høj. En mindre, spredt Gruppe, hvoriblandt de 2 »Fældhøje«, har ligget en Fjerdingvej mod Øst, væsentlig nord for Vejen til Ødsted, paa det høje Parti

hen mod Hesselbjerg. Her har været en gammel Bygd, og Fund i en af Højene viser, at denne gaar helt tilbage til Stenalderen. Snarere har dog den Oldtidsbygd, som maatte svare til Nutidens Vork, ligget sydvest for det nuværende, henimod Refsgaardene, hvori Gruppen »Mangehøje« (9—10) betegner et Centrum med spredte »Udflyttere« til alle Sider. Denne højt beliggende

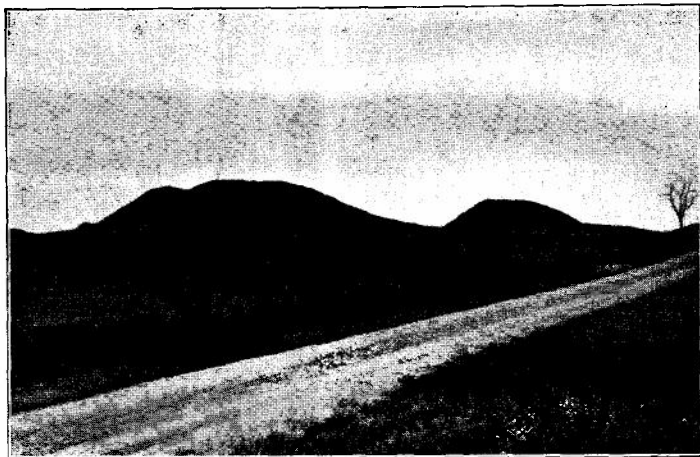

Fig. 1 a. Parti af »Mangehøje«, set fra Sv.

Gruppe, som endnu selv de yngre husker som en anselig Samling Mindesmærker, trods begyndende ilde Medfart af en egen stemningsfuld og imponerende Karakter, har endnu en Høj paa 4,5 M.s Højde, i alt Fald nu den næststørste i Herredet, og 2 paa noget over 3 M.

Paa lignende Maade forholder det sig ved Egtved By. Omkring selve Byen er Højene faa i Tal. Men atter i omtrent en Fjerdingvejs Afstand fra den moderne Bebyggelses Centrum træffes mod Nordvest ved

Spillinggaard en tæt, nu ganske vist næsten helt forsvundet Højgruppe paa 11—12 Høje, hvortil slutter sig de lige saa talrige »Vesterhøje« paa Markerne tæt vesten for. Oldtidens Bygder laa da klarlig nok anden Steds end vor Tids. Det var paa de lette og forholdsvis jævne Jorder, man bosatte sig. Bebyggelsen paa Bakkerne er af senere Oprindelse. At den første Bebyggelse gaar tilbage til Stenalderen, viser et Antal Fund, der tilhører den første Halvdel af andet Aartusinde f. Chr.

At særskilt den vestre Del af Egtved Sogn, hvor Mindesmærkerne paa et bredt Strøg fra Vollund over Nordbæk til Sognets sydvestre Kant ligger særdeles tæt, ikke blot i Oldtiden har baaret en tæt Bebyggelse, men at denne ogsaa havde sit Tilsvarende i Forholdene langt ned i Tiden, kunde maaske fremgaa af, at disse Strækninger i Middelalderen dannede et eget Sogn, »Carberg Sogn«, som det kaldes i den gamle, paa andre Punkter desværre kun lidet oplysende Præstebereetning fra 1638.¹⁾

En detailleret Gennemgang af Højene skal ikke her meddeles. Navnlig uden Ledsagelse af et Kort vilde det baade blive trættende og, da Antallet af Fund er lidet, ikke meget lønnende. Det vil kunne gøres en Gang i Fremtiden, naar Materialet er blevet fordoblet nogle Gange. Til nogle af dem vil der ved Behandlingen af Fundene neden for blive Lejlighed til at komme tilbage. Kun et enkelt Forhold, *Højenes Navne*, kan der være Anledning til at dvæle lidt ved.

Der er til vor Tid bevaret en Del *Højnavne*, ialt

¹⁾ . . . »Nordbeck, huilcken gaard siden ufreds tid aff tuende er bleffuen een, fordy den ligger udj en mager hede, og den med nogle andre smaa byer som wed samme egn ligger haffuer giort it særlig Sogn, kaldet Carberg sogn, som endnu er at see aff steden, som kircken har standen udj en wild hede.« Danske Samlinger, 2 R., IV, S. 73.

lidt over 30. Man kunde da vente heri at finde gammel Overlevering bevaret. Anden Steds fra vides det, at en Høj har kunnet bevare samme Navn i alt Fald gennem flere Aarhundreder. Men desværre er det kun faa af de i Egtved Sogn bevarede Højnavne, der yder noget Bidrag af Betydning. Adskillige af dem klinger ganske nutidigt og indeholder en tydelig Tilkendegivelse af Navnets Oprindelse. Det kan være udgaaet fra Højes Beliggenhed i Nærheden af hinanden, saaledes »Mangehøje« og »Trehøje« under Vork, sidstnævnte i Række tæt øst for den store Gruppe, nu alle overpløjede; eller »Tvillinghøje«, hvilket har været brugt baade om 2 nu meget medtagne Høje af den store »Vesterhøje«gruppe under Egtved og om 2 nu overpløjede Høje under Spjarup; fremdeles »Syvhøje«, af Ø. Thorsted, alle overpløjede, men fordum beliggende ud mod et Bakkefald, sikkert en anselig Række Mindesmærker. Til Beliggenheden hentyder paa lignende Vis Navne som »Fællethøje« af Gruppen øst for Vork, »Skovhøj« ved Dubjerggaard og »Bøllinghøj«, enligt mod Øst i Oustrup; sidstnævnte Høj havde Navnet af, at Vejen til Bølling fordum førte der forbi. Paa lignende Maade fik »Vollundhøj« i Spjarup sit Navn. Heller ikke »Skelhøj« bærer noget uforklarligt Navn, liggende i Skel mellem Spjarup, Frederikshaab og Guldbergsminde og dermed tillige i Sogne-, Herreds- og Amtsskel. Den er endnu 2,3 M. h. og forholdsvis vel bevaret. Til Træ- eller Kratbevoksning hentyder »Loddenhøj« under Bøgvad. Af tilfældig Oprindelse er ligeledes sikkert ogsaa Navne som »Faarehøj«, »Fuglhøj« og »Graahøj« under Vork, sidstnævnte nu ganske forsvundet, medens dog Mindet om den er bevaret gennem den paagældende Gaards Navn, »Mølhøj« under Oustrup, der sagtens engang har givet Plads

for en Mølle, og »Følhøj« som Navn for 2 forskellige Høje under Egtved. Naar »Hulhøj« tilsyneladende kunde tyde paa Kundskab om Stenkammer eller lign., er Forklaringen i Virkeligheden den langt simple, at der tidligere i den nu ganske borttagne Høj (nord for Skjærsø) har været en Hulning efter et Forsøg paa Udgravning eller lignende. Paa »Bavnhøj«, der laa højt i den østre Vorkgruppe, ved Hesselhøjgaard, nu kun en Rest i et Skeldige, vilde sikkert ældre Mænd endnu kunne tale om Blus ved St. Hansdagstider. »Odinshøj« kunde synes at være et ældgammelt Navn. Det er dog næppe saa; det er næppe ældre end Midten af det nittende Aarhundrede, da den vaagnende Sans for Nordens Fortid rundt om i Landet fæstede lignende Navne paa de kendte Mindesmærker. Enkelte Navne kan dog i alt Fald give lidt mere: »Grydehøj« kendt baade under Refsgaarde og i Spjarup, henviser til Fund af Lerkar. »Bjergmandshøj« (Egtved) og »Lyshøj« (Refsgaarde og Oustrup) tyder stærkt paa, at velbkendte overtroiske Forestillinger ogsaa har været knyttede til Højene i denne Egn. »Storehøj« i Vollund og »Kongehøj« under Amhede er nu begge overpløjede. 1,3—1,5 M. høje. Navnene giver her Oplysning om, at denne Tilstand er saare langt fra den oprindelige.

Tilbage bliver da kun en lille Række Højnavne, som kan hidrøre fra ældre Tid: »Spillinghøje« (Egtved), »Staghøj« (Bøgvad), »Gadehøj« eller »Karpenhøj« (Egtved, paa gammel Præstegaardsjord), og selv disse bærer ikke Præg af nogen særdeles Ælde.

Om 2 af Højene hedder det, at der har været *Tingsted* ved dem. Begge ligger under Oustrup, den ene paa et paa tre Sider af dybe Dale omgivet Plateau langt mod Vest, et Sted, der synes lidet egnet til Anvendelse til Tingsted, hvortil Folk dog skulde kunne komme for-

holdsvis let, den anden en af »Lyshøj«ene, nær Grænsen mod Ødsted Sogn; her er bevaret Navnet »Tingskovhave«, og maaske ogsaa noget af en gammel Indhegning. Der vides næppe noget om, at Jerlev Herreds Ting skal have været holdt her, men det er meget vel muligt, i alt Fald en Tid. I 1769 anførte Pontoppidans bekendte »Danske Atlas« en »Tinghøj« paa Tudvad Mark, »hvor Tinget tilforn har været holdt«. Denne sidste laa midt i Herredet og heller ikke Oustruphøjen vilde efter sin Beliggenhed være uegnet. Det er ikke sjældent i et Herred at finde flere gamle Tingsteder, ved hvilke Tinget til forskellig Tid har været holdt, og ret ofte var de i Nærheden af Oldtidsmindesmærker.¹⁾

Det samlede Indtryk af Mindesmærkernes Plads i Terrænet bliver da dette, at i Oldtiden den allerstørste Del af Sognet allerede var bebygget. Man samlede sig paa de aabne, jævne Flader; sjældnere udstraktes Beboelsen til Bakkepartierne. Af Skov kan der have været noget mere end nutildags, vistnok ikke ganske paa de samme Steder, som nu bærer Skov, idet der i Fuglsang Skov og navnlig i Egtved Skov findes ikke faa Høje. Ogsaa den letteste og i vore Dage for ringest ansete Jord maa have været Genstand for Dyrkning.²⁾ En Betragtning af Fundene vil give nærmere Oplysning om, paa hvilke Tider denne Bebyggelse forefandtes.

I Ødsted Sogn er optalt 91 Høje, altsaa temmelig mange i Forhold til Terrænets Størrelse, men de ligger ret ulige fordelte og gør sig for øvrigt ogsaa paa Grund af den gennemgaaende ringe Bevaringstilstand kun

¹⁾ Nærmere, se Carl Neergaard, Thinghøje og Thingdysser; Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1902. — ²⁾ Nærmere herom: Sophus Müller: Vej, By og Bygd i Sten- og Bronzealderen, Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1904, og samme: Vendsyssel-Studier, Aarbøger 1911.

lidet gældende i det stærkt bølgende Terræn. Meget faa ligger mod Øst i Sognet, paa Høllund Jorder saaledes kun en eneste. Ganske værdifuld er da den Oplysning, at ogsaa denne isolerede Høj tilhører Stenalderen, idet 2 Stridsøkser af Sten vides at være fremdragne. Ikkun 4 Høje, nu alle overpløjede og lave, ligger til Ammitsbøl (1 ved Dusgaard, 2 ved Hesselballevejen). Faa i Tal er ogsaa de, der ligger paa Ødsted østre Marker og syd for Tudvad By. Spredt og faatalligt, ialt op imod en halv Snes, ligger Mindesmærkerne, alle lave, fremdeles i Sognets sydvestre Del, der da ogsaa grænser op til en af Egtved Sogns i Oldtiden sparsomt befolkede Strækninger, Bølling, Hjelmstrup og Egtved østre Jorder. Derimod strækker et meget karakteristisk Strøg sig fra Tudvad over Mølkjær, vest om Ødsted og fra Vesterby nordefter til Randen af det stejle Fald mod Nord. Ialt rummes her paa en Strækning af 1200 M. Bredde og henimod et Par Km. Længde ikke mindre end ca. 60 Høje. Straks nordvest for Tudvad ligger saaledes paa et højt Bakkedrag en tæt samlet Gruppe af 11 Høje, deriblandt hele Herredets anseeligste, ca. 5 M. h., 28 M. i Tværmaal, endnu vel bevaret, men desværre ikke ved Fredlysning sikret for Fremtiden; alle de øvrige er overpløjede. I én af dem er fundet et Par Urner med brændte Ben, i den ene tillige lidt Rav og nogle smaa Bronzegenstande; i samme eller en anden Høj af Gruppen fremdroges 1882 et Fund fra den ældre Bronzealder, Sværd, Kniv og Bæltedop; ogsaa i en anden eller tredje er fundet et »Bronzespyd«, sikkert et Sværd; derimod synes Fund af Stenalderssager her ukendte. Vest for Rugsted By danner Højene en samlet Kæde paa Højdedraget, alle overpløjede paa nær en enkelt, der 1906 blev fredlyst og nu og i al

Fremtid vil staa som et Monument for de mange, som Agerbruget borttog. Om Fund er her saa at sige intet oplyst. Medens Højrækken herfra til den ene Side umiddelbart fortsætter sig i den østre Vork-gruppe, følger en anden Gren i mere spredt Orden syd og sydvest for Ødsted, hvorefter Rækkerne atter samler sig mod Nord. Ogsaa Højene under Ødsted By er nu alle overpløjede eller helt borttagne, nogle for 50—60 Aar siden; 2 vides at have ydet Fund fra Stenalderen, én en Flintdolk, en anden en Økse. En af Højene allernordligst, hvor de delvis ligger paa Vesterbys Jord, helt oppe ved Bakkefaldet, er i 1905 undersøgt af Nationalmuseet og viste sig at dække over Grave fra Sten- og Bronzealderen. Tretten af Højene er Vesterbys, paa faa nær alle lave og alle overpløjede. Herfra foreligger en Del Fund, der tyder paa, at Højrækken, i alt Fald fra først af, opbyggedes allerede i Stenalderen. I 2 Høje helt syd for Ødsted (Matr. Nr. 12) er fundet Stridsøkser med Skafthul, fra Stenalderen, i den ene 2, i den anden 4. I »Møllehøj« i den nordligste Del er fundet et Bronzesværd i en Stenlægning og fra Stenalderen en Stridsøkse; en lignende er fundet i en anden Høj i Nærheden.

Nævnes skal det endnu, at 3 Høje har ligget nær en lille, til Vingsted Mølle i Bredsten Sogn hørende Sø, og at dette Sogn i særlig Grad udmærker sig ved Fund uden for Højene. Her er fremdraget Dele af Lurer, og herfra stammer vigtige Fund fra Jernalderen, der senere skal anføres.

Endnu staar tilbage kortelig at omtale Jerlev og Højen Sogne. Særlig fattigt var jo *Højen*, hvor det hele Antal af arkæologiske Punkter var 6. Heraf var endda kun 2 Høje, nær hinanden. Den ene af dem ligger i Steengaardens Have og bærer fra ældre Tid

Navnet: »Ridder eller Kæmpen Steens Høj«. Om samme Ridder Steen forlyder intet nærmere — maaske er det den samme, der i Præsteberetningen 1638 nævnes fra Ødsted Sogn og kaldes »Erland Guldsku« —, men i hvert Fald var Højen, som bar hans Navn, af de anseligere. Nutildags er Pladsen meget omdannet, og Højen maaske i Virkeligheden helt borttaget. Stedet har imidlertid en vis Interesse ved, at dette er det eneste Sted i Herredet, hvor der er Mulighed for, at tidligere et større Stenaldersmindesmærke kan have staaet. I 1858 indsendtes til Museet ved Postfuldmægtig *Roed Dragsted* forskellige Oldsager, og der meddeltes ved den Lejlighed følgende: »Højen selv var som saadanne fra Bronzealderen; paa dens sydlige Side førte den almindelige stensatte Gang ind til Gravkammeret, dog skal der tidligere have været anbragt store Sten paa dens Toppe, der havde Udseende af en Runddysse, og saaledes vel kunne henføres til Stenalderen, men disse var borttagne længe før Gravkammerets Aabning.« Der tales saaledes med al Bestemthed om et Gravkammer og en til dette førende Gang, og Muligheden af Tilstedeværelsen af en lille Jættestue eller et lignende stensat Kammer kan ikke benægtes. Imidlertid foreligger der intet om Fund af Stenaldersoldsager. Det i 1858 indsendte var Resterne af et *Bronzesværd* og en lille *Guldring*. Disse kan være fra samme Grav, medens 5 Lerkar med brændte Ben har senere Oprindelse. Nærmere Detailler om det hele Fund mangler desværre, og i hvert Fald en senere i Meddelelsen omtalt »Runddysse« er sikkert nok misforstaaet.

Lige i Nærheden har ligget endnu en Høj, hvori er fundet en større Stenlægning, snarest ligesom det foranvænte Fund fra Bronzealderen. Hermed er alt nævnt.

Noget fyldigere er Efterretningerne om *Jerlev Sogn*. Af de 27 arkæologiske Punkter er 17 Højrester, enkelte helt sløjfede, de fleste afgravede og overpløjede, men dog endnu kendelige for Arkæologen, af indtil 0,7 M. Højde. Kun et Par af dem har endnu bevaret *Navne*, saaledes Stedet for den forlængst sløjfede »Kirkehøj«, der laa helt mod Øst, ikke langt fra Højen Kirke. En lille Gruppe paa 4 Høje laa lidt sønden for Jerlev By, øst og vest for Mejslingvejen, vest for en lille Mose. En af dem, sløjfet 1904, vides at have indeholdt to Flintøkser og en Stridsøkse af Sten; af de øvrige er 2 endnu kendelige. Øst for Jerlev By har der sønden for Nørre Vilstrupvejen ligget en lille spredt Gruppe paa 7 Høje. To af dem har indeholdt Genstande fra Stenalderen, den ene en sleben Flintøkse, den anden et Lerkar i en Stensætning, og ved Højbunden en Stridsøkse af Sten. En mindre Gruppe, 4 Høje, har ligget mod Nord (paa Lodderne 15 a-b). En af dem hed »Sovehøj« og skal ligeledes have indeholdt Stenøkser m. m. Endnu ligger et Par Høje enkeltvis, paa Mejsling Marker kun en eneste, ved den gamle Ribe-Vejle Landevej. Derimod er der ved Mejsling gjort et vigtigt Ravfund. —

»Overpløjet«, »lav«, »næsten helt borttaget« er Ord, der atter og atter er komne igen ved Omtalen af Oldtidens Mindesmærker i Jerlev Herred. Det var aabenbart paa højeste Tid, at Undersøgelsen blev foretaget. Herved er dog vundet et vist Indtryk af, hvorledes disse Egne i ældre Tid saa ud; thi Kundskaben herom er i særlig Grad knyttet til de faste Fortidslevninger. Nutildags maa Tilstanden siges at være betydeligt ringere end i de fleste andre Egne. Der er nu kun ringe Rester tilbage af den Rigdom paa Oldtidsminder, hvoraf især Dele af Egtved og Ødsted Sogne i ældre

Tid maa have haft et ganske ejendommeligt Præg. Ikke des mindre har man Indtryk af, at det stærkt afblegede Billede, som vore Dage viser, dog har en vis Fuldstændighed. Dette gælder ikke blot Mindesmærkernes Fordeling i store Træk, men vistnok ogsaa deres Antal. Det samlede Tal har næppe nogen Sinde været synderlig større end det, som nu kan vises. Dette hænger ogsaa sammen med, at en Høj kan være bleven grumme lav, og dog for det øvede arkæologiske Blik tegne sig med Sikkerhed som Højtomt. Ogsaa Traditionen om de borttagne Mindesmærker lever ret længe, selv i vore omskiftelige Dage.

Samles nu Indtrykket af det samlede Materiale, synes der selv paa dette lille Omraade at kunne erkendes ejendommelige Træk. Det er ganske klart, at det i Hovedsagen er de jævne, gennemgaaende ogsaa de lette Jorder, der har Høje at opvise. Bakkerne mod Øst og Syd, med de svære Jorder, sikkert ogsaa med Oldtidsskovene, viser Mindesmærkerne langt mere spredt, og der er et og andet Tegn til, at de her som oftest er af senere Oprindelse, ikke gaar helt tilbage til Stenalderen. Dog behøver det, at der ingen Stenaldermindesmærker forefindes, selvfølgelig ikke at betyde, at en Egn var Stenalderfolket ubekendt. I Bølling, sydøstligt i Egtved Sogn, er der tomt for Mindesmærker, men ikke faa Fund af Flintgenstande m. m. viser, at man dog færdedes ogsaa her. Men i det store og hele maa *Højene betegne de bebyggede Strøg*. Højene laa ikke i lang Afstand fra, ikke i andre Egne end de levendes Boliger. Men var det de vestlige Egne, der i den tidlige Oldtid rummede Befolkningens største Del, synes der mod Oldtidens Slutning heri at være sket en kendelig Forskydning. Alle de betydeligere Fund fra Jernalderen hører, som det nedenfor nær-

mere skal blive vist, hjemme i de østre Egne af Herredet.

Som naturlig Følge af Mindesmærkernes ringe Tal i de østre Sogne og den ringe Bevaringstilstand mod Vest er *Fredlysningerne* meget faatallige. Kun hvad der er i en i alt væsentligt vel bevaret Skikkelse fra Oldtiden kan jo henhøre under offentlig Fredlysning.

I Ødsted Sogn fredlyste Proprietær *Niels Jørgensen*, Rugstedgaard (Matr. Nr. 6) i 1906 en anselig Høj, over 3 M. høj og af 16—17 M. Tværmaal. Foden er noget afpløjet, men ellers er Højen vel bevaret og i god Stand. Aaret efter forsynedes den med det sædvanlige Fredningsmærke, en svær bornholmsk Granitsten, paa hvis Forside er indhugget det kronede F. M. (∩: Fredlyst Mindesmærke).

Egtved Sogn har 4 fredlyste Høje. I 1907 udstedte Gaardejer *Hans Sørensen* og *Hustru*, Skovvang (Matr. Nr. 5 d af Egtved) Deklaration angaaende 2 Høje, der ligger i Bøgehøjskov, begge af Middelstørrelse, den ene 1,6, den anden 2 M. høj; eftergroede Sænkninger viser, at de for mange Aar siden har været Genstand for mindre Gravninger, der dog er uden Betydning for Højenes Karakter af Oldtidsminder. Samme Aar underskrev Gaardejer *Jens Peter Jensen*, Frydenlund, Fredningsdeklaration over en Høj paa Matr. Nr. 2 b af Nordbæk, ca. 2 M. h., ved ældre Tidens Overpløjning noget udjævnet om Foden og derfor 25 M. bred. Højen ligger i dyrket Mark; Mærkesten opsattes 1911. Endelig udstedtes 1910 af Sognepræst *H. C. O. Sestoft* en særskilt Deklaration angaaende en Høj i en Parcel af den vestlige Del af Fuglsang Skov, liggende under den tidligere Ødsted Præstegaard. Højen var forud, som alle paa offentlig Ejendom beliggende Min-

desmærker, fredlyst ved ministerielle Cirkulærer. Til yderligere Sikkerhed ved eventuel Overgang til Privat-eje udstedtes nævnte Deklaration, der samme Aar stad-fæstedes af Ribe Stiftsøvrighed.

Der henligger endnu i Egtved Sogn et lille Antal Mindesmærker, der ved Fredlysning bør sikres mod den Ødelæggelse, som har betaget en stor Del af Sognet noget meget væsentligt af dets landskabelige Karakter, uden at den videnskabelige Forskning endda har vundet noget derved. Desværre er det saa, at Mindes-mærkerne endnu i de allersidste Aar i stor Udstræk-ning har lidt betydeligt.

Efter at der i det foregaaende er redegjort for de jordfaste Mindesmærker, skal der nu fremføres de vig-tigste *Fund* fra Oldtiden, og det skal søges vist, hvad der af dem kan udledes. Det maa dog med Beklagelse paa dette Sted anføres, at en stor Mængde Højjudgrav-ninger for faa Aar siden er blevet uden mindste Udbytte for Oldtidsforskningen. Nogle omstrejfende Mænd, efter det oplyste ikke fra Sognet selv, har her ligesom i Vorbasse og omliggende Sogne anrettet alvorlig For-træd ved for en ringe Vindings Skyld at grave i den ene Høj efter den anden. I den vestre Del af Egtved Sogn har de gravet i mindst 32 Høje! Heraf er 10 under Spjarup, lige saa mange under Nordbæk, 8 af Ø. Thorsted, 3 af Amhedegaard. Hvad der er frem-kommet, véd ingen Besked med, og Sagerne er split-tede for alle Vinde.

De i Nationalmuseet fra ældre og yngre Tid bevarede Fund fordeler sig med 7 fra Stenalderen, ca. 25 fra Bronzealder og 6—7 fra Jernalderen, paa 2 Fund nær altsammen fra Egtved og Ødsted Sogne. Fundene er af meget forskellig Størrelse, fra en enkelt Genstand

op til 150 og af meget ulige Værd. Det tidligst til Museet indkomne sendtes allerede 1810, altsaa kun 3 Aar efter Museets Oprettelse. Collegialtidende for 1810 indeholder S. 668 følgende Notits: »Fra Hr. Pastor Købke i Egtved: en Jerntang og Stenlaag [vel = et Lerlaag], som har tjent til Dæksel over en Urne, der fandtes i en Høj.« Det var altsaa en temmelig ringe Begyndelse. I øvrigt er Fundene indkomne spredt over de 100 Aar, de allerfleste dog i de sidste ca. 40 Aar. Tillige haves en Del Efterretninger om Fund, der ikke er indgaaede i Museet.

Den ældre Stenalder, Jagt- og Strejftetiden, kendes overhovedet ikke fra Herredet. Denne gamle Befolkning holdt sig jo i Nærheden af Kysterne, hvor den bl. a. vides at have haft Boplads ved det inderste af Kolding Fjord. Men der kendes ikke fra Jerlev Herred et eneste Sten- eller Benredskab, der kan høre til denne ældgamle Periode.

Heller ikke vides der at være fremdraget en eneste Oldsag, som er karakteristisk for Gravfundene fra det Befolkningslag fra den *ynge Stenalder*, der beboede Øerne og en Del Strækninger i Jylland, og som byggede de store Stenmindesmærker, Dysserne og Jættestuerne. Der haves Minder om dette Kulturfolk saavel østen for, i Vejles Nærhed, som mod Vest, i Vorbasse, men intet fra selve Herredet. Heller ikke findes jo, som anført, et eneste Mindesmærke, der med Sikkerhed kan henføres til denne, saakaldte »megalitiske« Kultur. Derimod er Herredet, og navnlig dets vestre Egne, en karakteristisk betegnet Del af den yngre Stenalders Kulturomraade, der betegnes ved de jyske *Enkeltgrave*.

Et enkelt Fund indtager dog en Særstilling og er vistnok det ældste fra Herredet. Det er *Ravfundet* fra Mejsling Mose, i Jerlev Sogn, altsaa helt mod Øst.

Fundet blev indsendt i 1848 gennem Herredsfoged Stockfleth i Vejle. Gaardejer Søren Petersen i Mejsling havde fremdraget Sagerne ved at grave Tørv. Stedet blev søgt oplyst ved Herredets Undersøgelse, men kan nu næppe længere paavises. Fundet fik straks efter Fremkomsten en kort Omtale i Antikvarisk Tidsskrift 1846—48, S. 198. Om Fundene oplystes kun, at alle Sagerne havde ligget samlet i en lille Hob, ca. 0,6 M. under Overfladen.

Der var i det ca. 130 Stykker. Heraf var 64 større og mindre, aflange cylindriske *Perler*, alle noget uregelmæssige, tydeligt nok efter Arten af det Ravstykke, hvori de udarbejdedes; de er gennemborede paa langs, formodentlig med et Flintbor, fra begge Sider ind mod Midten, saaledes at Hullet er videst ved Enderne, »engere« som det hedder i den gamle Protokol, mod Midten. Saa er der en hel Del uregelmæssige Ravstykker, som ikke er formede, men blot rensede, afglattede og gennemborede; atter andre (4) er gennemborede paa tværs med flere Huller og synes saaledes at have været Mellemstykker i et *Smykke* af flere Kæder; ogsaa lidt af den Traad, hvormed de havde været samlede, mente man at kunne se, straks da Fundet indsendtes. Desuden er der en Del Stykker, der især ved Randene har en Række dybe Indboringer, som tydeligt nok tjente til Dekoration. Til de bedste hører det Fig. 1 b afbildede Stykke, der tillige er det største af dem alle, ca. 8 Cm. langt. Paa Midten har det Indboringer for at sammenholdes med andre. I alle Stykkerne er Ravet af en smuk mørkebrun Farve, halvt gennemskinneligt, og det er lykkedes

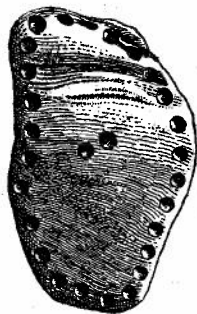

Fig. 1 b. ($\frac{1}{2}$).

at bevare det i meget nær samme Skikkelse, som da det fremkom.

Af særlig Interesse er de Stykker, som er ornamenterede ved Indboringer. En lignende Ornamentering findes dels paa Ravsager i andre Mosefund og enkelte fra Stenalderens ældste Grave, Dysserne, dels paa et lille Antal andre Genstande, som udmærker sig ved højÆlde, saaledes ogsaa paa nogle Hjortetaksredskaber i det store Bopladsfund, der nu ligger dybere end Havfladen i Kolding Fjord, og som tilhører den ældre Stenalder. Fundet fra Mejsling er nu vel sikkert noget yngre, men det er i hvert Fald meget gammelt; det tilhører snarest Slutningen af det tredje Aartusinde før Kristi Fødsel. Ornamenteringen kunde tænkes oprindeligt at være fremkommen ved Efterligning af de Borehuller, som fremkom i det Træstykke, hvorpaa man drejede Stokken ved den ældgamle Maade, hvorpaa over hele Jorden Ild har været tilvejebragt: ved Boring af Træ i et Træunderlag. Hos uciviliserede Folk har den jo været brugt lige op til vore Dage; hos os er den vistnok ophørt allerede i Stenalderen og afløst af Flintfyrtøj.¹⁾

Der findes i Nationalmuseet et Antal lignende Fund, dog ikke særdeles mange, flest fra Jyllands vestlige og nordlige Dele, enkelte fra Østjylland og Øerne. Det største, ca. 4000 Stykker, fremdroges ved Læsten i Viborg Amt.

Mejslingfundet staar mærkelig isoleret iblandt Stenalderfundene fra Jerlev Herred. Saavidt ses *alt* det øvrige viser derimod Sammenhørighed og ensartet Oprindelse.

En Del Fund er allerede foran omtalte. Sammen-

¹⁾ Nærmere herom, se C. Neergaard, Aarbøger for nord. Oldk. 1888, og Sophus Müller, Aarb. 1896, S. 325.

regnes alle Efterretninger om Stenaldersfund i *Egtved* Sogn, hvoraf dog kun en ringe Del er indkommet til Nationalmuseet, kendes Stenalderen i dette Sogn fra 20 bestemt stedfæstede Punkter, deraf 3 under Vork, 5 af Oustrup, 3 i Refsgaarde, 3 paa Egtved Jorder, 3 ved Nordbæk og 4 fra Spjaruphøje. Regelmæssig nævnes Stridsøkser af Sten med Skaftul, sjældnere Fund af Flintdolke. Det er den Art Genstande, som er typiske for det jyske *Enkeltgravsomraade*. Dette strækker sig gennem store Dele af Midt- og Vestjylland og staar i Modsætning til det østdanske Omraade, hvor Gravene var de store, til gentagen Brug bestemte Stengrave. Snarest hidrører de ogsaa fra 2 forskellige Befolkningsstrømme, hvoraf den, som betegnes ved Enkeltgravene, sidst er kommet til Landet (maaske er den ogsaa, omend i ringe Maal, naaet til Øerne). Hovedmængden af de midt- og vestjyske Høje stammer herfra. Oprindelig anlagdes Gravene under Jordoverfladen, indtil 1—1½ M. dybt, og dækkedes af en lille Jordhøj, eller den lagdes paa selve Jordfladen, og Højen tuedes op over den. Graven bestod oftest af Træ, stundom Planker, i Reglen med Sten paa Siderne, og ofte anbragtes den paa et Tæppe af smaa eller dog ikke ret store Sten. Mange saadanne er ved omhyggelig Undersøgelse fremdragne i de senere Aar fra de anførte Egne. Men i Reglen rummer en saadan Stenaldershøj ikke blot den ene Grav, hvorover den først opbyggedes. Paa den oprindelige Høj eller lidt nedsænket i den anlagdes ofte endnu en Grav, og ikke sjælden er noget saadant sket flere Gange efter hinanden, hvorved Højen stedse voksede. Endda lagde man ofte ogsaa i Bronzealderen Gravene i eller paa de gamle Høje, og der er Eksempler paa, at noget lignende skete ogsaa i Jernalderen. Saaledes rummes

ofte i en enkelt Høj et lille Udsnit at Oldtidens forskellige efter hinanden følgende Tidsrum. Træet er i Aartusinderne næsten ganske forsvundet, og Graven tit alene kendelig ved smaa Forandringer i Jorden. Der kræves derfor, ogsaa fordi mange Grave kun rummer Smaagenstande, Ravperler o. lign., en særlig omhyggelig og paapasselig Undersøgelse, om der skal vindes videnskabeligt Udbytte.

Af Enkeltgravene er en Del samtidige med Jættestuerne, andre med det sidste Led af de store stensatte Fællesgrave, de saakaldte *Gravkister*, der ogsaa kendes fra store Dele af Jylland¹⁾. Fra Egtved Sogn kendes hidtil ingen af de ældste Enkeltgrave, »Undergravene«, og heller ingen af de Økseformer, som plejer at tilhøre dem. Derimod kendes de paa Jordfladen anlagte »Bundgrave« og de højere liggende »Overgrave«. I Mandsgravene ligger i den ældre Tid sædvanlig *Stridsøksen* af Sten; stundom føjes hertil større Ravskiver, medens Smykker af smaa Ravperler, ofte flere Hundrede, synes at betegne Kvindegrave. I senere Tid afløses Øksen af *Flintdolken*, der ofte findes højt oppe i Højen. Ikke sjælden findes et lille *Lerkar*, der nu kun indeholder Jord, men sikkert oprindelig gemte den gravlagtes Farkost.

Kun fra en eneste Høj, undersøgt af Nationalmuseet i 1905, foreligger nærmere Oplysninger om Fund af her henhørende Art. Den er alt nævnt, i Ødsted Sogn, paa Matr. Nr. 7 a af Ødsted By, tilhørende Gaardejer Jørgen Alminde. Holger Knudsen, Vesterby, gav Museet den første Underretning, som førte til Sagens Optagelse. I Højens Overdel fandtes flere ved ældre

¹⁾ Se nærmere herom: *Hans Kjær*, *Gravkister fra Stenalderens Slutningstid*. Aarbøger for nord. Oldk. 1910.

Gravninger forstyrrede Stenlægninger, der antageligt stammede fra en ødelagt Grav fra Bronzealderen. Nogle smaa Brudstykker af en Naal eller lignende, af Bronze, fandtes mellem Stenene. Dybere nede, i Højde med den oprindelige Jordoverflade, fandtes to Enkeltgrave fra Stenalderen. En af dem havde Længderetning Ø.-V. og var 3,2 M. br. Dens Bund angaves ved en opløst Træflage; midt paa denne laa en *Stridsøkse* af Sten, ved Vestenden stod et ornamenteret *Lerbæger*; og nordøst for dette, ved Nordvæggen, laa endnu en *Økse*. Mulig var det en Dobbeltgrav. Dybere laa en Undergrav, den eneste, der hidtil kendes fra Herredet; af Oldsager indeholdt den desværre kun en Flintflække, vel anvendt som Kniv, og et Par Flintspaaner, der vist tilfældig var komne i Jordfylden. (Nationalmuseet, Nr. A. 22540 og B. 8384.)

Skulde der nævnes et Eksempel paa et karakteristisk Fund fra en Høj, kunde anføres det fra en Høj af Vesterhøjgruppen under Egtved By (Matr. Nr. 11 a). Herfra indsendtes 1887 gennem Amtet nogle Sager fra Husmand Peder Søndergaard. Højen har rummet mindst 3 Grave. Fra en af dem, snarest en Bundgrav, er en *Økse* med Skafthul (A. 6864); fra en Overgrav var en *Flintdolk*, maaske ogsaa et *Lerbæger*, medens en *Bronzedolk* med firsidet Fæste hidrører fra det følgende store Oldtidsafsnit, Bronzealderen. Endda er der ingen Sikkerhed for, at ikke Højen indeholdt endnu flere Grave. I »Holhøj« paa Egtved Jorder, i Skellet til Bøgvad, har ligeledes været mindst 3 Grave. Fra Stenalderen stammer en *Stridsøkse*, her ledsaget af Arbejdsøksen af Flint; fra den ældre Bronzealder er et *Bronzesværd*, og endelig fra sen Bronzealder eller Jernalder et *Lerkar* med brændte Ben. Ogsaa »Store-

høj« i Vollund hidrørte delvis fra Stenalderen. Fra Overdelen er et ejendommeligt Lerkar med brændte Ben. Se S. 31.

Antallet af brugbare Fund, som kan anføres, er saaledes meget ringe. To enkelte Stridsøkser er indkomne som Gaver i de sidste Aar, den ene fra Lærer T. Laugesen, fundet ved Egtved, den anden fra en Høj mellem Egtved og Oustrup, givet af Gaardejer Anton Gregersen.

Fund fra Mark og Mose, uden for Højene, er ikke almindelige. Enkelte Steder tilkendegiver Flintafslag paa Markerne, at man er i Nærheden af de gamle Bosteder, men nogen tydelig Boplads er ikke kendt. Henlægninger af Genstande, som Offer eller af andre Aarsager, er ligeledes kun undtagelsesvis forekomne. Sønden for Egtved By, ca. 600 M. syd for Landevejskrydset, er tæt øst for Kolding Landevejen efter foreliggende Meddelelser antagelig fundet noget saadant. Stedet ligger i en smal Kløft ved Bakkefoden syd for et Engdrag. Det er meddelt, at der her er fundet 2 Flintøkser under en Sten, ligesom to andre er fremdragne lige ved. Forholdene synes dog ikke egnede til med Sikkerhed at bestemme Fundets Art.

Stenalderen afløstes henimod Slutningen af det andet Aartusinde, ca. 14—1200 f. Kr. F., af den første Metal-tid, *Bronzealderen*. Fra denne Periode er Hovedmængden af de i Museet bevarede Fund fra Jerlev Herred. Ingen af dem tilhører dog denne Periodes ældste Afsnit. Det vil jo ikke være uforklarligt, om Metallet og den ny Tid, det bragte, først efterhaanden er trængt fremad, og disse Egne da er blevet af dem, hvortil Bevægelsen først kom paa et noget senere Trin.

Bronzealderen kendes fra en Række Punkter i Herredet, i Egtved Sogn alene mindst 25, foruden en

Række Urnefund, hvorom der kun haves Efterretninger, medens Sagerne mangler, og deres nærmere Tidsfæstelse saaledes er umulig. Genstandene fra Bronzealderen kan ikke siges at have noget Særpræg. Der er gode Stykker derimellem, men andre, som kun er ringe. Ikke faa Fund er fra den ældre Bronzealder, især dens senere Tid, flere dog fra den yngre Bronzealder.

I »Bjergemandshøj« paa Egtved Præstegaardsmark fandt Væver Søren Andersen omkring ved 1880 et Bronzesværd, 0,56 M. l., med smukt, massivt Fæste med Zigzaglinier (B. 2968). Den her i Fig. 2 afbildede smukke Bronzeklinge af et Sværd, hvis Fæsteknap ikke er bleven bemærket af Finderen, saa-

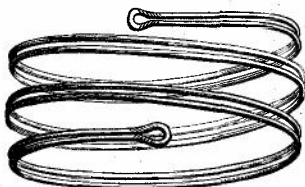

Fig. 3.

ledes at nu kun de 5 svære Nagler minder om Haandgrebet, indsendtes ca. 1859 sammen med en lille Smykkenaal med oprullet Hoved, fundet i en af Højene ved Spillinggaard (Matr. Nr. 19024—25). Fra Højen »Følhøj« i Vesterhøjegruppen er med korte Mellemlum i 1887 indsendt 3 forskellige Gravfund fra Bronzealderen, alle fundne af Husmand Hans Sørensen. Fra en Grav i Højens nordøstre Side stammer 2 Guldringe af dobbelt, spiraloprullet Traad, paa 3 Omgange (jvf. Fig. 3). De havde en Vægt af 14,7 Gram, og Værdien godtgjordes med 35 Kr. Nær Foden mod Sydøst har været anlagt en Grav af runde Sten, sikkert

Fig. 2.

Underlaget for en Trækiste, 2,5 M. lang i Ø.-V., 1,5 M. br. og 0,6 M. h., uden Dække. Der omtales at være fundet »Kul«, sikkert de opløste, kullignende Rester af Trækisten, og et *Sværd* af Bronze. Klingen lignede Fig. 2, Knappen har Spiralornamenter. Endvidere nævnes Spor af en »Bronzekæde«; snarere kunde dog en Bøjlenaal ventes at have været til Stede. Det tredje Fund er fra den yngre Bronzealder: et Lerkar, grovt ornamenteret, hvori laa de brændte Ben samt en lille Haandleddring af Bronze og Brudstykker af en Ravperle. Tre andre Urnefund er gaaede tabt. Højen er nu kun en sørgelig Ruin, gennemgravet af Minegange og store Huller. Ogsaa Centralgraven, hvorover Højen oprindelig byggedes, synes at være fremdraget, mandslang, stensat, men uden Oldsager. Denne Høj synes allerede fra først af at have tilhørt Bronzealderen, der overhovedet er stærkt repræsenteret i Spillinghøj-Vestershøjgruppen. Endnu skal nævnes, at et øjensynlig blandet Fund med Bronzealdersgenstande, deriblandt et Spydblade, indsendtes 1840 som fundet i den tidligere nævnte »Gadehøj« i Egtved. Blandt Sagerne var fra den yngre Bronzealder en mærkelig, halvrand Ragekniv af Bronze (afbildet i Worsaaes: Nordiske Oldsager, 1859, Fig. 160). En ganske lille *Guldring* (2,5 Gram, Værdi 7 Kr.) er 1886 fundet oven paa Jorden paa den afgravede og overpløjede »Grydhøj« paa Husmand Peter Olesens Mark i Refsgaard (vistnok paa Matr. Nr. 4 c). Mus. Nr. Danefæ ⁸/₀₉.

Enkelte særlige Genstande fra ældre Bronzealder er fundne uden for Højene. En svær, smukt ornamenteret Bronzeøkse (Mus. Nr. 18154), fremdroges saaledes 1859 af Christen Ravn Nielsen paa Togelund Mark. Den er fundet ved Foden af en høj Bakkeskrænt lidt Syd for

Nybjerg Mølle og kunde meget vel være henlagt som Offergave. Dette er i hvert Fald sikkert Tilfældet med 2 *Bronzelurer*, der i meget medtaget Stand, som 13 til Dels smaa Brudstykker, blev fundne 1873 af Gaardejer Søren Pedersen, Ødstedlund, i en ubetydelig Mose paa Vesterby Mark, lidt norden for Mølkjær Kro. Kendeligt var de allerede i Oldtiden forsætligt itubrudte. Paa flere af Stykkerne ses, at de i Oldtiden er restaurerede ved Paasmeltning af Metal. Blandt de indsendte Fragmenter var der intet af Mundstykkerne eller af de Bækkener, hvormed Lurernes brede Yderende plejer at afsluttes. (Mus. Nr. B. 936).

Man regner jo, at den ældre Bronzealder afsluttedes ca. 800 Aar før Kristi Fødsel. Medens der i de almindelige Kulturgrundlag ikke indtraadte nogen større Forandring, *Agerbruget* (der dyrkedes Byg, Hvede og Havre) og *Kreaturhold* som Hovederhvervet, og *Handel* nødvendig for at føre især Metallerne ind i Landet, var der ved Slutningen af dette Tidsafsnit indtraadt en Ændring i de religiøse Grundlag, som i Gravskikkene særlig giver sig Udtryk gennem *Ligbrændingens* Indførelse. Herved blev Gravanlægene efterhaanden simplere, til man gennem en Mangfoldighed af Mellemled naaede ned til at nedlægge de brændte Ben i en lille Hob i Jorden, σ : i Højene fra de ældre Tider, eller man lagde dem i et Lerkar, som stundom skærmedes af Stenomsætning, men ofte ogsaa findes staaende frit i Jorden. Ogsaa det Udstyr af Vaaben og det daglige Livs Redskaber, som ledsagede Gravlægningen, formindskedes efterhaanden, til det mod den yngre Bronzealders Afslutning helt kan være bortfaldet eller er indskrænket til en lille Bronzestump. Gennem det meste af den yngre Bronzealder medfulgte dog

ikke sjælden ved de brændte Ben et Sæt Toilettredskaber, Ragekniv, Niptang og Tatoverenaal, eller enkelte af disse Genstande.

Fra den *ynge Bronzealder* findes i Nationalmuseet et ikke helt ringe Antal Genstande fra Jerlev Herred og atter overvejende fra Egtved Sogn. Ofte er dog desværre aabenbart Sager fra flere Fund sammenblandede. Saaledes modtoges 1880 fra en Privatsamling en *Ragekniv*, et tyndt, fladt Bronzeblad, hvis Greb var oprullet i Spiral, en anden lignende *Ragekniv*, en ornamenteret *Niptang*, en *Tatoverenaal* (uden Grebet, der kan have været af Træ, Ben eller Horn), en *Smykkenaal* med spiraloprullet Hoved, en *Stangknap* med Øsken, en lille, riflet Stang med flade Knopper for Enderne, utvivlsomt af endnu en *Smykkenaal*, alt af Bronze, og alt efter det oplyste fundet i en »Høj ved Nymølle«, men uden nærmere Oplysninger; fra den samme Privatsamling er en flad *Knap* med Øsken paa Undersiden og en lille, simplere formet *Ragekniv*, der opgives fundet sammen i en Høj ved Egtved (Mus. Nr. B 2792—98 og B 2841—42). Ved fra først af at komme til en Privatsamling er, som det ses, omtrent al nærmere Oplysning gaaet tabt. Lidt bedre er Kundskaben om en *Smykkenaal*, foroven ombøjet i Spiral, en lignende *Naal* med flad, rund *Knap*, en *Tatoverenaal* og en *Synaal* af Form som en grov Nutidens Stoppenaal, men med Øjet paa Midten. Disse Sager indsendtes 1857 gennem Amtet af *Mads Lange* paa Vollund Mark, og det oplystes, at de stammede fra 2 forskellige Høje og laa i Lerkar med brændte Ben i (Mus. Nr. 16407). Ved Hjælp af Mandens Navn har her Stedet kunnet paa det nærmeste findes, idet der dog bliver Tvivl om, fra hvilken af flere nær ved hinanden liggende Høje Fundene stammer. Samme

Mand indsendte 1863 2 nye Urnefund (Nr. 20822—23); her medfulgte *Lerkarrene*. Det ene Lerkar er ca. 30 Cm. højt og har paa Siden smaa Knopper eller Ører, til at trække en Snor igennem, saa at Karret kunde hænge op (det var vistnok de fra det daglige Liv anvendte Kar, der for det meste brugtes ogsaa som Urner), eller blot til Ornament. Foroven laa blandt de brændte Ben smaa Stykker Harpiksmasse, der har været anvendt til at tætte Kanten mellem Urnens Rand og Laaget, hvormed den har været dækket. Laaget fulgte med det andet Kar, der var prydet med en ophøjet, omløbende Ring og Stregeornamenter; blandt de brændte Ben fandtes en *Bronzenaal* med lille Hoved, dannede ved 3 ophøjede Riller. Dette Fund er fra den sidste Del af Bronzealderen, lige ved Overgangen til Jernalderen. Mads Lange oplyste, at Urnerne var fundne i den østre Side af en Høj paa hans Mark i Vollund, omgivne af Stensætninger, paa et Sted, »hvor han og mange andre hyppigt havde set Lys brænde«. Fundene indsendtes gennem den daværende Amtmand, Konferensraad Dahl, der ledsagede dem med en udførlig Redegørelse til »gamle Chr. Thomsen« Nationalmuseets bekendte mangeaarige Leder, og meddelte, at Mads Lange, uagtet han var en ældre Mand, i Regn og stærk Blæst var gaaet ind til Vejle, 3½ Mil, paa sin Fod, med Urnen og to flade Sten, hvorpaa de havde staaet, i en Kurv. Han indstillede Mads Lange, der tillige havde behandlet Fundene særdeles vel, til en særlig Paaskønnelse, ud over den Godtgørelse, der sædvanlig ydes, hvilket han da ogsaa fik. Samme Aar indsendte han endnu et Lerkar med tilhørende Falslaag, fra samme Høj.

Fra en af de mange Høje ved Spillinggaard, hvorfra Fund tidligere er nævnt, stammer den i Fig. 4

afbildede, smukke lille *Bronzekniv* med Greb (22394). Nærmere Oplysninger fattes; den indkom 1865 fra en Privatsamling. En lille Urne (C 5436) stammer fra en Høj i Refsgaard, fra hvis Stenaldersdel en Flintdolk hidrørte. En *Bronzenaal* med et lille, fladt kugleformet Hoved, hvorunder 2 smaa ophøjede Staffer, fundet i en Urne, modtoges ca. 1873 fra Rasmus Johnsen, Vork Mark, indsendt gennem Herredskontoret (B 1008). Et Fund fra »Følhøj« i Egtved Vesterhøj er foran nævnt og endnu haves 3—4 lignende Smaafund.

Det mærkeligste Fund fra Egtved Sogn hidrører fra »Storehøj« i Vollund. Det indsendtes 1836 af Gaard-

Fig. 4. (ca. 3/4.)

ejer R. Olesen og regnedes straks for saa mærkeligt, at det snart efter blev udgivet i *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, 1840—41, med Afbildninger, og ligeledes er et af de faa Lerkar, som findes afbildet i J. J. A. Worsaaes for et udenlandsk Publikum bestemte Bog: *Danish arts*, hvorefter det vedføjede Billede er givet. Lerkarret var anvendt som Gravurne. Det fandtes fyldt med brændte Ben, og mellem disse laa en Smykkenaal af Bronze, 10—11 Cm. lang, foroven med en afdrejet Knap. Karret selv er ca. 16 Cm. højt og lige saa bredt. Medens Bronzealderens Lerkar ellers kun i ringe Grad er ornamenterede, bærer dette Kar hele 2 Rækker kraftigt indridsede Billeder, og disse er af meget mærkelig Art. Nogle af dem synes at kunne skyldes tilfældigt Lune, men i andre er der lige

saa øjensynligt tilsigtet Efterligning af noget bestemt. Man synes ikke at være i Tvivl om, at Figuren længst til venstre maa være et Træ, og ligeledes ses et firføddet Dyr, utilstrækkelig karakteriseret, men dog snarest en Hest. Heste var paa den Tid kendte her i Landet, om end vist faatalligt. Karret er af enestaaende Art, og et Forsøg paa Billedernes nærmere Fortolkning skal ikke gives. Mulig kunde det dog tænkes, at Fremstilleren har forsøgt paa Karret at vise

Fig. 5.

Træk af det omgivende Landskab. Mærkelig er den ringe Naturtroskab. Dette er iøvrigt ikke ukendt fra andre Kulturer, hvor Ornamentikken som hos os i Bronzealderen havde antaget bestemte, faststaaende Former. Disse var overmaade smukke, men saa snart man fra disse vovede sig til Naturgengivelser, brister det.

Ogsaa om Datidens Næringsvej indeholder Karret forøvrigt et lille Vidnesbyrd, idet der i dets Side findes Aftryk af et *Bygkorn*, som tilfældig er kommen med i det vaade Ler, da Karret formedes. Ved Brændingen er Kornet forkullet, men Aftrykket bevaredes og staar endnu, let kendeligt, i Leret. Agerbrug og Kreatur-

hold var jo allerede fra Stenalderen Hovednæringsveje.

Efterretninger om Urnefund fra Høje forefindes i stort Antal, mindst en Snes alene i Egtved, rundt om fra Herredet, flere eller færre paa hvert Sted. Sandsynligt er, at de fleste af dem stammer fra den yngre Bronzealder, men det kunde ogsaa være, at en Del af dem ligger ud over Bronzealderens Afslutning og hidrører fra Oldtidens sidste store Periode, Jernalderen, dels fra denne Periodes første Afsnit, den førromerske Jernalder, dels fra senere Tider, idet man paa vekslende Maade ogsaa senere i Oldtiden anvendte Fortidens Høje til Gravlægninger, med eller uden Forøgelse af Højens Jordmasse.

Fra Mark og Mose er betydelige Fund fra den senere Bronzealder ellers ikke sjældne. Fra Jerlev Herred synes dog kun at være fremdraget et enkelt Fund, en lille, massiv *Bronzehalsring* med Hængselled til at aabne. Den fandtes 1880 ved Pløjning paa en Bakkeskrænt ved Vork. Nærmere Undersøgelser paa Findestedet blev uden Resultat.

Ved ca. 400 f. Kr. F. blev *Jærnet* indført som Nyttetal, snart efterfulgt af *Sølv*. Først kom det nye Metal sparsomt, men det blev hurtigt det vigtigste, medens Bronzen vedblev at anvendes til Smykker o. lign., saavel som til Udsmykning af Jærngenstande. I Jernalderen indførtes ogsaa først den op til vore Dage vigtigste Kornsort, *Rugen*. Fra denne Periodes ældste Tidsafsnit, den *førromerske Jernalder*, stammer et stort og vigtigt Fund, hvis første Dele indsendtes til Nationalmuseet i Marts 1899 gennem Herredets Kontor i Kolding, fremdragne paa Gaardejer Hans Steffensens Mark i Tudvad, Ødsted Sogn. Efter at foreløbige Oplysninger var indhentede, foretoges den

paafølgende Sommer af Museet en større Undersøgelse, udført ved Docent ved Kunstakademiet G. V. Blom og Museets Assistent, Th. Thomsen. Herved fremkom dels 2 Fund af lignende Art som det først fremdragne, dels mindre Stenlægninger o. lign., samt et Par simple Grave fra Stenalderens sidste Tid. Det hele Fund fra Jernalderen er temmelig stort; i Museets Protokoller er det indført under 62 Numre, C 6949—710.

Det vigtigste i Fundet er 3 større, bredt vaseformede Lerkar, der indeholdt brændte Ben fra Ligbaalet og en Mængde ledsagende Genstande, mest af Jærn. Rigest var det første, fra Gaard-ejeren indsendte Fund. Hovedkarret var $26\frac{1}{2}$ Cm. højt, 33 Cm. vidt, vel bevaret; det var kun ornamenteret med et omløbende Baand af 5 smalle Striber. En Del Skaar hidrørte vistnok fra en *Skaal*, af brændt Ler; de bar tydelige Spor af at have været med paa Ligbaalet, spaltede og forvredne som de var.

Blandt de brændte Ben laa adskillige Jærnsager. Der var et helt *Vaabenudstyr*. *Sværdet* var af den ejendommelige, smalle, tveæggede Form, som er ejendommelig for den tidlige Jærnalder («La Têne Sværd»). Det var itubrukt og havde Glødeskal; altsaa havde ogsaa det været paa Baalet. Hvorledes det oprindeligt har set ud, er vist i Fig. 6. Klingen ses trukket lidt frem af Skeden, der var af tynde Jærnplader og havde Øskener til Ophængning ved Bæltet. Endvidere var der en *Skjoldbule* af Jærn, lav, med kort, fremstaaende Pig (jvf. Fig. 7). Til Træskjoldet, hvorefter naturligvis intet Spor var levnet, havde det været fastholdt med Skjoldsøm med brede, flade Hoveder. Ogsaa

Fig. 6.

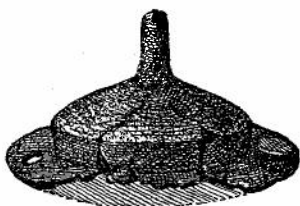

Fig. 7. (ca. $\frac{1}{5}$ Størrelse.)

Stumper af *Skjoldhaandtaget*, der sad paa *Skjoldbulens* indvendige Side, forefandtes. Der var en lille *Spydspids*, hvis Stage ligeledes helt var borte. Endvidere var der 2 lange, smalle og spidse *Knivsblade* med bred Skafttunge, en lille, halvrund *Ragekniv* og et Par smaa, knivlignende Redskaber af ukendt Anvendelse, alt af Jærn. Til Klæde- dragten henhørte 2 *Bøjlenaale* af de for Perioden karakteristiske Former, den ene af Jærn, den anden af Bronze m. m.

Et andet af de store Lerkar indeholdt ligeledes Vaaben. Sværdet var her meget sammenbukket og sønderbrudt; der var *Skjoldbule*, en lille *Spydspids*; dernæst *Kniv* og en *Bøjlenaal*, men særlig tillige en Fingerring af Guld, noget nær af Form som Nutidens *Ægteringe*, med konkav Inderside, hvælvet, facetteret Yderside (12 Gram, Metalværdi 28 Kr.).

Ogsaa det tredje Lerkar, der var meget søndret, indeholdt *Sværd*, *Skjoldbule* og *Spydspids*, samt desuden en Del Jærnnagler.

Endnu optoges paa forskellige Steder hele eller søndrede Lerkar, med eller uden Forbindelse med brændte Ben og lignende, det meste utvivlsomt Rester af Grave, der er blevne berørte ved Pløjning eller andet Markarbejde.

Hans Steffensens Jord har Matr. Nr. 8, 11^b og 11^c af Tudvad. Det er klart, at der paa Stedet er en udstrakt *Gravplads*, paa hvilken de enkelte Grave dog ligger meget spredt. Stedet ligger temmelig højt, paa fladt bølgende Terræn, en Beliggenhed, som Jærnalderens *Gravpladser* ofte har. Nogen Regel for Gra-

venes Anbringelse kunde ikke erkendes. De laa frit i Jorden paa den flade Mark og i ringe Dybde under Overfladen. Har de været dækkede af Høje, har dette i hvert Fald været ganske lave, forlængst udjævnede Tuer. Pladsen er næppe udtømt. Der vil i større Afstand meget vel kunne fremkomme nye Grave.¹⁾

Ved Kristi Fødselstid begyndte en Periode, der plejer at betegnes med Navnet den *romerske*, idet der i denne Tid er bleven ført en Mængde romerske Handelsvarer ind i Landet, og denne afløses atter af *Folkevandrings-tiden*, i hvilken Folkestammerne i Mellemeuropa kom i Bevægelser, som sikkert ogsaa havde deres tilsvarende hos os. Tilsammen spænder disse 2 Tidsafsnit over ca. 500 Aar. Fra andre Egne kendes et stort Antal Gravfund fra denne Tid. Hidtil er dog intet saadant fremkommet i Jerlev Herred. Derimod er der sket et andet, mærkeligt Fund, et Mosefund, som slutter sig til en Række lignende, især fra Østjylland og Sønderjylland samt Vestfyen.

Findestedet er den lille *Vingsted Sø*, som ligger nordligst i Ødsted Sogn, nær Bredsten Sogneskel, paa hvis nordre Side den Mølle (nu Papirfabrik) ligger, hvorefter Søen har Navn. Kun i mindre egentlig Forstand kan det dog kaldes en Sø; snarere er det en lille sumpet Mose med blankt Vand i Midten. Længden er godt 300 Meter, Bredden ca. 80. Det maa nærmest kaldes et dybt Mosehul, dybt indsænket mellem Banker, der til N., Ø. og S. hæver sig temmelig stejlt og højt, medens Terrænet vesten for den er temmelig lavt og bølgeformet. Paa Bakkerne nærmest om har ligget 3 Gravhøje. Midten er »bundløs«; man har for-

¹⁾ I Juni d. A. er af Gaardejer Hans Steffensen til Museet indbragt forskellige efter Undersøgelsen spredt fundne Genstande, de fleste dog fra en noget senere Tid, den romerske Jernalder. Et enkelt Lerkar synes endda at være fra Folkevandrings-tiden.

gæves søgt Bund med Stager paa 8—10 M. Længde. Ligeledes tiltager Dybden meget hurtigt fra Kanterne indefter mod Midten. I ældre Tid synes denne Sø overhovedet ikke at have haft noget Afløb. Terrænet mod Vest, hvor dette naturligt maatte dannes, viser intet Spor af noget saadant, ligesom ogsaa Traditionen paa Stedet udsiger, at et Udløb ikke fandtes, før man ca. 1856 mod Vest gravede en meget dyb Grøft, hvorved Søens Vandspejl sænkedes en Del, vistnok henimod 2 Meter. Man optog derefter med Ketchere en stor Mængde af det bløde Tørvedynd, især mod Sø., S. og Sv. Herved fremkom i 1856, i nogen

Dybde under Overfladen, et større Antal Oldsager, der af den daværende Ejer, Møller *H. Udesen*, overbragtes til Nationalmuseet. Amtmanden, den bekendte *Orla Lehmann*, besøgte flere Gange Stedet og har paa et Papirblad givet et Oprids over Søens Omfang før og efter Vandspejlssænkningen, samt Findestedernes Beliggenhed.

Fundet bestaar i Hovedsagen af Vaaben og Vaabendele. Der var 22 hele, svære *Spydblade* af Jærn som Fig. 8 og Brudstykker af mindst 13; 10 hele og 6 beskadigede med Modhager som Fig. 9, samt Fragmenter af endnu 9, og 14 *Spydspidser* og *Pilespidser* af andre Former. Nogle Brudstykker af *Spydstagerne* optoges ligeledes og synes at have baaret Spor af at have været udsat for Ild. Fremdeles hele og fragmenterede

Fig. 8 (1/3).

Fig. 9 (1/3).

Skjoldbuler og nogle *Skjoldhaandtag*; af *Skjoldene* er intet bevaret; *Træ* kan til *Tider* næsten ganske opløses i *Mosejord* og er altid meget blødt, saaledes at det er meget forklarligt, at det under den temmelig voldelige *Optagelse* med *Ketcheren* kan være smuldret bort. Nogle *Stykker* tyndt *Bronzeblik* kan have afstivet de *Steder*, hvor *Skjoldbrædderne* stødte sammen. Af *Sværd* var der mærkelig nok ingen; af andre *Fund* vides det, at man paa denne *Tid* anvendte temmelig brede og lange, *tvæagede Sværd*. Derimod var der en *Del* *Genstande* hørende til *Klædedragt*; saaledes forskellige *Rembeslag* af *Sølv* og *Bronze*, *Remspænder*, *små Ringe*, ligeledes snarest fra *Bælter*, 1 *Smykke-naal*, m. m. Mærkeligst var en *Del* *aflange* eller *kvadratiske Plader*, der bar tydelige *Spor* af at have været udsatte for stærk *Brand*, snarest af et *Bælte*; fremdeles *Bronzekroge*, mulig af et *Bidsel*, forskellige *Beslagstykker* og nogle *Klumper* smeltet *Metal*. Endelig var der en *længere* og en *kortere*, *trind Guldstang*, omtrent af en *tynd Blyants Tykkelse* (tilsammen af $5\frac{5}{16}$ *Lod* = ca. 83 *Grams Vægt* og en *Metalværdi* af 169 *Kr.*).¹⁾

Disse *Genstande* fandtes paa 3 forskellige *Steder*, en mindre *Plet* lige midt for *Sydsiden*, en noget større mod *Sø*. og en efter *Lehmanns Oprids* at dømme 40—45 *M.* lang *Strækning* i *Sv.*, de 2 sidstnævnte fra selve *Moselagets Kant* ud til den *blanke Sø* i *Midten*, vel 10—15 *M.* *Bredde*. Efter 1857 er intet fundet, skønt der endnu ved 1880 og senere er gravet *Tørv*, uden at dog *Bunden* er naaet eller lidt ude fra det *faste Land* overhovedet kendes.

¹⁾ *Figurerne* 8—9 gengive *Vingstedfundets Typer*. Selve de *afbildede Genstande* er dog fra *Nydam Mose* i *Sundeved*. *Vingstedsagerne* har i *Museet* Nr. 15631—35, 16227—67, 16361—62.

Samtlige Sager henhører, forsaavidt de overhovedet kan bestemmes, til Mandens, Krigerens Udrustning. Flere Genstande bærer ogsaa ligefrem Spor af at have været anvendte i Kamp; flere af Spydspidserne er krumbøjede, en Skjoldbule af Bronze er stærkt forbuktet og mindst 10 Gange gennemboret af Spydstik. Mærkeligt og næppe kendt fra andre Fund er Spor af heftig Brand, hvorom flere Genstande vidner.¹⁾

Vingstedfundet er, som alt nævnt, ikke noget enestaaende Fund. Det hører sammen med en hel Række, som man plejer at betegne som de »store Mosefund«, og som spænder over mindst et Par Aarhundreder. De 3 største er *Thorsbjerg* (Angel) og *Nydam* (Sundeved), begge nu for største Delen i Museet i Kiel, samt *Viemose*, nordvest for Odense, (med ca. 4000 Genstande); mindre er bl. a. *Porskær* (Horsenseggen) og *Kragehul* ved Assens. Den her anførte Orden angiver tillige Tidsforholdet, idet dog *Viemose* og *Thorsbjerg* staar hinanden nær. Vingstedfundet synes snarest at være fra lignende Tid som *Nydamfundet*, vel ca. 400—450 e. Kr. F. Ved *Krogshølle* i Nordfyen er en Del saadanne Sager fundne paa begge Sider af en Oldtidsvej, og de er uden Tvivl ligefrem Minder om en paa dette Sted udkæmpet Strid.²⁾ De fleste af de øvrige Fund, og da ogsaa *Vingsted*, synes at være Krigsbytte, taget fra de overvundne og efter Kampen paa et viet Sted henlagt som Offergave. Nogle har været henlagte aabent og

¹⁾ Et stedligt Sagn, der dog ikke kan have nogensomhelst Betydning for Fundet, vil vide, at en Vogn engang skal være kørt over den for tyndt islagte Sø. Isen brast og Vognen forsvandt sporløst. Vogndele omtales ikke blandt de til Museet indkomne Sager og erindres heller ikke af 2 endnu levende Vidner til Fundets Fremkomst, P. Nielsen og Hustru Dorthea, f. Udesen, i Ødsted. Lignende Sagn fortælles om andre dybe Søer, saaledes om »Brudesøen« ved Egtved, der endog har givet Anledning til en højst dramatisk Vise i 20—30 lange Vers. — ²⁾ Nærmere herom se Hans Kjær: To nye Mosefund fra Jernalderen. Fund af Kampsteder. Aarbøger for nord. Oldkyndighed, 1901.

synligt og først efterhaanden overgroede af Mosen. Dette kan dog næppe gælde Vingstedfundet, der tillige indeholder det særlige, at Genstandene delvis er ødelagte ved Baal, som i hvert Fald vanskelig kan have været tændte paa det Sted, hvorfra Sagerne fremdroges. Men den nærmere Forklaring af disse mærkelige Fund og da navnlig Spørgsmaalet, om Genstandene er af dansk eller fremmed, nærbeslægtet Oprindelse, er endnu uvist og kan først løses, efterhaanden som Gravfundene øges i Tal. Snarest turde dog Fundene være Minder om Kampe mellem danske indbyrdes, Kampe, som sandsynligvis har fundet Sted i Nærheden af de Steder, hvor Takofret til Guderne henlagdes. Til saadan Henlæggelse kunde Vingsted Mosesøen være særlig egnet: Den skjult mellem høje Banker liggende, »bundløse« Sø, omkranset af Egeskov, som den synes at have været, kunde nok hos Datidens Mennesker vække Forestillinger om, at Søen havde en særlig Oprindelse, og gøre den til et helligt Sted.

Tudvad og Vingsted Sø er ingenlunde de eneste Steder i Herredet, hvorfra Jernalderen kendes. Ved den arkæologiske Undersøgelse hørtes paa adskillige Steder om Fund af Lerkar i Grusbanker, de fleste sikkert fra Jernalderens forskellige Perioder. Sikker ligger der rundt om *Gravpladser* i Bakkerne, med Gravene nedsænkede mere eller mindre dybt under Jordfladen. Tid efter anden vil de komme frem, og man maa da haabe, at der bliver taget Vare paa dem. Ogsaa *Bopladser* spores hist og her. Fra flere Steder høres om runde Ildgruber med Kullag og sværtede Sten eller om Lag af mørk farvet Jord med itubrudte Lerkarskaar. Dog synes heller ikke disse Lag paa noget af de hidtil kendte Steder at være saa betydelige, at de opfordrer til Undersøgelse, hvorved bl. a.

Oldtidshusenes Art og Indretning en Gang kan blive oplyst. En lille Prøvegravning er foretaget paa et Sted, hvor Lagets Art syntes lovende. Det var paa Gaarden Duebjergs Jord, Matr. Nr. 24 af Egtved. Lærer Barsøe i Egtved havde henledet Opmærksomheden paa Stedet. Det var paa en udstrakt, lav og uregelmæssig Højning lige op til Skoven. Der gravedes af Nationalmuseet paa et Par Steder; der fandtes et større, stenlagt »Arnested« i ca. 0,40 M. Dybde under Overfladen, 3,50 M. l., 2,25 M. br., af haandstore eller noget større, delvis kløvede Sten, alle sodede og mange stærkt ildskørnede. Ingen Oldsager fremkom. I nogen Afstand laa et Bopladslag af mørk Jord, dog kun 10—15 Cm. tykt og kun med smaa og lidet karakteristiske Skaar, der dog kunde ses at være fra Jernalderen (Mus. Nr. C 13370). Anden Steds naar saadanne Bopladslag 1—2 M. Tykkelse og indeholder foruden Tusinder af Skaar af søndrede og henkastede Lerkar ofte tillige andre Genstande, i de bedste Tilfælde ogsaa lidt af selve Husets Grund.

De sidste Aarhundreder af Oldtiden, 800—1000 e. Kr. F., bærer Navn af *Vikingetiden*. Perioden er halvt historisk — i dens Slutning ligger Kong Gorms og Dronning Thyres Høje ved Jellinge — og med begyndende Kristendom, men Skikkene og det væsentlige af Kulturgrundlaget var det fra de ældre Tider nedarvede. Fra denne Tid har Jerlev Herred ydet et smukt Fund. Det fremkom i 1901 ved *Ødsted*. Finderen var Arbejdsmand Hans Rasmussen, medens Oplysningerne, som dog ikke kunde fremskaffes tilstrækkelig fyldigt, væsentlig skyldes senere afdøde Adjunkt S. Hansen, Vejle.

De fremdragne Oldsager var Udstyr fra en *Kvindegrav*. Der var 2 ens, fladt skaalformede, nærmest ovale

Spænder af Bronze, 10,6 Cm. lange, 6,5 br. og vel 3—4 Cm. høje; de har en smuk og karakterfuld, gra-veret Randdekoration og paa Overfladen ornamentale Dyrefigurer; 6 Stifter har baaret Rosetter ell. lign., der nu ikke længere er til Stede. Begge Spænder har lidt noget; paa Bagsiden har de haft Jærntorn, hvorved de fæstedes til Klædedragten. Fremdeles fandtes et rundt Bronzestykke, belagt med en Sølvplade eller mulig oprindelig helt forsølvet, vistnok et Fragment af et mere sammensat *Smykke*, hvoraf det øvrige mangler; 4 smaa *Glasperler*, aflange, med Forgyltning, hvorover atter ligger et tyndt Glaslag, og nogle Skaar af et mindre *Lerkar* var, hvad der i øvrigt fremdroges af Gravudstyret. Fra Klædedragten hidrørte et Par smaa Tøjstumper af en brunlig Farve, der dog sikkert ikke er den oprindelige. Disse Oldsager fremdroges paa en Parcel af Matr. Nr. 1a af Ødsted, 12—13 Favne (= 17—18 M.) nordvest for det nordvestre Hjørne af Kirkegaarden (Stedet er nu Have). Der gravedes efter Grus. Finderen bemærkede da, at der tidligere havde været gravet en Fordybning til ca. 0,6 M. Dybde. Fordybningen, altsaa Graven, var fuld af Muldjord, hvori der, som det ofte bemærkes ved Jærnaldrens Grave af denne Art, var et Par større Sten. Oldsagerne laa paa Gravens Bund. De 2 Spænder har vistnok begge været baarne paa Brystet (Mus. Nr. C 10230—35). Fund af denne Art er ikke ganske almindelige.

Hermed skal der da sluttes. Hvad Herredet har ydet fra Middelalder og senere Tid er kun lidet — af Genstande et Sværd, vistnok fra Middelalderen, og en Sølvske fra Kristian den Fjerdes Tid —, ingen Adelsgaarde var Hjem for Slægter, der bragte Navnene

frem i Historien; »Mastigaard« ved Bølling og »Kolborg« Voldsted ved Vork er ikke stort mere end tomme Navne; den Runesten, som 1863 fremdroges ved Kirken, skal kun lige nævnes.

Men for *Oldtidens* Vedkommende har Materialet da vist sig at være ikke helt ringe. Det var med Urette, at den gamle Præsteberetning fra 1638 udtalte, at der fandtes »ingen Stene med Runebogstaver, ej heller merkelig Antikviteter«. Der har dengang, for snart 300 Aar siden, været adskilligt at lægge Mærke til, og som man hellere vilde have Oplysning om, end Beskrivelse af Bækkes og Aaers Løb, som den anfører, eller Underretning om, at der »sønden Egtved ligger en stor Skov, hvor Kongelig Majestæt haver sin dyrstand«, eller om »en liden Mølle, som kaldes Nybierg Mølle«. Man vilde i vore Dage have været den gamle Provst, som skrev Indberetningen, oprigtig taknemmelig, om han havde meddelt en virkelig, paa Selvsyn bygget Redegørelse. Men hvor Dokumenterne tier, har Tingene, de gennem Aartusinderne i Jorden gemte Genstande, Evne til at tale, om end det udsagte først maa tolkes, for at blive almenforstaaeligt.

Landsbynavnene i Jerlev Herred har Former, som tyder paa meget gammel Oprindelse. Torp-navnene fra den tidlige Middelalder er faa: Spjarup, Oustrup, Hjelmdrup i Egtved Sogn. Ogsaa den nuværende Bebyggelse gaar i Hovedtræk tilbage til Oldtiden, i hvert Fald til dens senere Tider. Sikkert vil man i Fremtiden klarere og tydeligere kunne vise, hvorledes den Jord, som Nutiden bor og bygger paa, har været Sæde for dansk Kultur gennem Aartusinderne. Mangt et Minde ligger endnu gemt i Jorden. Hvert vel oplyst Fund er som et fast Punkt paa Kortet. Maatte der

blive taget med nænsom Haand paa, hvad der kommer frem, og paa de bevarede Mindesmærker. Vel skal det ikke benægtes, at den levende Slægt har større Ret end den døde, endsige da den, der i Aarhundreder og Aartusinder har været død. Men den levende Slægt turde ligesaa vist højne sit eget Stade ved at tage Vare paa Minderne om Ættens Fortid.

PENGEKRISEN 1857, SÆRLIG DENS FORLØB I VEJLE AMT.

AF

BANKBESTYRER CHR. JØRGENSEN, VEJLE.

ARENE efter Grundlovens Givelse maa for alle herhjemme have været nogle mærkelige Aar — Aar, der gav Folk noget at tænke paa, at arbejde for; — dér havde de tidligere, før Krigen 48—50, gaaet saa smaat og halvsovet, saa kom Krigen, den bragte Folk til at rette Ryggen i national Henseende, — Grundloven gav saa mange politiske Goder og bragte Folkets politiske Omdømme et mægtigt Skridt fremad, — Næringslivet blomstrede, vi gjorde os de store Opfindelser og Opdagelser, Dampen og Telegrafan, nyttige, — kort sagt, der var, som Helhed, virkelig »Fart i det«. Der var dem, der sagde i de Aar, at der var *alt for megen Fart* i det, — advarende Røster er der jo altid nok af, selv om de ikke altid bliver hørte. —

Det var ikke alene herhjemme, at der i de Aar var store Begivenheder, store Nyheder at drøfte: De store Guldfund i Californien, Oprøret i Indien 1857, Koleraens sørgelige Sejrsang, — der var nok at tænke paa, — men vi selv havde saa rigelig nok i vort eget, vor egen Udvikling, at vi daarlig havde Tid til at tænke ret meget paa de store Begivenheder i Udlandet — man ser de allervigtigste Ting omtalt i Aviserne

med ganske faa Linier —. I de Aar blev *den jydsk Telegraph*¹⁾ til, og *Jærnbannerne*²⁾ begyndte at kravle os nærmere, trods store Protester i de jydsk Blade, der erklære, at det maa blive til den rene Ruin for os, vi har hverken Jærn eller Kul, saa det, at anlægge Baner, er at forære Englænderne alt for meget, — kunde man endda køre paa Træ og fyre med Tørv, saa havde der været Mening i det! Den 27. August 1857 blev det *elektriske Lys* (Buelys) tændt første Gang herhjemme, idet det forevistes paa Christiansborg Slots Ridebane for en talrig Forsamling, der med Undren saa »Fuldmaanens Skin 10 à 20 Gange forstærket«, men ogsaa imod dette Fremskridt hæver der sig stærke, advarende Røster, idet det hævdes, at Øjnene ikke vil kunne taale det stærke Skin — andre er glade ved det nye Lys, »for Lysestøberne har forhøjet Prisen paa Lys til 2 Mark Pundet!«

Om *Pengekrisen*, der ellers i Slutningen af 1857 er ret godt begyndt i Udlandet, taler man ikke ret meget herhjemme; man taler mere om Hoffet og Grevinden og om Kongens Besøg i Jylland, og man drøfter ganske særlig Næringslovens Behandling, Sundtoldens Ophævelse — og siden lægger Koleraen stærkt Beslag paa Opmærksomheden; vi havde jo faa Aar i Forvejen, i 1853, haft en mægtig Epidemi, og da den blussede op igen i Korsør i August 1857, var det ikke saa underligt, at Folk blev opskræmmede.

Næringsloven af 29. December 1857 vedtager Lavenes Ophævelse og fastslaar Næringsfrihed, men som bekendt var der delte Meninger om Loven, og det var ikke saa faa Adresser og Mod-Adresser, den af-fødte. — —

¹⁾ Kjøbenhavn-Fredericia-Hamburg aabnet 1. Februar 1854, ombygget 1854—58 og udvidet med Linien Fredericia-Frederikshavn. — ²⁾ 1857 vedtoges Lovforslaget om en Bane Aarhus-Randers med Sidebane Langaa-Viborg.

Pengekrisen i 1857 kom til os fra Amerika. — Dette Land havde 20 Aar forud, i 1837, oplevet en ret alvorlig Krise, idet samtlige amerikanske Banker den Gang standsede deres Betalinger. Der havde i de to forgaaende Aar været en temmelig slem Handelskrise, og nu gav Præsident Jacksons Bankforholdsregler Stødet til den omfattende Krise. — Jackson bekæmpede under hele sin Præsidenttid den amerikanske Nationalbank, idet han mente — og rimeligvis med Rette — at den i altfor høj Grad centraliserede Penge magten til Skade for Friheden. For at modvirke den efter hans Mening farlige Penge-Trust standser han i 1836 ved sit Veto Fornyelsen af Nationalbankens Privilegier, og derefter fulgte Pengekrisen i 1837 med dens enorme Masser amerikanske Fallitter, der dog ikke i nævneværdig Grad rører Evropa, men, advaret var Evropa. Man kunde have set, at det, at være altfor meget sammenkædede, altfor meget afhængige af hinanden, er galt. — I 1837 gik det saa godt som udelukkende ud over Amerika, 1857 skulde Pengekrisen gribe langt mere om sig!

Som bekendt havde Danmark først i Aarhundredet haft en saa alvorlig Pengekrise, der endog endte med »Statsbankerotten« 1813. Den burde i 1857 have været i frisk Minde, idet dens Følger kun faa Aar i Forvejen var overstaaede — først 1838 var den danske Nationalbanks Sedler atter deres Paalydende værd, og først 5. Maj 1845 begyndte Indløsningen. Med en saadan Statsbankerot i frisk Minde kunde der mulig i 1857 været bremsset i Tide, men det er jo altid lettere *bagefter* at sige, hvad der mulig burde være gjort!

Selve Pengekrisens Forløb er vel kendt, — en lille Bank i Ohio standser 24. August 1857, og som en Lavine breder Ulykken sig; først i Oktober naar Krisen

New York og Boston, og under 14. Oktober meldes fra disse to Byer, at alle Banker, med Undtagelse af én eneste, har suspenderet deres Betalinger og har maattet lukke deres Kontorer, Forvirringen er uhyre, og den lovgivende Forsamling sammenkaldes for at tage Forholdsregler til Bankernes Frelse. — Meddelelserne fra Amerika tager dog ikke videre stærkt paa Folk herhjemme; man kan se det af den lokale Presse, en saadan Nyhed, der nutildags vilde blive trykt med store Typer i alle Aviser, faar 4 Linier, og de fleste Meddelelser om Krisen er endda trykte med helt smaa Typer!

Fallitternes Antal i Amerika er overvældende — de opgives siden til 5123 med en Passivmasse paa ca. 602 Mill. Rdl., og af disse Boer er der kun 435, der menes at give fuld Dækning (ca. 150 Mill. Rdl.), 3839 vil betale 40—50 %, 512 kan ingen Dækning give, og 337 Fallenter er forduftede til andre Egne.

New York naar det højeste Antal, 915 Fallitter, Boston har 253 og Baltimore 280, og man anslaar det samlede direkte Tab ved de amerikanske Sammenbrud til ca. 300 Mill. Rdl., foruden de ganske uberegnelige indirekte Tab, Krisen har bragt. —

Paa Krisens Højdepunkt naar Diskontoen i New York endog 18 à 24 % — ja, en enkelt Dag betaales der 1 % *pr. Dag*, og Varerne falder stærkt i Pris, op imod 40 %. Selv »Englands Bank« maa under 19. Oktober 57 forhøje sin Diskonto til 8 % for at søge at gardere sig. Man er endnu ikke i Evropa helt klar over, *hvor* galt det er i Amerika, og da et stort Hamborger-Handelshus standser 26. Oktober, meddeler det, at de paa det løbende Veksler til Beløb $1\frac{1}{2}$ Mill. Mark Bco (ca. 1 Mill. Rdl.) ere foreløbig blevne tilbageviste, da Indløsning først kan ske, »naar det faar Remisser fra Amerika«!

Over Frankrig, der i de Aar, ligesom England, stod i livlig Handelsomsætning med Amerika, naar Krisen Evropa — paa én Postdag kommer der for 40 Mill. Frcs. protesterede Veksler tilbage fra Amerika, — og over England naar Krisen Hamborg — nu begynder vor Nabos Væg at brænde!

Danmarks Handel var i Aarene før 1857 ret afhængig af Hamborg. Indførslen fra denne By er i 1856 = 16,65 % af hele Danmarks Indførsel, og danske Købmænd har i disse Aar lært meget, altfor meget, særlig af Hamborg, lært at bruge megen og overdreven Kredit, Vekselkredit, særlig paa Hamborg; de store Huse i denne By forsyne Landet som nævnt, med $\frac{1}{6}$ af Landets Forbrug, og for dette Forbrug og meget mere til, gives der Veksler, der sælges i de københavnske Banker eller i de enkelte Provinsbanker. — Det gik altsaa godt, saa længe Vekslerne løb, eller de kunde blive fornyede ved Forfald, men Bankerne, og Hamborg-Husene, maatte stadig have nye Veksler til Omsætning af de, der forfaldt, — der maatte ikke komme Brud paa Kæden, for saa gik det galt.

Under og efter Krisen drøftes vor Afhængighed i Handels-Samkvetmet med Hamborg stærkt i de danske, og ogsaa i Hamborgs, Blade. Man søger gensidig at give den anden Part Skylden, og her skal anføres en Artikel i »Fredericia Avis« for 11. Marts 1858, idet den giver et udmærket Billede af Forholdene:

»Hamborgerne ville som bekendt gerne vælte Skylden for den store Handelsalamitet over paa andre, saavidt det med noget Skin af Ret lader sig gøre. Navnlig have de danske Manufacturhandlere maattet høre mange Bebrejdelser i denne Retning. En kjøbenhavnsk Handlende har endelig mistet Taalmodigheden over disse Beskyldninger og søger i »Hamb. Nachr.« at give en heel anden Fremstilling af Sagen. Derefter

skal den foregivne eller ofte virkelig stedfindende Usoliditet hos de danske Manufacturhandlere være af ægte hamburgsk Oprindelse. De hamburgske Manufacturhuse oversvømme Danmark med Rejsende, der alle ville gøre Forretninger, den ene mere end den anden. Antallet af Handlende i Danmark er ikke tilstrækkeligt hertil, hvormeget disse end ved Credittilbud lade sig forlede til Indkøb over deres Forbrug; der maa derfor skaffes bestandig flere Handelskunder og dette skeer ved at de Rejsende forføre unge Mennesker til at etablere sig selvstændig, saasomt de aabne dem betydelig Credit. Derved opstaar især i Smaa-byerne flere Manufacturister, end der kan bestaa, og Enden derpaa bliver Insolvents, som dog ikke afskrækker Hamburgerne fra at gentage samme Månøvre; thi den danske Forretning er, hvor slet den end tilsidst ender, dog fortræffelig skikket til foreløbig at gøre Penge. Hamburgeren trækker nemlig straks ved Varernes Aflevering lange Vexler paa den danske Debitor, som denne vel ifølge Skik og Brug ikke accepterer, men dog skriftlig anerkender, til Indløsning ved Forfaldstid, og danske Bankhuse giver da Forskud paa dette dem til Indkassering overgivne Papir. Omkostningerne ved denne Trafik regnes naturligvis med til Indkøbsprisen, men Hamburgernes Hovedøjemed at faa rede Penge er naaet og det maaske 6 eller 9 Maaneder før Vexlens Forfaldstid. Den moralske Skyld for den omtalte danske Usoliditet og Insolvents falder saaledes for en stor Deel paa Hamborg, og Creditgiveren har idetmindste ligesaa stor Skyld som Credittageren. Det er meget godt, at denne slette hamburgske Handelspractik bliver offentlig fremstillet, især medens man i Hamborg selv er saa rundhaandet med Bebrejdelser og Fordringer til Udlandet.»

Vor Afhængighed af Hamborg-Husene skulde desværre under Krisen føre os midt ind i denne. —

Over hele Evropa, ja over hele Verden, mødes der frem med Forslag, gaaende ud paa at »finde paa noget«, der kan afhjælpe eller »møde den nærværende

Crisis«. I Paris foreslaar de først i November 57, at der bør være en tvungen Kurs paa Banksedler, Diskontoen bør nedsættes til 6 %, og der bør lægges Udførselstold paa Kontanter. — Selv Kejseren anbefaler at tage Situationen roligt. — Diskontoen stiger allevegne; i London til 9—10 %, ligesaa i Hamborg. I Glasgow maa Militæret skride ind. —

Herhjemme »skimter man, men frygted ikke Faren«, men man kommer ogsaa her med en Mængde Forslag. »Berlingske Tidende« gør først i November opmærksom paa det ønskelige i, at Banken (der menes Nationalbanken) under den nuværende Pengekrise gør større Udlaan paa Varer. Pakhusene, hedder det, »ere fyldte med Varer, hvilke for Øjeblikket ikke finder Afsetning paa Grund af Pengemangelen, der tillige trykker Priserne. De Handlende maa altsaa enten bekvemme sig til forcerede Salg, som ere forbundne med stort Tab, eller for at undgaa saadant, søge at tilvejebringe Penge ved Vexelomsætninger, og dette forøger Vexel-circulationen meget og forhøjer Discontoen — —.« Det anføres endvidere, at Octroyen byder Udlaan paa Varer, og Nationalbanken gør da ogsaa enkelte saadanne Udlaan.

Bladene er slemme, baade mod Regeringen og Bankerne, og særlig vælter »Fædrelandet« sig slemst over Nationalbanken den 19. November. Først ironiserer Bladet over, at Nationalbanken »kun tager 6 % og er for human til at gøre som »Banken af England« at tage 10 %, noget der dog vilde smage Aktionærerne. Men, hvorledes gaar det til, at vor Bank *ikke* diskonterer netop de allerfineste Vexler? (»Fædrelandet«s Redaktion burde have været Bankdirektører) og at, jo solidere Folk er, des mindre Adgang have de til at faa Penge. Banken diskonterer for en fast

Stok, der vist ikke hører til den allersolideste! Dog, det taalmodigste Publikum i Verden er det danske, og derfor kan Nationalbankens daarlige Bestyrelse vistnok i lang Tid gaa uforstyrret, især da Regeringen ikke synes at ville aabne Øjnene paa Banken ved Hjælp af en ny Stempellov.«

Endnu tror man dog herhjemme, trods de mange Sammenbrud i Hamborg, at Krisen vil drive over uden at røre os videre, og vi gemmer gladelig, ligesom Strudsen, Hovedet, i Haab om at Krisen skal gaa udenom os; selv saa sent som 24. November 57 skriver »Berl. Tid.« de ofte citerede Ord, at »vi maa være glade, meget glade, over at Tilstanden paa vor Børs er langt bedre end i Udlandet.« — Endnu var Børsen nogenlunde rolig; Kurserne paa de faa Papirer, der noteres paa den, holder sig endnu ret støt, selv om de viger noget. »Handels- og Skibsefterretninger« for $23/24$ Oktober siger beroligende: »Den lave Cours, hvori Obligationer nu ere, vil imidlertid netop bevirke, at Efterspørgslen stiger og Coursen gaar i Vejret.« —

4 $\frac{0}{10}$ kgl. Obligationer noteres:

$3/11$ 57: $94\frac{3}{4}$ —95, $17/11$: $94\frac{1}{4}$ — $94\frac{3}{4}$, $27/11$: $93\frac{3}{4}$ — $94\frac{1}{2}$;

4 $\frac{0}{10}$ Jydske Land-Kreditforenings-Obligationer:

$3/11$: $88\frac{1}{4}$ — $88\frac{1}{2}$, $17/11$: $87\frac{1}{2}$ — $88\frac{1}{2}$, $27/11$: $83\frac{1}{2}$ — $84\frac{1}{4}$;

og 4 $\frac{0}{10}$ Jydske Købstad-Kreditforenings-Obligationer:

$3/11$: $84\frac{1}{4}$ — $84\frac{1}{2}$, $17/11$: $81\frac{3}{4}$ — $82\frac{1}{4}$, $27/11$: 80—82.

Saa er ogsaa Roen forbi, — Børsens meget betegnende Barometer, Kurslisten, skulde meget snart vise, at nu var Uvejret over os! — Der er faktisk Panik over det meste af Evropa, Stockholm naas i de sidste Novemberdage, idet flere store Huse i London, med hvilken By Sverrig var i livlig Handelsforbindelse, standser og river de svenske Handelshuse med sig. Allerede den 1. December høres der kun bedrøveligt

Nyt fra Hamborg, alt er dérnedé i den sørgeligste Forvirring, det hagler med Fallitter og Standsninger, Firmaer, som man herhjemme regnede for de største og fineste, maa lukke, og Kurslisten for Kjøbenhavns Børs viser for den 1. December ikke Tal, men Streger, — det er ikke muligt at sætte nogen Kurs! Den næste Dag er det lige saa galt, hele den officielle Notering indstilles »paa Grund af Pengeforholdene«. Der meddeles, at der er »ikke en Øre at faa, selv paa fineste Millionær-Sikkerhed«. Og i de nærmest følgende Dage var det ikke nogetsteds, og da ejheller i Privatbanken¹⁾, muligt at faa Penge paa *nogensomhelst* Sikkerhed — »saa at en Mand gerne kunde eje en Million Rdl. og dog ikke være i Stand til at skaffe sig et Maaltid Mad.«²⁾ Enhver, der laa inde med rede Penge, gemte dem »til det gik helt galt.«³⁾

Det blev rent galt, da Firmaet »H. Pontoppidan & Co.« i Hamborg, med hvem det halve Danmark stod i Handelsforbindelse, standser Betalingerne, men heldigvis for Landet holdes Firmaet, som bekendt⁴⁾ ved et Laan paa 1 Mill. Mark Bco. (666,666²/₃ Rdl.) givet dels af Finanserne, dels af Nationalbanken, med Garanti for ¹/₃ af Laanet, tegnet paa Børsen.

Krisens Forløb er vel kendt, — der stilles af Øresundsfondens Midler et Beløb af £ 300,000 til Raadighed, og oprettes »Den midlertidige Laanekasse for Kongeriget« — og skal ikke nævnes her, idet det nærmest er Forholdene her i Amtet, der skal omtales.

Hele December er én stor Krise, og man omgaas endog med Planer om at udsætte 11. December Termin til ind i Januar Maaned. Det rasler med Fallitter, Kjøbenhavn har 42 i December alene (mere end i

¹⁾ aabnet 2. November 1857. — ²⁾ Artikel i »Fædrelandet«, Dcbr. 57. — ³⁾ Jul. Schovelin: »Privatbanken 1857—1907«. — ⁴⁾ se fornævnte Skrift og E. Meyer: »December 1857« i »Vort Folk i det 19. Aarhundrede«.

hele 1856), og for Tiden 1. November 57—10. Maj 1858 noteres ialt for hele Landet 225 Fallitter og Opbud,¹⁾ deraf 83 i Kjøbenhavn, 12 paa det øvrige Sjælland, 15 paa Fyn, 7 paa Lolland-Falster, kun 2 paa Bornholm, men hele 106 i Jylland! Det er, som det vil ses, særlig Kjøbenhavn og Jylland, det gaar ud over. — At Jylland fik sin rigelige Part laa i, som foran nævnt, at den forcerede Brug af Hamborg Kredit netop i saa høj Grad fandt Sted paa Halvøen. — En stor Del af Fallitterne i Jylland falder dog først i Slutningen af den nævnte Periode; det laa sikkert i, at man, trods Hamborg-Vennernes Sammenbrud »blev hængende« saa længe, det paa nogen Maade var muligt, og maaske haabede man ogsaa paa Hjælp udefra; som det siden skal ses, blev der stillet ret betydelig Hjælp i Udsigt.

Selv om Antallet af Opbud og Fallitter i Købstæderne her ikke naar saa høje Tal som f. Ex. i Randers, der har 19, (Aarhus og Horsens har hver 9, Thisted 8), er det dog ikke faa, naar Hensyn tages til Byernes Størrelse²⁾ og til det korte Tidsrum: Vejle 9, Fredericia 8 (med 11 Indehavere); Kolding naar kun 3 (med 4 Indehavere). —

Kjøbenhavnerne har ganske vist fuldt op at gøre med at klare deres egne Sager, men de faar dog ogsaa under Krisen Tid til at tænke *lidt* paa Provinserne.

Der afholdes 3. Januar 1858 et Møde for at danne en Forening, hvis Formaal det skulde være »at befordre og afvikle Omsætninger for de Kjøbmænd i Provindserne, hvis Stilling beviislig er god, men paa Grund af Transactioner eller andet Vexelforhold ere i Forlegenhed, samt arrangere saadanne Affairer, som af samme Grunde beviislig ere nødsagede til paa anden

¹⁾ Opgørelser i Datidens Aviser. — De lokale Blade i Amtet ere ret forsigtige med Hensyn til at melde Fallitter i egne Byer; Standsninger i Vejle maa man søge i »Fredericia Avis« og tildels omvendt; det er selvfølgelig gjort i en god Mening, det var jo ikke værd at gøre Folk mere kede af det, end de var i Forvejen. — ²⁾ i 1855 havde Vejle 4164, Kolding 3476 og Fredericia (indbefattet Militæret) 5579 Indbyggere.

Maade at træffe Overenskomst med deres Creditorer, saa at de i begge Tilfælde uden Ophold kunne fortsætte deres Virksomhed.« — Meningen synes at have været den, at danne en Art »Kreditorforening«, og Planen var uden Tvivl god nok, men, desværre for Provinserne, hverken hører eller ser man siden noget om Foreningen bliver stiftet eller om dens Virksomhed, og i alt Fald her i Amtet ser man ikke, at Foreningen overhovedet har virket. — Man er i Kjøbenhavn ikke blind for, at ogsaa Provinserne bør hjælpes, og der skrives i de samme Dage: »Forøvrigt afhænger jo fremdeles Meget af Provindsernes Holdning, og at man dér samler al Kraftanstrængelse for at opretholde solide Firmaer, Laanehjælpen herfra vil ialtfald bidrage meget hertil.« Der blev, hovedsagelig mod Garanti af Kommunerne, af »Den midlertidige Laanekasse for Kongeriget« udlaant, eller da i alt Fald stillet til Disposition, ret betydelige Beløb, »Fyens Disconto-Kasse« laaner 150,000 Rdl. og til Randers ydes det største Laan, 350,000 Rdl., deraf 200,000 Rdl. til Discontobanken. I enkelte Byer, som Korsør, hvor de dog kun vilde laane 100,000 Rdl., mislykkes Forsøget, og i Viborg nægter Kommunalbestyrelsen at garantere, men der »male de ogsaa Fanden paa Væggen«; der afholdes et stort Borgermøde, hvor Forslaget om en Hjælpekasse falder med 100 Stemmer for, men 300 imod; man mener nemlig, at det er »de usolides Forsøg paa at drage Capitalen fra de besiddende.« — —

I *Vejle Amt* stole de ikke meget paa Hjælpen udefra; man er ret tidligt betænkt paa, at skal der hjælpes, maa man hjælpe sig selv.

Fredericia er den første By i Amtet til at »finde paa noget«. Allerede den 28. November 57 er der i »Fredericia Avis« indrykket følgende:

»OPFORDRING.

Med Hensyn til, at den nærværende Pengecrisis let kunde foraarsage, at respectable Handelshuses Vexler af Mistillid kunde blive foreløbigt tilbageviste og som Følge deraf afstedkomme Ulykker, der for hele Byens Handelsstand vilde blive uberegnelige, tillade vi os at indbyde vore Handelsvenner og Enhver, der i disse trange Tider interessere sig for det almindelige Bedste, til et Møde paa Stadens Raadhuus Søndagen den 29. Ds., Efterm. Kl. 4, for at discutere denne for det almene Vel saa vigtige Sag, idet vor Proposition nærmest gaar ud paa ved gjensidig Garantie at intervenere de saaledes tilbagekommende Vexler, imod at der til den projecterede samlede Forening stilles behørig Sikkerhed i Værdieffecter.

Thi indbyde vi vore Medborgere af alle Stænder til talrigt at give Møde.

Fredericia, den 27. November 1857.

H. L. Hirsch. Byberg & Johannsen.

Th. Brøchner & Søn.«

Redaktionen er svært glad over Planen og ledsager Opfordringen med en saalydende Anbefaling:

»Det glæder os af omstaaende fra et Par af Byens første og meest respectable Handelsfirmaer udgaaede Opfordring at see, at der ogsaa heri Byen i Lighed med, hvad der paa andre Steder, rigtignok i en større Maalestok, er bragt i Forsøg, paatænkes virket hen til at sikre sig mod Følgerne af de i disse pengeknappe Tider desværre altfor sandsynlige Eventualiteter, at ellers gode Papirer ikke maatte blive honorerede. Vi haabe derfor, at Realisationer af den i Opfordringen antydede Plan ikke maa støde paa altfor store Vanskeligheder, men maa bidrage til at støtte alle vel funderede Forretninger og lette Omsætningen paa en Tid, da Contanter allevegne ere knappe og næsten ikke til at faae.«

Mødet holdes, som bestemt, og baade en Indsender — formodentlig en af Indbyderne selv — og Redaktionen giver Referat af det passerede:¹⁾

¹⁾ »Fredericia Avis« 1. December 57.

»(Indsendt). Ved det i Søndags Aftes paa Raadhuset afholdte Møde af Byens Handlende, Fabrikanter og andre Næringsdrivende ifølge den i forr. Nr. fra H. L. Hirsch, Byberg & Johannsen og Th. Brøchner & Søn skete Indbydelse mødte en stor Deel, navnlig af de betydeligste Næringsdrivende fra Byen.

Til Dirigent valgtes eenstemmigt H. L. Hirsch, der forklarede Indbydelsens Øjemed og opfordrede de Tilstedeværende til ved yderligere sikkrere Garantie at forskaffe Foreningen en til Disposition staaende Credit hos et af de største Banquierhuse i Hamborg, hvormed den store Fordel kunde opnaaes, at en uforudseelig øjeblikkelig Dækning strax kunde tilvejebringes.

Hr. B. Brøchner, Chef for Handelshuset Th. Brøchner & Søn, og d'Hrr. Byberg & Johannsen anbefalede de Tilstedeværende til strax at tegne den ovenbemeldte Garantie i sikre Effekter, og havdes da det glædelige Resultat, at der strax tegnedes i forskellige Beløb den betydelige Sum af 41,500 Rdl.

Dirigenten bad derpaa Forsamlingen at vælge en Bestyrelse, hvortil eenstemmig bleve valgte: H. L. Hirsch, Byberg & Johannsen og C. W. Loehr & Hansen, og besluttedes derpaa, at den yderligere Garantietegning fremdeles skulde staa aaben i 8 Dage fra Dato og at ingen andre end Foreningens Medlemmer kunne vente sammes Assistance foranlediget ved nuværende øjeblikkelige kritiske Pengeforhold.

Vi love os megen Nytte af denne Garanti-Forening, ligesom vi beklage de enkelte Handlende, der enten ej rigtig have opfattet Sagens for det almindelige Vel saa store Betydning eller af anden Aarsag undlod at møde.

Som særdeles paaskønnende bemærke vi, at adskillige tilstedeværende Borgere, hvoriblandt flere af Borgerrepræsentationens Medlemmer, der ej drive Forretning, alene af Interesse for Sagen tegnede betydelige Beløb.

Saavidt vi have bragt i Erfaring har Bestyrelsen allerede igaar sat sig i Correspondance med eet af Hamborgs anseeligste Firmaer, og ønske vi, at sammes velmeente Bestræbelser maatte krones med Held.«

Redaktionen skriver:

»Det til i Søndags Eftermiddags af nogle Handlende sammenkaldte Møde fandt Sted under temmelig gunstige Auspicier. Som Ordfører for Indbyderne meddelte Hr. H. L. Hirsch de nærmere Bestemmelser og detaillerede Oplysninger angaaende den paatænkte Plan, ligesom Hr. Brøchner ved oplysende Exempler godtgjorde de Fordele, som den projekterede Interventions-Forening maatte yde sammes Interessenter. Naar saaledes t. Ex. en Handlende fik sine Vexler tilbage med Protest paa Grund af, at det Hus, af hvem han havde ventet Vexlen honoreret, var gaaet Fallit, da kunde han, hvis han var Medlem af Foreningen, forlange dennes Intervention mod som Garanti at stille vedbørlig Sikkerhed for det omhandlede Beløb. Det stillede Pant skal taxeres af Foreningens Bestyrelse, der dog er bunden inden visse forud bestemte Grændser, idet de forskellige Genstande modtages til visse Procent af Taxationsværdien; saaledes Guld f. Ex. til 95 pCt., Sølv 85 pCt. af den taxerede Værdi. Det samme Princip skal ogsaa være gældende ved Taxationen af de Genstande, det være sig rørligt eller urørligt Gods, der kommer til at udgøre Foreningens Fonds. Indbyderne mente, at de, naar Foreningen var bragt istand, vistnok let kunde skaffe denne en staaende Credit hos et eller andet solidt Hamborger Handelshuus, saaledes at dette honorerede alle med Foreningens Mærke forsynede Vexler. Saavidt vi vide, er der allerede gjort Skridt i denne Retning. Kjøbmand Byberg anbefalede endnu Forslaget, der i det Hele vandt Forsamlingens Bifald. Der blev strax tegnet Garanti for et Beløb af 41,500 Rdl. Til Foreningens Bestyrelse valgtes d'Hrr. Hirsch, Byberg & Johannsen og Loehr & Hansen.«

Planen var saamænd god nok, og den tegnede Garanti, 41,500 Rdl., virkelig ret betydelig, men man kan ikke se, at der er kommen mere ud af Sagen end Mødet, trods det, at Bestyrelsen har sat sig i Forbindelse med et anset Hamborg-Hus. — Mulig gør

det ogsaa noget, at en af Indbyderne, Firmaet Byberg & Johannsen, maa »gøre Opbud« ikke en Maaned efter, den 28. Decbr. Firmaet er ganske vist ikke alene solvent, men der er endogsaa et Overskud paa 47,000 Rdl., og »Børsen-Halle«, der refererer de fleste Standsninger i Kongeriget, kan da ogsaa tilføje, at der derfor ikke er Tale om nogetsomhelst Afdrag paa Fordringerne, men kun om en passende Betalings-Frist.

Man hører ikke mere noget til Fredericias Interventions-Forening, saa det maa formodes, at den er afgaaet ved en blid og rolig Død, næsten før den blev til, men mulig har det været en medvirkende Aarsag, at Fredericias Kommunalbestyrelse allerede i de nærmest paafølgende Dage efter Mødet sætter sig i kraftig Bevægelse for at skaffe Byen et Laan paa 200,000 Rdl., og holder Møde derom den 9. Decbr.; det er dog ikke paa Forhaand vedtaget, om Laanet skal optages hos »Den midlertidige Laanekasse«, man søger kun Ministeriet om Tilladelsen, og den skaffes ved en Audiens den 12. December, hvor Kommunens Delegerede fremstiller Sagen og taler for Byens Vel.

»Fredericia Avis« skriver den 15. December 57:

»Af den i Søndags i et Flyveblad omdelte Telegraph-depeche (hvis Indhold er stadfæstet ved en idag til Magistraten indløben officiel Underretning) vil det allerede være Størstedelen af vore Læsere bekendt, at Ministeriet, efterat Communens Delegerede¹⁾ i Løverdags havde haft Audiens hos Ministeren, har tilladt Communen at optage et Laan paa 200,000 Rdl., bestemte til successiv Udbetaling til de af Byens Handlende, som maatte komme i Forlegenhed og som for det erholdte Laan maatte kunne stille tilbørlig Sikkerhed. Hermed er altsaa gjort det første Skridt, den første Hindring er ryddet af Vejen, men det Væsent-

¹⁾ B. Brøchner og H. L. Hirsch.

lige staar endnu tilbage, Tilvejebringelsen af det tilstaaede Laan. Det er imidlertid at haabe, at d'Hrr., som ved deres energiske Handlen have bragt Sagen ind paa sit nuværende Stadium, fremdeles maa krones med Held i deres Bestræbelser, og maa kunne fuldføre det i disse Dage desværre næsten uoverkommelige Hverv at skaffe rede Penge tilveje. Skulde, imod Forventning, deres i dette Øjemed i Hovedstaden gjorte Forsøg strande paa altfor store Vanskeligheder og ialtfald kun et mindre Beløb af ovennævnte Sum kunne bringes tilveje, da er det enhver Pligt i vor egen Midte og i vor umiddelbare Nærhed, der har rede Penge til Disposition, at tilbyde disse i ovennævnte Øjemed, hvortil der er saamegen mere Opfordring, som vi overhovedet ikke tro, at de paa en fordelagtigere og sikkrere Maade vil kunne anbringe deres Penge. Der kan kun være een Mening om Handelskrisens overordentlige Betydning og dens store Farer. Alle maa være gennemtrængte af Overbevisningen om, at Hjælpen maa bringes hurtigt, hvis større Ulykker skulle undgaaes, alle som een maa hjælpe til, hvilken Fordring er saa meget meer berettiget, som der ikke fordres Opoffrelser fra nogen Side, men kun Bidrag til gensidig Fordeel; thi en mere fyldestgørende Garanti end Communens kan vel ikke fordres.«

Det synes, som om Amtmanden, Orla Lehmann, har overværet Audiensen og anbefalet Sagen, idet Ministeriets Resolution af 12. December, nævnt nedenfor, omtaler Amtets Erklæring af *samme Dato*.

Hjælpen er imidlertid, som det vil ses, hovedsagelig beregnet paa Byens *Handlende*, og Misfornøjelsen giver sig Udslag i en Redaktionsartikel i »Fredericia Avis« for 15. Decbr. 1857:

»Der er allerede i et Hovedstadens Blade fremhævet det ønskelige i, at Folk, der ikke directe berøres af Pengetrangen, og hvoraf der sikkert endnu ere ikke Faae, vilde komme de haardt betrængte Detaillister og Haandværkere til Hjælp ved allerede nu at afgøre

deres Gæld til disse og ikke, som sædvanligt, vente dermed til efter Nytaar. Det skulde være os kjær, hvis vi ved disse Par Linier kunde udvirke noget i denne Retning. *Vi have her navnlig de mindre Handlende og Haandværkere for Øje, for hvem der i disse Dage Intet er gjort, uagtet de lige saa lidt som de større Handlende kunne undvære Penge til deres Bedrift, og det netop nu, da de selv presses af deres Creditorer. Hvis derfor de, som staa om ikke uberørte saa dog idetmindste mindre afficerede af Forholdene, og hvortil vel maa regnes Embedsstanden og tildels Landbeboerne, ville tage denne Opfordring ad notam, tro vi, at de kun dermed vilde efterkomme den enhver Borger paahvilende Pligt at bidrage sit til at lindre Tidens Tryk.*«

Den af Indenrigsministeriet under 12. December 57 givne Resolution om Kommunallaanet lyder saaledes (»Fredericia Avis« 19. Decbr.):

»I Anledning af det af Fredericia Communalbestyrelse derom indgivne, af Amtets Erklæring af Dags Dato ledsagede Andragende, approberer Ministeriet herved, i det Væsentlige overensstemmende med den ved Raadstuemøde af 9. ds. tagne Beslutning, at Fredericia Commune optager et Laan af eller aabner sig en Credit for indtil 200,000 Rd. Rm., for under nærværende Pengecrisis at komme navnlig Communens Handelsstand tilhjælp under følgende Vilkaar:

- a) At Dispositionen over Beløbet overdrages en Comitee, bestaaende af Byens Magistrat og et af Communalbestyrelsen nærmere bestemt og af samme valgt Antal paalidelige og sagkyndige Mænd;
- b) at ingen enkelt Person eller et enkelt Firma tilstaaes et større Laan end 20,000 Rdl.;
- c) at Laantageren stiller aldeles betryggende Sikkerhed i Varer eller andre Effekter, der tages under Comiteens Forvaring;
- d) at Laantageren, foruden at erlægge den Rente m. v., som Comiteen maa svare af den aabnede Credit,

derhos til Communen udreder et af Comiteen nærmere bestemt Procentbeløb til Dækning af Communens Udgifter i Anledning af Laanet saavel som til Dækning af mulige Tab;

- e) at Laanet i det mindste tilbagebetales med $\frac{1}{4}$ hvert Halvaar, saaledes
- f) at hele Laanet fra Communens Side er tilbagebetalt senest inden Udløbet af 2 Aar.

Forøvrigt er det en Selvfølge, at det paahviler Comiteen at træffe de til Udførelse af det den overdragne Hverv fornødne Foranstaltninger, og at den for Udførelsen af dette sit Hverv i det Hele staar navnlig Communen til Ansvar.

Hvilket til behagelig Efterretning og videre Meddelelse herved tjenstligst meldes, idet man udbeder sig underrettet om, hvad der overensstemmende hermed maatte blive foretaget, ligesom man ogsaa maatte ønske til sin Tid at modtage Meddelelse om det endelige Resultat af den saaledes trufne Foranstaltning.«

Betingelserne faldt imidlertid de Fredericia-Borgere for Brystet, og selv Kommunalbestyrelsen kunde nok ønske at ændre Betingelserne; — særlig er Resolutionens § d ret generende, idet den gør Laantagerne *solidarisk ansvarlige*.

Kommunalbestyrelsen holder atter Møde 23. Januar 58, og her meddeler Borgmester Mourier¹⁾, at Indenrigsministeriet havde *afslaaet* Kommunalbestyrelsens Ansøgning om Tilladelse til paa stemplet Papir at udstede rentebærende Obligationer, lydende paa Ihænderen, indtil Beløbet af det Laan, Kommunen har Tilladelse til at optage. Hvorledes man har tænkt sig, at Laansøgerne skulde faa Penge paa de paatænkte Obligationer, meldes der desværre ikke noget om, og Sagen bortfalder jo ogsaa ved Ministeriets Afslag.

¹⁾ Louis Edzar Alexis M., f. 11/9 1805, † 2/5 1877, Borgmester og Byfoged i Fredericia 7/1 54—April 62.

I samme Møde meddelte Borgmesteren endvidere, at Kommunen nu havde Udsigt til i Hamborg at opdrive et Laan til 7 % Rente, foruden en Provision paa 2 %. Laanet vilde saaledes efter al Rimelighed komme til at staa Laantagerne i omtrent 11 %.

Der nedsattes endvidere et Udvalg paa 5 Borgere¹⁾, som i Forening med Kommunalbestyrelsen skal disponere over Laanet, foreløbig indkalde Laansøgerne og modtage Anmeldelse om, hvilken Sikkerhed disse kan stille. Indkaldelsen, dateret 26. Januar 58, findes i »Fredericia Avis« for samme Dato; der skal indgives skriftlig Anmeldelse, »hvornæst Comiteen uden Ophold vil tage Begjæringen under Overvejelse«. Laanet vil være at afbetale successivt i to Aar, Renten, som nævnt, 7 % og 2 % Provision, skal Laanerne udrede, »ligesaavel som de andre Udgifter i Anledning af Laanet«, men der nævnes ikke noget om den famøse § d om Laantagernes Solidaritet.

De Handlende er dog ikke tilfredse med Betingelserne; der indrykkes 6. Febr. 58 i »Fredericia Avis« en saalydende

»OPFORDRING.

Da det dels trækker i Langdrag med den saakaldte Commune-Garantie, dels optaarner sig mangfoldige Vanskeligheder med samme ligeoverfor Laantagerne, saa tro vi at skylde denne vigtige Sag, at den behandles hurtig, og at der navnlig ej stilles Laantagerne altfor mange juridiske Besværligheder ivejen.

Da vi have grundet Haab om *selvstændigen* at kunne forskaffe et Laan paa billige Betingelser og imod Pant i Laantagernes faste Ejendomme og Løsøre, saa anmode vi de af vore ærede Medborgere, der maatte ønske at have Deel i samme, om behgl. at ville give

¹⁾ Købmand N. C. Kracke, Avlsbruger H. P. Lund, Sæbesyder Fenger, Købmand Salomonsen og Købmand W. Riemenschneider; den sidste afløses ^{30/1} 58 af Farver Struntze, da W. R. har frabedt sig Valg.

Møde paa Stadens Raadhus Søndagen den 7. ds., Kl. 4 Eftm., medbringende skriftlig Andragende om, hvor meget Enhver ønsker at laane, og hvad Pant der derfor kan stilles til Creditors Disposition som Sikkerhed.

De der ej møde, kunne ej senere vente at komme i Betragtning.

Fredericia, den 6. Febr. 1858.

B. Brøchner.

H. L. Hirsch.«

Efter dette kan det ses, at man vil *undgaa at tage Laanene hos Kommunen* og klare sig selv, baade bedre og billigere, og det har ikke hjulpet, at Kommunalbestyrelsen den 30. Januar meddeler, at man har Haab om at faa Laan til 8 %.

Man kan ikke se, om det er de samme Indbydere, der arrangere en Henvendelse til Kommunalbestyrelsen om en Ændring i Laanebetingelserne, men »flere af Byens Handlende« indgive et Andragende, der behandles i Kommunalbestyrelsens Møde den 6. Februar og refereres saaledes i »Fredericia Avis« for 9. s. M.:

»Magistraten meddelte et Andragende fra flere af Byens Handlende, hvori foreslaas en Forandring i den Communen under 12. Decbr. f. A. meddelte Bemyndigelse til at optage et Laan paa 200,000 Rd. for at komme navnlig Communens Handelsstand til Hjælp. I bemeldte Bemyndigelse foreskrives nemlig: »Af Laantagerne stilles aldeles betryggende Sikkerhed i Varer eller andre Effecter, der tages under Comiteens Forvaring«; men da det har viist sig, at det vil være vanskeligt for Laantagerne at stille en saadan Sikkerhed, foreslaas, at Communen ogsaa gjør Udlaan mod Prioritet i faste Ejendomme. Magistraten bemærkede i Anledning af dette Andragende, at Communen, naar den gjorde Udlaan mod Pantesikkerhed i faste Ejendomme, maatte være beredt paa, at meget lang Tid hengik, før de Afbetalinger, der skulde gjøres paa Laanet — nemlig $\frac{1}{4}$ af sammes Beløb hver 6. Maa-

ned — indkom. Da Communen imidlertid skulde gjøre sine Afbetalinger til de fastsatte Tider, maatte den saaledes være forsynet med et Reservefond, som maatte være temmelig betydeligt, og som den maatte kunne raade over paa ubestemt Tid og muligens langt udover den Tid af 2 Aar, som af Regeringen var fastsat til Laanets Afvikling. Grunden hertil var, at et Pant, der bestod i Prioritet i faste Ejendomme ej, saaledes som et haandfaaet Pant i Varer, uden videre Omstændigheder kunde realiseres mod Betaling ved Hammerlaget eller til hvilken anden Tid, Panthaveren maatte foreskrive. Paa Grund af de Formaliteter, som Lovgivningen foreskriver med Hensyn til Salg af faste Ejendomme, og de Terminer, som den fastsætter i Frd. 11. Sepr. 1833 for Betalingen, vil Betalingen først indkomme sent, saa at et Aar eller endog meget længere Tid lettelig vilde hengaa. Endnu vanskeligere vilde Communens Stilling blive i Tilfælde af Dødsfald, Opbud eller Fallit, thi da vilde Pantet gaa ind under Skifteretten, og der vilde da i Reglen hengaa endnu meget længere Tid, før Communen kom til sit Tilgodehavende, og den kunde saaledes ej opfylde sine Forpligtelser, naar den ej, som anført, havde sikret sig paa ubestemt Tid et til enhver Tid øjeblikkelig realiserbart Reservefond. Hvorledes Communen skulde tilvejebringe dette Fond, saa Magistraten ej; men naar det ej havdes, maatte Magistraten *fraraade*, at *Communalbestyrelsen gjorde noget Skridt til en Forandring som den foreslaaede* i den Communen meddelte Bemyndigelse til at optage Laanet, hvorved Communen vilde komme i en *højest mislig Stilling* til sine Creditorer. Efterat Borgerrepræsentationen havde tiltraadt den af Magistraten fremsatte Anskuelse, vedtoges at svare, at man ej fandt tilstrækkelig Anledning til at søge bevirket nogen Forandring i de Betingelser, hvorunder Communen maa optage et Laan.«

Derefter bliver der ganske stille, baade om Kommunelaanet og om de private Laanearrangement, og man kan sikkert gaa ud fra, at Sagen nu er løben

ganske ud i Sandet. — De i Fredericia, der trænge til Hjælp, maa se at hjælpe sig selv! —

I Kolding søger man ogsaa til »Den midlertidige Laanekasse for Kongeriget«, og i et Møde den 21. December 57 vedtager Kommunalbestyrelsen at laane 200,000 Rdl. mod Kommunens Garanti; til at administrere »det af Kolding Kommune i Anledning af Pengekrisen rejste Laan« nedsættes et Udvalg, bestaaende af Magistraten¹⁾ og 6 andre Medlemmer²⁾, deraf de 4 valgte af Borgere, og de 2 af Kommunalbestyrelsen.

Man kan sikkert gaa ud fra, at det har været Stadthauptmand J. S. Borch, der har været Ophavsmanden til Laanesagen; i alt Fald er Forhandlingerne med Ministeriet og »Den midlertidige Laanekasse« førte af Borch, der var rejst til Kjøbenhavn i samme Anledning.

Der ydes et Laan paa 100,000 Rdl., og Komiteen holder sit første Møde den 9. Januar 1858, — men uagtet »Formaalet er at komme denne Byes Handlende med Flere til Hjælp«, og uagtet der straks, efter Kommunalbestyrelsens Anmodning, er sendt 25,000 Rdl., der haves til Disposition allerede i første Møde, er det kun meget faa Beløb, der virkelig kommer til Udbetaling; der er Begæring nok, men det langt overvejende Antal maa afvises, idet der ikke kan stilles den forlangte Sikkerhed. Forskellige Købmænd i Kolding fik Hjælp af deres Kunder. Bønderne slog sig sammen og reddede hver sin Købmand³⁾, og der nævnes smukke Exempler paa, at Bønderne leverede Købmændene deres Korn for at hjælpe dem — Be-

¹⁾ Borgmester T. M. S. Qvistgaard, siden H. H. Fønss (konstitueret), derefter Borgmester M. A. Monrad, og til Slut er Fønss konstitueret igen. —

²⁾ Skrædermester A. Ankersen, Stadshauptmand J. S. Borch, Prokurator A. C. Dahl, Købmand J. J. Grooss, Købmand H. H. Grau og Skomager Mads Olesen — de to sidste vare Borgerrepræsentanter. — ³⁾ Eliassen: »Kolding fra Middelalder til Nutid«, 1910, Side 466.

talingen kunde vente, til Købmanden var kommen over Knuden.

Komiteen mener allerede i sit første Møde, at den ikke vil faa Brug for mere end 40,000 Rdl., og forventer, at Kommunalbestyrelsen vil foranledige, at »Den midlertidige Laanekasse« tager Resten af de 100,000 Rdl. tilbage igen.

Renten bestemmes til 10 % p. a., eller endda til mere, idet der regnes et fuldt Halvaars Rente til 30. Juni 58, uagtet Laanene først gives noget ind i Januar.

Det største, og omtrent eneste virkelig betydende Beløb, 36,000 Rdl., laanes ud til »Kolding Laane- & Discontokasse«, og dette ganske unge Pengeinstitut kommer derved over Krisen. Dets Direktion, Stadthauptmand Borch, Prokurator O. F. Kralund og Købmand H. W. Meyer, paatage sig personlig Garanti for en Del af Laanet.

Iøvrigt er det ikke overvældende Summer, Komiteen udlaaner; i første Møde bevilges der kun — udover Laanet til Discontokassen — 4200 Rdl., som ikke en Gang alle komme til Udbetaling. Senere hen, da Diskontokassen afbetaler, bevilges og ydes der nogle flere Laan, men alt i alt er der dog i Juni Termin 58 endnu kun udlaant 30,500 Rdl., heri Diskontokassens Restlaan.

Den 11. Juni 58 vedtager Kommunalbestyrelsen at garantere for de 30,500 Rdl. indtil 11. Decbr. Termin 58, og i denne Termin, hvor der endnu staar ude et Beløb af 25,700 Rdl., udstrækkes Garantien til 11. Juni Termin 59. Af de udlaante Beløb er Kæmnerkassen forstrakt med 2000 Rdl.

I December 58 har man af de 25,700 Rdl. endnu 7500 Rdl. disponible til Udlaan, og man maa endog skride til et saa ekstraordinært Skridt som at averttere

efter »Liebhavere«, og da Diskontokassen den 20. December 58 indfrier sit Restlaan, 21,406 Rdl., kan der atter laanes yderligere ud, alt i alt dog kun rent minimale Laan. Siden gaar det kun langsomt med at faa de udlaante Beløb ind igen, og i Maj 59 indkaldes alle Debitorerne til Møde den 31. Maj, for at man kan faa deres Udtalelse om, hvor længe de endnu beholde Laanene; flere betale i Terminen, men der er stadig nogle, der restere og ønske Udsættelse, og helt galt ser det ud, da Indenrigsministeriet den 2. August 59 meddeler, at Kommunens Gæld maa være indbetalt i 11. Decbr. Termin. Der holdes Komitemøde 10. August 59, og da »bemeldte Gæld ufravigelig bliver at indbetale 11. December« vedtages det, at de enkelte Laans Prolongation betinges af, at vedkommende Laantager forpligter sig til *under Executions-tvang* at erlægge Laanets Beløb inden den 1. Decbr. 59 og i Mangel af Forligets prompte Opfyldelse at forrente med $8\frac{1}{2}$ % p. a. samt at udrede alle af Beløbs Inddrivelse flydende Omkostninger«.

Den 30. August kan Prokurator Dahl og Skræder Ankersen — hvem det overdrages at møde i Forligskommissionen — meddele, at de 8 Restanter — der ialt skyldte 7850 Rdl. — nu har indgaaet Forlig, og de 8 Forlig tinglæses.

Det er imidlertid saa uheldigt, at den ene af Restanterne er et Medlem af selve Laanekomiteen, Købmand H. H. Grau, der skylder 3000 Rdl., og efter $\frac{30}{8}$ 59 møder G. ikke mere til Laanekomiteens Forhandlinger. Den 30. Novbr. 59 er der foruden Grau endnu 3 Restanter, og Laanekomiteen vedtager at inddrive Restancerne ad Rettens Vej. 9. December betalte de tre deres Gæld, og nu er kun H. H. Grau tilbage, men Beløbet betales, hvornaar kan det ikke ses, men

den 13. Januar 60 eller før er Laanet dog betalt, idet den af Kommunen ved Laanets Stiftelse udstedte Obligation denne Dag kvitteres af Finansministeriet.

Komiteen holder sit sidste Møde 27. Februar 1860; Kommunalbestyrelsen faar samtlige Laanesagen vedrørende Protokoller og Dokumenter overleveret, og Komiteens Bogholder og Bud faar bevilget de ret beskedne Honorarer, henh. 30 Rdl. og 10 Rdl. Resten af det indtjente »Overskud«, 40 Rdl. 1 Mk. 7 Sk. fordeles mellem Laantagerne i Forhold til deres Laan. »Hermed anseer Kommitteens sin Virksomhed for afsluttet«, og Protokollen underskrives for sidste Gang (af Fønss, J. S. Borch, Ankersen, Dahl og Grooss.)

Allerede straks efter, at Laanekomiteen er traadt i Virksomhed, skumles der i Byen over, hvem der skal betale Gildet, eller rettere de ekstraordinære Udgifter, men »Kolding Avis« kan dog 15. Febr. 58 berolige Læserne og meddeler:

»Med Hensyn til Kolding Communallaan har vi erholdt paalidelig Underretning om, at de ekstraordinære Udgifter kun ville beløbe sig til høist nogle og firsindstyve Rigsdaler, og at denne Udgift *ikke* vil falde Communen til Byrde.

Det har glædet os meget at modtage denne Underretning — skjøndt lidt seent — ikke saameget for Summen, det gjaldt om, som for det for Communen farlige Princip, der vilde være gjort gældende, ved at paaføre denne en extraordinair Udgift, som den for dens gode Villie allermindst burde afholde, nemlig fordi *den* havde liden, eller, rettere sagt, ingen Nytte af Laanet.«

Det vil af denne Artikel — hvad der ogsaa fremgaar af Laanets Historie — ses, at man har betragtet Hjælpen som værende af meget ringe, eller maaske snarere uden Betydning for Byen og dens Handels-

stand, og for Landboerne blev der aldeles intet gjort, idet de faa Laan, der begæredes, ganske blev afslaaede.¹⁾

Ligesom i Amtets øvrige Aviser spores i *Vejle Krisen* gennem »Vejle Amts Avis«s Referater fra kjøbenhavn-ske og Hamborg-Bladene. Redaktionen bringer dog af og til selvstændige Artikler, og særlig ser den i en Redaktionsartikel den 5. December 57 saa sundt og praktisk paa Forholdene, at Artiklen fortjener at nævnes her:

»Af de af os saavel i dette som i tidligere Numre meddelte Efterretninger vil man se, at Danmark paa alle Kanter har været og endnu er stærkt truet af den Penge- og Handels-crisis, der sørgeligst har rammet Hamborg og Stockholm. Det er naturligt, at den paa en følelig Maade, om end i langt mindre Grad, ikke kan undgaa at vække Opmærksomhed paa de forskellige danske Handelspladser. Kjøbenhavn maa den, som den største af disse, berøre stærkest, og der har da ogsaa paa vor Hovedstads Børs i de sidste Dage været en overordentlig Bevægelse, man har der, som i Hamborg og Stockholm, ladet Handel være Handel og kun havt for Øje, hvor og hvorledes man skal søge Hjælp for at afværge den truende Fare. Sagen er den, at her har man ikke lang Betænkningstid; Øjeblikket er i højeste Grad kritisk, og det maa benyttes; den meget store Handelsstand i de mange Byer rundt omkring i vort Land har utallige indviklede Forbindelser med de betrængte Steder, og den stedse voksende Mistillid gjør det overhængende Onde værre; nu, da det »kniber« mere og mindre haardt for Mange, skal den i Hast opfylde de i Fortiden indgaaede Forpligtelser, og det er ikke saa lige en Sag, naar man veed, »at Pengene ikke ere forsvundne, men det kun gjælder om at lokke dem frem.« Kjøbmanden skal betale de forfaldne Vexler, han har en Masse Penge udestaaende, og til den Tid, hvortil han sætter en stor Deel af sit Haab, Nyaaret, er der endnu ca.

¹⁾ Jeg skylder m. H. t. nærværende Afsnit en Tak til Herr P. Eliassen, der har stillet sit store Materiale til Kolding-Bogen vedr. 1857 til min Disposition.

3 Uger tilbage. Vi gjentage, at overmaade mange Kjøbmænd have utallige smaa og større Summer staaende i deres Bøger; disses Tilvejebringelse vilde ganske vist være dem en væsentlig Støtte i denne pengeknappe Tid, og ønske vi, at vor Opfordring til Kjøbstad- og Landboere om, forsaavidt de see sig istand dertil, ikke at oppebie Nyaaret og Nyaarsregningerne, men jo før jo heller at afgjøre deres Skyld, maatte finde et villigt Øre og blive fulgt af Alle, hvem Omstændighederne ikke forhindre deri. Tidspunktet nøder os til at tage store og berettigede Hensyn, og Mangen, hvem Sligt ikke i nogen synderlig Grad generer, vil sikkerlig føle Tilfredsstillelse ved paa en mislig Tid at *afgjøre sin »Klattegæld«* til den, der pludselig skal punge ud med *enorme Summer*, og hvis hele Existents ofte bliver afhængig af, om han i en Haandevending kan indfrie de Løfter, hvortil han ved sit Navn er bundet. Betragte vi denne Forholdsregel fra en anden Side, saa er den sikkerlig ogsaa til uberegneligt Gavn f. Ex. for Landmanden. Aabner han nemlig ved sin egen hurtigst mulige Hjælp Udsigter til bedre Tider for Kjøbmanden, saa vil det snart ikke undlade at virke tilbage paa hans egne Udsigter for det kommende Aar, og Producterne ville atter faa hurtigere Afsætning til bedre Priser. Men det gjælder om at gaa hurtigt tilværks, og lade de gode Forsætter virke i Forening med en kraftig Villie.«

Desværre ved man ikke noget om, hvorvidt Folk har taget sig den smukke Opfordring ad notam og virkelig i Tide klaret deres »Klattegæld«, saa det hjalp for dem, der skulde »punge ud med enorme Summer«.

I Tilslutning til Avisernes kraftige Opfordringer til Folk om at betale deres Gældsposter fortjener en kjøbenhavnsk Handlendes — Urtekræmmer Verdelin's — Opfindsomhed at bemærkes. Han averterede i flere Blade en Opfordring til sine Debitorer om, at hver vilde sende ham et Afdrag paa i det mindste 5 Rdl., idet han, da hans Debitorers Antal udgjorde over

Tusinde, derved vilde faa en netop i dette Øjeblik betydelig og virksom Hjælp. — Han fik virkelig ikke saa faa Bidrag; han oplyste siden, at der var indkommen 3—4000 Rdl. og at han virkelig *var* bleven hjulpen over Krisen.

Et af Følgbrevene lød saaledes:

Herved sender jeg de Fem,
Gid de maatte hjælpe Dem.
Hvis jeg havde sendt Dem Ti,
Var det med mig selv forbi!

Heraf kan man se, at der ikke skulde saa meget til at vælte en Mand i de Tider, men heller ikke meget til at hjælpe den, for hvem det kneb.

Da der omkring Nytaar gaar ikke saa faa i Stykker i Amtet, finder Befolkningen, at der ogsaa i Vejle maa udrettes noget for at møde Krisen, men først 18. Februar 58 er de blevne færdige med Forberedelserne og kan indrykke i »Veile Amts Avis« en saalydende:

»OPFORDRING.

Paa Grund af den i denne og i længere Tid ikke alene i Jylland men i hele Landet herskende Pengemangel, tillader man sig herved at indbyde til et Møde af Alle, der dele vore Anskuelser, i Gjæstgiver Bey's Hotel i Vejle, Torsdagen den 4de Marts førstkommende, Formiddag Kl. 10 for at overveie, hvad der kan gjøres for at forhindre de Ulemper, som den forhaandenværende Pengemangel uundgaaelig vil medføre.«

Opfordringen er underskrevet »Flere Kjøbstad- og Landboere«, og stammer upaatvivlelig hovedsagelig fra Landmænd. — Samme Dag, som Opfordringen indrykkes, klager en Landmand¹⁾, der siden tager livlig Del i Diskussionen i »V. A. A.«, over, at »det slette Exempel, Pengemændene have, givet har, som

¹⁾ Proprietair C. Dalgas, Aldebertsminde.

alt Slet, smittet Andre, og Folk, som tidligere ikke vidste af mere end 4 pCt. Rente, have i sidste Termin opsagt Capitaler uden anden Hensigt end at benytte Pengenøden til deres Fordeel. Finansministeren tager sandeligen feil, dersom han troer, at Landmænd og Industridrivende ere istand til at svare 9 pCt. i aarlige Renter —.«

Mødet afholdes, som bestemt, og overværes, ifølge »Committeens« eget Referat,¹⁾ »af en talrig Mængde, saavel fra Kjøbstad som Land«.

Det vedtages enstemmigt at indgive to Adresser, én til Hs. Majestæt Kongen og én til Indenrigsministeren om »snarest muligt at erholde den provisoriske Lov om Rentens Frigivelse for Prioriteter i faste Ejendomme sat ud af Kraft — eller i hvert Tilfælde at [anmode Ministeren om] at udarbejde et Forslag, til Fremlæggelse i den første sammentrædende Rigsdag, hvori Renten bestemmes til 4 pCt. pro Anno, og at der foreløbig dannes et Laanefond, hvori der aabnes Grundeierne Leilighed til at erholde Laan mod sikker Prioritet i faste Eiendomme og til nedsat Rente«.

Mødet sluttedes med et ni Gange gentaget Hurra for vor frihedselskende og folkekjære Konge.

Referatet slutter med: »Ligesom det ved forestaaende [!] Møde synes tilstrækkelig godtgjort, at man her i Omegnen (det er sikkert en Landmand, der har skrevet Referatet) nærer en almindelig Misfornøjelse med hvad der i det Hele fra Regjeringens Side er blevet foretaget med Hensyn til Rentefodens Forhøielse, saaledes tør man nære den Overbevisning, at dette trindt omkring i Landet er Tilfældet«.

Mødet og Resolutionen affødte en vældig Avispolemik i »Vejle Amts Avis«, en Polemik, der varer ved til

¹⁾ »Vejle Amts Avis« 6. Marts 58.

langt ind i April Maaned. En Indsender mener i »V. A. A.« for 11. Marts, at »en Forhøielse af Renten betydelig vil nedsætte Priserne paa faste Eiendomme, for hvilke Kjøb og Salg i Alders Tid er baseret paa 4 pCt.« og kun en enkelt formanende Røst tør hæve sig mod alle de mange: en »Landmand«, »En Bonde med Gjæld«, »1—3—7«, og hvad de nu alle kalde sig, der drabelig kæmpede mod Rentens Forhøjelse. — Denne ene, »H.« i »V. A. A.« for 15. Marts, mener meget fornuftigt, at »naar Tilliden mellem Folk er vendt tilbage, naar Discontoen er dalet, vil Penge atter være at faae tillaans i faste Eiendomme paa rimelige Betingelser, men det maa komme af sig selv«.

»En Landmand« er nær ved at bringe Sagens For- kæmpere ud af deres gode Skind ved at foreslaa: »Lad hellere Andragende være Andragende og send istedetfor et saadant hellere en ligefrem Lykønskings- adresse til Hs. Maj. Kongen i Anledning af Allerhøjst- sammes Helbredelse«! men saa falder de rigtignok ogsaa grundigt over ham allesammen.

Det Hele udarter til Personligheder, og Avisen maa optage 2—3 indsendte Artikler i hvert Nummer. — Til sidst bliver det dog Redaktionen for broget, og den slutter af for Skriverierne med en saalydende Artikel den 17. Marts: »Ligesom vi antage, at den Strid, hvor- under ovenstaaende Artikel hører, *er bleven ført længe nok*, og at vi have givet de i samme deltagende Indsen- dere tilstrækkelig Tid og Plads til at udtale sig, saa- ledes maa vi hermed lade den anset for sluttet og uddebatteret, da den, om den fortsættes, vist vil være af meget tvivlsom Interesse for den større Del af Læserne«.

De omtalte og saa meget debatterede Adresser blev virkelig indgivne, og man anmoder Kongen om, da

»store Masser af Capitaler ere opsagte til forestaaende 11te Juni Termin, uden at maaske en Tyvendedeel af Debitorerne endnu veed, hvor de til Betaling opsagte Capitaler skulle søges,

- 1) at der af Landets Finantser tilvejebringes et saadant Capitalfond, at enhver Grundbesidder, som formaar at stille fuld Sikkerhed, kan erholde det fornødne Laan,
- 2) at Deres allernaadigste Majestæt vil indvillige i, at Loven om den frie Rentefod vorder suspenderet, og samtidig dermed den af Rigsdagen sanctionerede Lov om 5 pCt. Rente af faste Capitaler«.

En ligelydende, men dog mere udførlig Adresse indgives til Indenrigsministeren, og her beder man, om Ministeren »med al den Magt og Kraft, der staar til Deres Raadighed, sørger for at der af det Fond, som Finantserne fortiden har til Raadighed, tilsikres de Grundeiere, som maatte trænge dertil, Laan af Landets Finantser mod samme betryggende Sikkerhed som for offentlige eller Umyndiges Midler«.

I Kolding og Fredericia Egnen har man lært af Veile-Petitionen, eller man handler der i Overensstemmelse med Veilenserne; der indgives den 19. April fra Fredericia, Kolding og Omegns Grundeiere et med 1166 Underskrifter forsynet Andragende til Indenrigsministeriet. Der andrages om:

- »1) At der snarest muligt af de Pengebeløb, der staar til Regjeringens Raadighed, dannes et Fond, der udelukkende kun (!) benyttes til Udlaan imod Pant i faste Eiendomme, til en saa billig Rente som muligt og efter Regler som for Umyndiges og andre offentlige Midler,«

og man gaar endnu videre end Veilenserne, idet man tilføjer det gode Raad:

»hvilket Fond muligt kunde suppleres ved:

- 2) Modtagelsen af Indskud, dels af Tilbagebetaling imod 6 Maaneders Opsigelse, dels kun imod Rentens Hævelse, og endelig
- 3) ved bestemte Indskud imod Livrenter, hvorved, efter vor Mening, Fondet vilde voxe til en betydelig Størrelse, og kunde yde en stor Hjælp for samtlige Grundeiere i Landet.« —

Adressens Ophavsmænd ere øjensynlig paavirkede af den nystiftede »Bikuben«¹⁾ udmærkede Ideer, men hverken denne Adresse eller Veile-Adresserne bringe den øjeblikkelige Hjælp til Byernes *Handlende*, der var saa højst fornøden, og det var dog under selve Krisen mere disse, end Landboerne, der trængte til hurtig Hjælp.

Det kan ikke ses, at Adresserne har hidført nogen-
somhelst Hjælp, ja, det kan end ikke ses, at der
nogensinde kom Svar udover en Opfordring fra Mini-
steriet til at »forskaffe Oplysninger navnlig om i
hvilken Grad Pantecreditorer, deriblandt de forskjellige
Sparekasser m. fl., have benyttet deres Opsigelsesret
til førstk. Termin«.

Bevægelsen blandt Landboerne for at afhjælpe
Ulemperne ved Laansøgning og ved den høje Rente
giver sig Udslag over hele Landet.²⁾ De sidste Dage
i April indsendes der en Adresse fra Nordjylland
(»den i Aarhus valgte Committee i Landbo-Laanesagen«)
og man henleder bl. a. særlig Regeringens Opmærk-
somhed paa det uheldige i at »*Creditforeningerne* have

¹⁾ stiftet 3. Marts 57, aabnet 1. August 57. — ²⁾ Veile Amts nye land-
øconomiske Forening — for hvilken Amtmand Orla Lehmann var For-
mand, indvarsler til Møde 10. Maj bl. a. med »Forslag fra de 5 sjællandske
landøconomiske Selskaber om at tiltræde et Andragende til Regeringen
om Foranstaltninger til Afhjælpning af den nuværende Pengecrisis blandt
Landeieendomsbesiddere«. Der er desværre intet Referat af Mødet, saa det
kan ikke ses, om Forslaget blev vedtaget.

i de sidste Aar været den Kilde, hvorfra de fleste Eiendomsbesiddere have erholdt de Summer, de behøvede. Men da disse Papirer, endskjøndt vel funderede, staae saa lavt, at det maa medføre aabenbar Ruin¹⁾ (!) at indtræde deri, og yderligere (!) Synkning i Prisen dog endnu er at befrygte, vilde det være meget at ønske, om Regjeringen kunde anvende endeel paa Opkjøb deraf for idetmindste at afværge deres end stærkere Falden i Prisen. Herved vilde for Statskassen forhaabentlig ikke alene intet Tab være at befrygte, men endog muligen kunde der ventes en betydelig Gevinst, naar de atter stiger til deres egentlige Værdi.«

Som det ses, er det ikke saa lille et Forlangende, man kommer med, men længere hen i Adressen gaar man videre endnu og mener, det vil »være en stor Hjælp, om *ingen offentlig Kasse* uden trængende Nødvendighed *gjør nogen Opsigelse* af tilgodehavende Capitaler gjældende, men indrømmer hver Debitor, som har stillet et tilfredsstillende Pant, at beholde hvad han har, ja endog ved Eiendommens Salg at maatte lade Prioriteten under lige Vilkaar gaa over paa Kjøberens«.

Disse Udtalelser staa ikke ret i Samklang med Adressens Slutning, hvori meget rigtigt siges: »Vi vide vel, at det er bedre at faae Penge til 5 pCt., end *ingen* at faae; vi vide ogsaa, at Prisen paa *Penge*, som paa hver anden Vare, *retter sig efter Begjæret, og ikke lader sig tvinge ved Love*«.

Siden lægger Forberedelserne til Rigsdagsvalgene den 14. Juni fuldt Beslag paa Opmærksomheden, og selv om en enkelt Vælger ogsaa under Agitationen

¹⁾ Der er sat lidt vel stærk Farve paa, Kursen var dog i de samme Dage: for Jydske Land-Kreditforenings Obligationer 82—82³/₄, for Jydske Købstad do. do. 76¹/₂—76³/₄.

slaar lidt paa Rentespørgsmaal, dør Hovedspørgsmaalet, Hjælpen under Pengekrisen, bort af sig selv.

Med Hensyn til Pengekrisens egentlige Virkninger er der, udover den nævnte, ikke lille Række Fallitter, ikke videre at spore i det daglige Liv i Byerne i Amtet. Livet gaar sin rolige Gang; der klages nok over, at Julehandlen i December 57 er meget sløj paa Grund af Pengemangelen, men det velkendte Skuespiller-selskab, det »Müller'ske« gør saa gode Forretninger med »Meer end Perler og Guld« o. a., at de opfordres til at gentage Forestillingerne, og i Veile har en Mand med »Taagebilleder, Phantasmagorie og Chromatrops« godt Besøg. Et af de Steder, man bedst følger Slagets Gang, er gennem Avertissementerne i de lokale Blade. — Den Gang averteredes der jo ikke videre, og man saa ikke som nu Aviserne fyldte med »Udsalg« —; kun en enkelt Gang ser man en Købmand reklamere med »Udsalg«, »stort Udsalg« osv., men da han faa Dage efter averterer med »Stort Udsalg paa Grund af Omstændighederne«, kan man jo nok formode, der stak noget under — han gaar da ogsaa Fallit umiddelbart efter!

Skal man se Krisens virkelige Følger, skal man se paa, hvorledes *Pengeinstitutterne* stod sig under den.

Krisens Virkninger her viser sig paa flere Maader — dels ved, at Renten for Laantagerne forhøjes, dels ved at der gaar meget betydelige Summer ud af Institutterne.

I »*Fredericia Byes og Omegns Spare- og Laanekasse*« (begyndt ^{16/9} 1851) indestod der:

^{31/12} 1856	155,338	Rdl.	paa	875	Konti
-	1857	126,328	—	-	769 —
-	1858	108,015	—	-	688 —

saaledes, at Nedgangen er:

i 1857 ca. 29,000 Rdl. eller godt 18,7 %,

i 1858 yderligere ca. 18,000 Rdl., ialt ca. 47,000 Rdl. eller godt 30 %, og Indskydernes Antal gaar ned:

i 1857 med 106, eller ca. 12 %, i 1858 yderligere med 81, eller for begge Aar med 20 %.¹⁾

Sparekassen havde hidtil givet sine Indskydere 3¹/₂ % Rente, men 7. November 57 averterer den, at den fra 11. Decbr. s. A. forhøjer Renten til 4 % for Summer indtil 500 Rdl., og allerede 1. Decbr. 57 bekendtgøres, at Renten forhøjes *ogsaa* for Indskudsummer over 500 Rdl.; man gør herved, hvad man kan for at holde paa Indlaanene, selv om man ikke gaar saa vidt, som i Flensborg, hvor man i de samme Dage foreslaar at *tage* 4 % af Laantagerne og *give* 8 % for Indlaan. — Det havde maaske, for en kortere Tid, været mere virksomt.

»Fredericia Sparekasse«s Bestyrelse vedtager allerede 4. August 57 at Kassen skal være tilbageholdende m. H. t. Udlaan, og 1. Septbr. 57 vedtages det ganske at standse Udlaanene. Renten af Prioritetslaan forhøjes til 5 %, af andre Laan til 6 %.

Den eneste Hjælp, Sparekassen faar, er et Laan paa 12,000 Rdl., optaget hos »Den midlertidige Laanekasse« paa 20,000 Rdl. Kreditforeningsobligationer.

Ellers føler Sparekassen ikke særlig Krisens Virkninger, den lider intet Tab under den; derimod gaar Krisen ud over dens Bestyrelse, idet Kbmd. B. Brøchner udtræder 2. Febr. 58, ligesom senere Kbmd. Byberg nødes til at udtræde 27. Mai 58 paa Grund af »Opbud«et, nævnt foran.

Der fandtes udover »Fredericia Sparekasse« ikke

¹⁾ Velv. Oplysninger af Herr Kancelliraad, Sparekassebogholder Alxdr. Jacobsen, Fredericia.

noget andet offentligt Pengeinstitut i Fredericia. H. L. Hirsch var Sparekassens eneste Konkurrent, og han averterer i Marts 57, da han modtager Tegning af Privatbank-Aktier, at han »ligefuldt modtager Deposita i min egen Spare-, Laane- og Discontokasse og forrenter indleverede Pengebeløb, imod strax Opsigelse indtil 14 Dage med 4 pro Cent og imod 3 Maaneders Opsigelse med 5 pro Cent pro Anno« — — — »og garanteres de mig anbetroede Pengebeløb paa den solideste og sikkreste Maade«.

Desværre findes der ingen Statistik, hverken over hvor store Beløb, der har indestaaet i Herr Hirsch's »egen Spare-, Laane- og Discontokasse«, eller om der var Tilbagegang i »Kassen« i Kriseaarene. —

Pengeinstitutterne i *Kolding* vare ret unge, da Krisen kom. »Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn« var først begyndt 21. November 1856, saa Indskyderne vare ikke mange i Kriseaarene.

Der indestod ¹⁾

^{31/12} 57 (første Regnskabsaar) 13,258 Rdl. paa 174 Konti,
» 58 19,827 » » 211 »

og det vil heraf ses, at Indlaanene, i Modsætning til Forholdet i Amtets andre Sparekasser, ikke alene holdt sig, men endog steg i Kriseaarene. ^{31/12} 59 er Summen vokset til 43,028 Rdl. paa 351 Konti.

Det samme var Tilfældet i »Kolding Laane- & Discontokasse« — begyndt 9. Januar 1857. Første Regnskabsaar gaar til ^{30/6} 58, hvor Indlaanene er:

7,375 Rdl.

og ^{30/6} 59 er Beløbet steget til 16,628 Rdl.²⁾

For begge Kolding-Instituter gælder, at Stigningen i Indskudene fortsættes stærkt siden efter, ^{31/12} 60 er

¹⁾ Ifølge velvillig Opgivelse fra Herr Sparekassebogholder Fasting, Kolding, og ²⁾ fra Herr Bankdirektør Høwinghoff-Petersen, Kolding.

Sparekassen vokset til 66,837 Rdl. Indskud, og Diskontokassen pr. $\frac{30}{6}$ 60 til 71,018 Rdl.

Diskontokassen i Kolding fik under Krisen, som foran nævnt, et Laan paa 36,000 Rdl. af den lokale Laanekomite, men udover dette Laan trængtes der ikke til Hjælp.

Veile havde under Krisen to Pengeinstituter at holde sig til, »Veile Byes og Amts Sparekasse«, stiftet 9. Juni 1827, og »Laane- og Disconto-Kassen« i Veile, stiftet 19. Juli 1854, Virksomheden begyndt 1. Oktober s. A. (siden 31. Januar 1862 benævnt »Veile Bank«.)

»Veile Byes og Amts Sparekasse«¹⁾ var ved Krisens Begyndelse allerede af ret betydelig Alder og havde et efter Datidens Forhold betydeligt Indskud — den var i Størrelse Nr. 14 af 47 Kasser.

$\frac{31}{12}$ 56	indestod	583,085 Rdl.	paa	3019 Konti
— 57	—	449,472	-	2514 —
— 58	—	350,741	-	2019 —

Nedgangen var saaledes i 1857 ca. 133,613 Rdl. eller næsten 23 %, i 1858 yderligere 98,731 Rdl. eller næsten 22 %.

Faldet paa Antallet af Konti var for samme Aar henholdsvis 16,7 % og 19,7 %.

Nedgangen i begge Kriseaarene tilsammen var:

232,344 Rdl.	eller	40 %
og 1000 Konti	—	33 -

medens Tallene for samtlige Sparekasser i Kongeriget var

$\frac{31}{12}$ 56	23,644,902 Rdl.	paa	114,031 Konti
— 57	23,612,938	-	114,426 —

eller ingen nævneværdig Nedgang i 1857. Nedgangen falder først i 1858, idet Summen $\frac{31}{12}$ d. A. er gaaet ned til 21,957,000 Rdl., eller med ca. 1,656,000 Rdl. = 7 % for begge Kriseaarene.

¹⁾ Sparekassens Historie i Kriseaarene er hovedsagelig efter Justitsraad Johs. Schiødt: »Veile Byes og Amts Sparekasse 1827 — 9. Juni — 1902« Veile 1902.

Allerede tidligt, under 19. September 57, havde Sparekassen bekendtgjort, at Indlaansrenten fra 11. Decbr. forhøjes fra $3\frac{1}{2}$ til 4 % p. a., og den 1. Oktober 1857 havde den maattet meddele sine Debitorer, at Kassen, som Følge af de idelige Opsigelser af Indskud, havde maattet optage betydelige Laan, 100,000 Rdl., og det til 5 % Rente, og den henstiller til Debitorerne fra 11. Decbr. 57 at svare 5 % aarlig Rente, hellere end at faa Kapitalen opsagt til Juni 58. Næsten alle Debitorerne gaar ind paa Forhøjelsen, idet de vel slutte som saa »hellere Penge til 5 % end ingen Penge«.

Da Uddragene vedblive, og Kassen ikke, paa Grund af de lave Kurser, kan realisere sine Kreditforeningsobligationer, maa den, som nævnt, optage betydelige Laan hos Nationalbanken, ialt 163,000 Rdl. til en meget høj Rente, indtil 8 %, men Forholdene bedredes hurtigt; allerede $3\frac{1}{2}$ 59 er Indskudene atter oppe paa 433,166 Rdl., og Laanet hos Nationalbanken var nedbragt til 60,000 Rdl.

Debitorernes Rente kunde allerede fra 11. Juni 59 atter nedsættes til $4\frac{1}{2}$ %.

Noget Tab led Sparekassen ikke i Kriseaarene, og for begge Aar viser Regnskabet Overskud, henholdsvis 1119 og 1601 Rdl., saa Sparekassen kom, trods de mange Opsigelser og Uddrag, forholdsvis let over Krisen.

»Veile Laane- og Discontokasse« maatte ligesom Veile Sparekasse under Krisen se sine Indskud, »Deposita«, vandre ud. Der indestod:

$\frac{30}{6}$ 56 126,895 Rdl.

— 57 84,655 - Nedgang 42,240 Rdl. eller ca. 33 %

— 58 33,560 - — 51,095 - — - 60 -

eller for begge Aar Nedgang 93,335 Rdl. eller ca. $73\frac{1}{2}$ %.

Trods Nedgangen, og trods det, at Kassen før Krisen,

ligesom Nationalbanken og de øvrige faa danske Pro-
vinsbanker, havde diskonteret ikke ubetydelige Beløb
Veksler paa Hamborg, klarede Kassen sig dog frelst
over Krisen. 29. Januar 1858 kan Direktionen aflægge
Beretning til Repræsentantskabet: »Den har kunnet
opfylde sine Forpligtelser ved egne Midler, og har
ikke haft anden Hjælp nødvendig end den, som Agent
Linnemann¹⁾ velvillig har ydet, ved at han paa Penge-
effekter, tilhørende ham selv, har optaget et Laan til
Discontokassen af 36,000 Rdl.«²⁾

Reservefonden gaar pr. ³⁰/₆ 58 ned med ca. 6000 Rdl.,
men dette er foranlediget ved et Tab paa 10,826 Rdl.,
som Banken har lidt ved to københavnske Fallitter
allerede omkring Nytaar 57. Aktionærerne mærke kun
lidt til Krisen; de faa vel for Regnskabsaarene til
³⁰/₆ 58 kun $4\frac{3}{4}$ 0/0, og ³⁰/₆ 60 og 61 kun 4 0/0 Udbytte,
men derefter stiger Udbyttet atter; Indskudene vokse
ligeledes, men naar dog først 1865/66 samme Højde
som før Kriseaarene.

Følgen af, at Folk i saa betydelig Grad tage Penge
ud af Banker og Sparekasser bliver, at de ligge med
rede Penge »i Strømpeskafterne«. Man ser det ved at
følge Politianmeldelserne i de samme Dage; det er
meget ofte »rede Sølv«, der stjæles, et Sted 250 Rdl.,
og her i Amtet redder en Tyv 1400 Rdl., hvoraf de
1200 Rdl. er i rede Sølv. Sølvet stoler Folk paa og
gemmer; de — særlig de ældre — har endnu Penge-
krisen og Statsbankerotten i 1813 i frisk Minde, og
dette gør ogsaa sit til at forøge Ængstelsen, særlig hos
det brede Publikum.

¹⁾ Kgl. Agent A. Linnemann, ³/₁₂ 1785—³/₄ 1861, Direktør i Discontokassen.
— ²⁾ »Actieselskabet Veile Bank 1854 — 1. Oktober — 1904«, udgivet af Veile
Bank. 1904.

Som det vil ses af det foranstaaende, var det ikke saa betydelig *effektiv* Hjælp, der blev ydet Amtet eller de Handlende i dets Købstæder, men selv om der ikke kom nævneværdige Laanebeløb til Udbetaling — det laa hovedsagelig i, at der ikke kunde stilles tilstrækkelig Sikkerhed eller i, at Laanekomiteerne stillede for store Fordringer — saa hjalp Udlaanene og Løfterne om Udlaan dog over mangt et dødt Punkt; de gav netop den Følelse, at det Hele dog ikke var saa helt haabløst, at der dog kunde skaffes Hjælp, selv om det i mange Tilfælde kun var Hjælp til Selvhjælp.

Krisen gjorde selvfølgelig sin Gavn; den rensede ud for den overdrevne Kreditgivning og »Hængen-paa« hos de store Hamborg-Huse, og den gav Bankerne den Belæring, at de hellere skal »søge kun solid og velendosseret *indenbyes* Discontering, end at vove sig ud paa de langt farligere, og fra Provindserne altid langt mindre overskuelige store Accepter paa fremmede Børspladser, medens det er langt lettere og tilgængeligere for den behørigे locale Bankomsigt, at *kjende og bedømme* Forretningerne *paa Stedet*, samt have tilbørligt Øje med disses Gang«.

Krisens Virkninger i Retning af lave Varepriser holdt sig desværre i lang Tid. Prisen paa næsten alt faldt under og efter Krisen; Heste, Kvæg, Kolonialvarer, Korn, alt dalede i Pris. Om det saa var »udmærket gode og solide brand- og dirkefrie Pengeskabe«, saa er der Overflod paa disse ogsaa — »Adresseavisen« har en Mængde Udbud. Det maa vel ogsaa være en Følge af Krisen.

Medens man for Korn i 1855 noterede for:

Rug $8\frac{2}{3}$ Rdl. var Tallene for 1857 5 à $5\frac{1}{2}$ Rdl.

Byg $6\frac{1}{2}$ - - - - - 5 à $5\frac{1}{2}$ -

EN SLÆGT FRA BØRKOP MØLLE.

AF

LÆRER J. J. RAVN, STOVSTRUP.

NAAR man fortæller om Digteren Povl Martin Møller, plejer man gerne at sige, at hans Slægt stammer fra Børkop Mølle og har taget Slægtsnavnet »Møller« efter den. Ved at søge Oplysninger om Gaardmand Niels Pedersen Møller, fra 1777 til 1810 Ejer af en Gaard i St. Velling, der ogsaa skal have faaet Navnet Møller fra Børkop Mølle, har jeg søgt at faa disse Slægters Forhold til nævnte Mølle opredet. Dette er dog ikke saa let, idet Gaverslund Sogns ældste Kirkebog i Landsarkivet i Viborg først begynder omkring 1740. Tid efter anden har jeg dog hist og her faaet nogle Oplysninger om Povl Martin Møllers Slægt, og da de maaske kan interessere en og anden, meddeles følgende: Det passer godt nok, at nogle af Povl Martin Møllers Forfædre har boet paa Børkop Mølle, og at Slægten vistnok har taget Navnet Møller efter den. Møllen ved Børkop er en af Egnens gamle Vandmøller. Den nævnes saaledes i »Kronens Skøder« blandt noget Gods paa Egnen, som Peder Ebbesen Galt d. $17\frac{1}{3}$ 1546 tilskøder Kronen. I Svenskekrigen 1657—60 var den bleven saa ilde medtaget, at den i Jordebogen fra 1660—62 benævnes som øde. I Holmans Herreds Tingbøger i Arkivet i Viborg nævnes Mølleren Peder Olufsen dog allerede 1663 som Tingsvidne, og 1667 klages

der paa Herredstinget over, at han uberettiget har brugt noget »Brændevinstøj«. 1688 bebor han ogsaa Møllen. Han har 2 Sønner, Rasmus og Jens Pedersen Møller, der i sin Tid boede paa 2 af Egnens større Selvejerbøndergaarde. Rasmus Pedersen Møller boede nemlig paa den Gaard i Pjedsted, der nu kaldes »Møllersminde«¹⁾, og Jens Pedersen Møller boede paa den største Gaard i Bredstrup. Den var paa c. 13 Tdr. Hartkorn, men den er for mange Aar siden udparcelleret, og dens Bygninger nedbrudt. — 1731 klager en Del Bønder i Fredericia- og Koldingegnen over forskellige Forhold i det koldingske Rytterdistrikt, og Jens Pedersen Møller betegnes da som en af Hovedmændene for Klagens Fremkomst. Han klager ogsaa selv over mange Forhold (Sagens Akter har jeg læst i Rigsarkivet). — Peder Olufsens Enke maa have giftet sig med en Hans Møller. Deres Søn, Hans Hansen Møller, faar derefter Møllen, han var gift med Kirsten Pedersdatter, de havde 4 Sønner og 1 Datter, nemlig: Niels, Hans, Peder, Hans og Elisabeth. Naar Hans Hansen Møller dør, véd jeg ikke, men 9. Maj 1739 holder Kirsten Pedersdatter Skiftesamling med sine Børn og afstaar da Møllen til sin Søn Peder Hansen Møller, der dog allerede den 30. August 1730, i Følge et gl. Skøderegister paa Elbo m. fl. Herreders Kontor i Fredericia, havde faaet Skøde paa noget Jord i Børkop til 4 Høveders Græsning. Det ser ud til, at Kirsten Pedersdatter efter Hans Hansen Møllers Død har været gift med en Bertel Jensen, thi i en Jordebog fra Koldinghus i Rigsarkivet fra 1733 staar Bertel Jensens Enke opført som Fæster af Børkop Mølle. Ret længe kan hun dog ikke have været gift med

¹⁾ Sønnen, Peder Rasmussen Møller, fik Gaarden efter Faderen. 1765 var han Ejer af Halvdelen af den Gaard i Vinding, der nu kaldes »Vinding Ladegaard«.

ham, thi den yngste af de 2 Sønner, der bar Navnet Hans, var født 1726. Peder Hansen Møller var gift med Maren Stephansdatter, Steddatter af Gmd. Jens Knudsen i Børkop. De havde 2 Børn, nemlig en Søn, Hans, født 1743, og en Datter, Kirsten, født 1745, begravet Onsdag den 7. Juli 1751. Peder Hansen Møller ses en Tid at have været Kirkeværge. Hans Hustru dør 1751. Hun begravnes Palmesøndag, og var 43 Aar gl. Ved Skiftet efter hendes Død fremlægger Peder Hansen Møller bl. a. en Obligation, der begynder saaledes: Kjendes jeg underskrefne Peder Hansen i Børkop Mølle, at jeg skyldig er bleven til min Farbroder Rasmus Pedersen Møller af Pjedsted og hans Hustru Mette Markusdatter 100 Rdl. til at indfri en tilforhandlet halv Proprietærgaard . . . Vitterlighedsvidner er Peder Hansens Farbroder, Jens Pedersen Møller i Bredstrup, og Broder Niels Hansen Møller i Stovstrup. — Peder Hansen Møller omtales da som syg og svag, han dør samme Aar og begravnes 8de Søndag efter Trinitatis. Ved sin Død var han 50 Aar, 6 Maaneder og 3 Uger. Efter hans Hustrus Død har hans Søster Elisabeth styret Huset for ham og efter hans Død haft Tilsyn med Sønnen og med Møllen. Paa Skiftet efter ham gør hun dette gældende, og hun fremlægger en Kontrakt af 15. Juli 1751 mellem hende og Broderen, hvorved han overdrager hende Møllen mod, at hun skal give ham Aftægt og opdrage Sønnen. Skifteforvalteren erklærer imidlertid Kontrakten for ugyldig, idet han gør gældende, at Peder Hansen Møller ikke var ved sin fulde Samling i den sidste Tid. Paa Skiftesamlingen møder en Tømrmester Christopher Møller af Kolding, som har spurgt, at Møllen er fæstledig, og han tilbyder at overtage Møllen mod at betale 1100 Rdl. for alt Dødsboet tilhørende. Man enedes

om, at han skal overtage Møllen mod at betale Boet c. 900 Rdl., og at der skal holdes Auktion over en Del af Løsøret. Ved Peder Hansen Møllers Død 1751 kom Møllen altsaa til en anden Slægt. De efterfølgende Møllere bliver forøvrigt ikke gamle i Møllen. Hvor Elisabeth Hansdatter og Brodersønnen blev af, véd jeg ikke. Paa Skiftet efter Peder Hansen Møllers Hustru, Maren Stephansdatters, nævnes Farbrødrene Niels Hansen Møller af Stovstrup som Formynder for den 8-aarige Søn, Hans Pedersen, og Hans Hansen Møller af Andkær som Formynder for den 6-aarige Datter, Kirsten Pedersdatter. Gmd. Hans Hansen Møller i Andkær begravnes 2. Søndag i Advent 1767. Han var da 41 Aar 11 Mdr. gl. Hans Datter, Maren Hansdatter Møller, troloves 1757 med Peder Hansen Ladegaard, og de faar Gaarden i Andkær efter Hans Hansen Møller. De boede paa den Gaard, der nu ejes af Pagh Ladegaard. Af deres Efterkommere lever vist en Del paa Egnen. — Som foran nævnt, boede Niels Hansen Møller i Stovstrup. Han boede paa den Gaard, der nu kaldes Stovstrupgaard; den var, da han overtog den, den største af Byens 4 Gaarde, som alle kaldtes Selvejergaarde. Han maa være kommen til Gaarden c. 1730. Han nævnes nemlig i Jordebogen fra 1733 som boende paa den. Hans Formand hed Hans Bertelsen. I en Tyverisag hedder det 1731, at Byhyrden Christen Dybkjær fra Egum, mens Hans Bertelsen boede paa Gaarden, havde gjort Indbrud gennem Taget paa hans Stuehus og stjaalet. Hans Bertelsen er sagtens en Søn af den Bertel Hansen af Stovstrup, der 1710 dør i en Alder af 45 Aar. Niels Hansen Møller er maaske kommen til Gaarden ved at ægte Hans Bertelsens Datter. I sit første Ægteskab havde Niels Hansen Møller en Søn, Hans, som kom

til Norge. Han boede i Kristiania og blev en berømt Læge og Videnskabsmand. Han havde bl. a. 2 Sønner. Som Enkemand blev Niels Hansen Møller i Følge Fredericia Trinitatis og Ullerup Sogns Kirkebog den 19. April 1748 trolovet med Kathrine Jørgensen Bang, Datter af Gaardmand Jørgen Nielsen Bang og Hustru. Jørgen Bang var ogsaa gift 2 Gange. Hans første Hustru døde 1719, hendes Navn kender jeg ikke; hans anden Hustru hed derimod Maren Pedersdatter, men om hun er Moder til Kathrine Bang, véd jeg ikke. Jørgen Nielsen Bang boede paa Sønderbygaard. Han havde flere Børn foruden Datteren Kathrine, saaledes Sønnerne Claus, der fra 1772 til 1797 var Sognepræst i Pjedsted og Gaarslev, Niels Jørgensen Bang, der fik Sønderbygaard efter Faderen, og Henrik Jørgensen Bang, der 1758 blev udlagt som Fader til et uægte Barn i Gaverslund Sogn, samt Johannes Bang i Fredericia. Niels Hansen Møller og Kathrine Bang havde 3 Sønner og 1 Datter. Den sidstes Navn kender jeg ikke, men Sønnerne var: Peder, Jakob og Rasmus. Af disse fik

1. Peder Nielsen Møller 1782 Fødegaarden i Stovstrup efter Faderen. — Han var gift med en Datter af Sognefoged Søren Thygesen af Kongsted. Søren Thygesens Søn, Jens Sørensen, flyttede 1789 sin Gaard ud paa Marken Øst for Kongsted By og kaldte den »Kærsgaard«. Om P. Møller havde Børn, véd jeg ikke.¹⁾ 1813 sælger han Gaarden til Major Bardenfleth, der 1815 solgte den til Inspektør Betzer, som senere blev Kammerraad og en Tid var Medlem af Stænderforsamlingen i Viborg.

2. Jakob Møller blev 1812 Byfoged i Maribo, han fik Titel af Justitsraad og havde 2 Sønner og 1 Dat-

¹⁾ Han døde 1816 hos sin Broder, Biskoppen i Maribo.

ter, den ene af Sønnerne var Læge, den anden Postmester i Maribo.

3. Endelig skal jeg omtale den yngste og mest bekendte af Sønnerne, nemlig Rasmus Møller. Han er født i Stovstrup den 29. September 1763, og han er rimeligvis opkaldt efter Faderens Farbroder, Rasmus Pedersen Møller i Pjedsted. Rasmus Møller modtog sin første Undervisning i Hjemmet af sin Broder Hans. Senere undervistes han og hans 2 Brødre, Peder og Jakob, af en gammel Underofficer, derefter kom han paa Fredericia Latinskole, hvorfra han i sit attende Aar blev Student og kom til Hovedstaden for at studere. Paa denne Tid døde hans Forældre, og Broderen Peder overtog Fødegaarden. Skønt det var en stor Bondegaard, Forældrene havde haft, ejede de dog ikke meget. (Det Areal, der da hørte til Gaarden, har nu godt 20 Tdr. Hartkorn). Om Rasmus Møller fortælles, at han i sin Ungdom var lille og spinkel, og at han fra Barndommen af hellere syslede med Bøger, end han tog Del i sine Sødskendes Lege eller Arbejde paa Marken og i Laden. Han holdt meget af at sidde inde hos sin Moder paa en Skammel, mens hun spandt, og læse højt i Bibelen for hende. Hun forklarede ham til Gengæld det læste. Om Moderen hedder det, at hun i Aftenskumringen, naar Gaardens Folk var samlede, lærte sine Børn og øvrige Husfæller at synge smukke Salmer og Sange. Paa Højtidsaftener læste Niels Møller selv højt i det nye Testamente med Andagt og Opbyggelse for Gaardens Folk. Som gammel Mand omtalte Biskop Rasmus Møller ofte med rørende Glæde sit Barndomshjem. 1790 tog han Magistergraden, Aaret efter blev han kaldet til Præst for Uldum og Langskov Menigheder, og i Uldum Præstegaard fødtes den 21. Marts 1794 Sønnen Povl Martin Møller. Fra 1796

til 1802 var Rasmus Møller Præst i Jelling. 1802 forflyttedes han til Købelev paa Lolland. 1815 blev han Doktor i Teologi, og 1831 Biskop over Lolland Falsters Stift. Han døde 1842.

Foruden Morbroderen, Niels Jørgensen Bang paa Sønderbygaard, havde Rasmus Møller ogsaa en Farbroder i Stovstrup, nemlig Hans Hansen Møller, som boede paa den Gaard, der nu udflyttet fra Byen kaldes »Hermansminde«. Denne Gaard laa tidligere tæt Øst for Stovstrupgaard. Hans Hansen Møller var 2 Gange gift, 1. Gang med Anna Lauritsdatter, Datter af Gmd. Laurits Hansen i Stovstrup. Han boede paa en Gaard, som 1862 blev lagt under Sønderbygaard. 1758 blev han 2. Gang gift med Anna Pedersdatter, der var født 1734 og var en Datter af Gmd. og Sognefoged Peder Nielsen (Grundet) i Vinding. Han boede paa den Gaard, der nu kaldes »Bjærtsminde«. Hans Hansen Møller og Anna Pedersdatter havde 6 Børn. (Anna Pedersdatter var Søster til min Tipoldemoder). 1795 solgte Hans Hansen Møller sin Gaard til Peder Jessen; men om han saa flyttede fra Egnen, véd jeg ikke. I Frøken Ross' Skildring af Rasmus Møller skriver hun bl. a., at han havde en Farbroder i Stovstrup, der var Byens største og rigeste Gaardmand, han havde kun 1 Søn, der blev finere opdraget end Rasmus Møller og hans Brødre. Her har hun forvekslet Farbroderen med Morbroderen Niels Jørgensen Bang paa Sønderbygaard. Han havde nemlig kun en Søn, Jørgen Nielsen Bang, der efter Forældrenes Død 1788 opholdt sig paa Petersholm ved Vejle, hvor han ellers bliver af, véd jeg ikke. Niels Jørgensen Bang forstørrede Sønderbygaard meget, idet han ved Salget af Fredericia Rytterkobler 1765 købte den saakaldte Officersmark paa godt $4\frac{1}{2}$ Tdr. Hartkorn (nu c. 13 Tdr.)

og lagde den under Gaarden, saa den blev den største i Byen. Senere købte han ogsaa Ullerup Sogns Konge-, Korn- og Kvægtiende. 1751 havde Moderen, Maren Pedersdatter, afstaaet Sønderbygaard til ham. Efter hans og hans Hustrus Død c. 1786 solgtes Sønderbygaard til Generalkrigskommissær Wildenradt, han var gift med Kristiane Margrethe Backmann, Datter af Hofjægermester Backmann til Vellinggaard. Wildenradt var en kort Tid Ejer af Gaarden Brandtlund i Skærup, senere af Vellinggaard, Høneborg Ladegaard og Sønderbygaard. Før Slægten Bang kom til Sønderbygaard, boede den vistnok i Fredericia. Dette formoder jeg deraf, at jeg i Fredericia Trinitatis ældste Kirkebog i Arkivet i Viborg træffer flere Mænd med dette Navn. 1755 var Niels Jørgensen Bang ogsaa Ejer af Kobbegaarden ved Stovstrup. Rasmus Møllers Bedstefader, Jørgen Bang, bebor Sønderbygaard 1733. 1688 ejes den af Knud Madsen, 1662 af Mikkell Sønderby. Om Niels Bangs Søn, fortæller Frk. P. Ross bl. a., at »der blev gjort meget Væsen af denne Søn«, han kunde dog ikke staa sig for sine Fætttere i Læsning; han var stor paa det og gik med Støvler. Hun fortæller desuden, at Biskoppen og hans Broder, Byfogden i Maribo, en Aften sad og talte om denne Fætter, og da sagde Byfogden: »Husker Du, Broder Rasmus, hvor kry han var i sin Søndagsstads?« »Jo«, svarede denne, »jeg husker især hans langskafte Støvler, blankede med Tran; det var en Velstand, jeg aldrig kunde opnaa. Jeg var en holden Karl, naar jeg blot havde en Træsko til hver Fod, for jeg havde ofte Uheld med dem; kan du huske det, Jakob?« Byfogden lo, idet han sagde: »Ja, det husker jeg saa godt, naar du bag efter os andre vilde springe over Vandhullerne, plumpede du midt ud i dem, og Træ-

skoene blev i Mudderet, naar vi trak dig op«. »Den Modgang har jeg endnu en levende Følelse af«, sagde Biskoppen, »jeg tabte ogsaa Træskoene, naar jeg kom op at age paa Høstvognen, for jeg stak Benene ud gennem Tremmerne, og da faldt de af og knustes i Hjulsporet. Det var da intet Under, at et Par Støvler, som man ikke tabte af Benene, og hvormed man kunde gaa tørskoet over Vandhuller, som jeg da aldrig lærte at springe over, for mig var Indbegrebet af den største Lykke.«

OM KOLONIEN „FREDERIKSHAAB“ I RANDBØL SOGN

VED SOGNEPRÆST HANS KAU, GADBJERG.¹⁾

AT Randbøl Sogn har været beboet baade i Oldtiden og Middelalderen, derom vidne de mange Gravhøje, der findes navnlig i Sognets nordlige Del, og en ganske sjælden Runesten, der staar paa Frederikshaabs Mark.²⁾ Men der er dog ikke Tvivl om, at Heden meget langt tilbage i Tiden har strakt sig over den største Del af Sagnet. Den meste Bebyggelse har ligget i den nordvestlige Del omkring Randbøl Kirke. Længere Syd paa laa Byen Røghbjerg eller Ryghbjerg; men Sagnet fortæller, at Egnen her blev ganske øde i Svenskekrigens Tid, medens de vilde Polakker huserede herinde.³⁾

En gammel Præst for Nørup-Randbøl, Alexander Falk, som døde 1724, har i Kirkebogen optegnet følgende: »Anno 1698 den 13de April havde jeg underskrevne alle de gamle Folk, som nogen Videnskab havde om Stolestaderne i Randbøl Kirke, forsamlede fra adskillige Steder, eftersom Sagnet blev ganske øde

¹⁾ Hovedkilden til efterfølgende Skildring har været en Samling haandskrevne Optegnelser, som er skjænket mig af pensioneret Lærer Fr. Bennetsen i Frederikshaab. — ²⁾ St. Ryghbjerg Runestenen, som den gjerne kaldes, er beskrevet af Dr. Wimmer (Danske Runemindesmærker, II. Pag. 96 fig.) og Professor G. Stephens (Jydske Saml. V. 345—49). — ³⁾ Paa Bunden af en lille Sø ved Daldover skal der efter Sagnet ligge 3 store Vognlæs med Gods, som Svenskerne eller Polakkerne havde røvet fra den fattige Befolkning herude og som de vilde føre til Vejle, men da de kjørte over Isen paa Søen — det var ved Vintertid — brast denne, og de tunge Ladninger gik til Bunds.

udi Polakkernes Tider og Folkene af smitsomme Syge bortdøde, og der ej blev, som mig er berettiget, prædiket udi Randbøl Kirke i 3 Aar.«

Umiddelbart Syd for den nuværende Frederikshaabs Plantage, lidt Vest-Nordvest for Frederikshaab By, pløjer man endnu Syldsten op, hvor den gamle By har ligget. Stedet kaldes endnu »Gammel-Rygbjerg«. Paa Vejle Amtsstue bliver der aarlig udbetalt Tiende-Refusion fra Staten (13 Kr. 33 Øre) til Sognepræsten i Nørup-Randbøl og ligesaa til Randbøl Kirke for to nedlagte Gaarde herude. Det maa sikkert være »Gammel Rygbjerg«, her er Tale om. De to Gaarde er vel gaaet til Grunde, maaske en rum Tid før Kolonien Frederikshaab er bleven anlagt, og Staten har overtaget deres Jorder med paahvilende Forpligtelser.

Men som Befolkningen svandt, bredte Lyngen sig. Den sprang i Totter og Buske paa de fattige Agre, langsomt men sikkert slettede den ud hvert Spor af Menneskers Færden.

Flere Gange var der gjort Forsøg paa at faa Folk fra andre Steder i Landet til at sætte Bo paa Heden ved Rygbjerg; men det var ikke lykkedes. I Kong Frederik den 5tes Tid fik den danske Regjering ved Hjælp af en Legationsraad Moritz i Frankfurt am Main Folk fra Tydskland til at drage herind for at opdyrke de jyske Heder. Tydskerne fik Rejsepenge, Staten byggede Boliger til dem, forsynede dem med Avlsredskaber, understøttede dem med Penge og paa anden Maade.

Omtrent dér, hvor den gamle Valdemarsvej skjærer Hovedlandevejen fra Kolding til Ringkjøbing, rejste sig paa Kongens Bud en hel lille By paa 9—10 Gaarde. Tømmeret blev hentet i Fredericia, hvor det var bleven tilhugget.

Det menes i Almindelighed, at Boligerne først blev opførte i 1762; men der maa i al Fald være bleven bygget nogle allerede i 1761; thi Randbøl Sogns Kirkebog udviser, at der i dette Aar fandtes Kolonister. Her har Sognepræsten nemlig antegnet: »1761 d. 2den Junii blev en af de tydske reformerte Colonisters Leonhard Brainikes Barn af Ryebierg efter Inspecteur Froms Brev til mig fra Worbasse hjemmedøbt i Ryebierg af mig for Svagheds Skyld og kaldet Johan Leonhard, og den 12te July Dom. 8. p. Trinit. efter at det var bleven stærkt igjen, stillet for Daaben i Randbøll Kirke.«

»1761 d. 17. Juny blev Leonhard Brainikes, en tydsk Colonistes Kone fra Friderichshaab af de Reformerede sadt i Jorden. Hun døde i Barselseng.«

En Del af Kolonisterne kom oppe fra Ahlheden ved Karup, hvortil de vare komne i 1759, Resten fra Rhinegnene, Tydskere var de alle. Atten Familier kom der nok fra først af hertil. Dog var der ogsaa en dansk Mand imellem. Han hed Markus Madsen Munk og fik en Gaard for sig selv, hvorimod Tydskerne maatte bo sammen, to Familier i samme Gaard.¹⁾

¹⁾ Om Aftenen den 2. April 1759 kom en Flok Tydskere til Harresøgaard i Givskud Sogn, der laa, hvor Vejle-Holstebro Vejen overskjæres af Kolding-Viborg Vejen, som den Gang var en af Jyllands mest befærdede Landeveje, og bad om Natteteje. Det var almindeligt, at Vejfarende her søgte Natteteje, uden at Stedet den Gang egentlig drev Krohold. Nu er der Kro. Men der var den Gang ingen andre Stationer mellem Bredsten og Nørresnede end Harresøgaard. Tydskerne fortalte, at de med den danske Konges Understøttelse skulde op at opdyrke Ahlheden, hvorfor de bragte hele deres Habengut med, ialt to Læs, trukne af Stude. I Spidsen for Karavanen red Familiefaderen som en Patriark — paa en meget stor Tyr. Værten Klaus Pedersen underholdt sig saa godt, han kunde, med de tydske Bønder, hvis Hverv interesserede ham, i hvor vel deres Fattigdom ikke indgjød ham noget stort Haab. Familiefaderen fortalte med stor Vigtighed og ægte tydsk Tungefærdighed om en hel splinterny Frugt, som han fremviste og kaldte »Erttaffel« (»Erdapfel«: Kartoffel), og som efter hans Mening skulde bringe Jylland al mulig Velsignelse. Klaus Pedersen satte vel ikke stor Tillid til den tydske Snak, men fik dog Lyst til at prøve den ny Frugt. Næste Morgen, da den tydske »Vater« spurgte, hvad han var skyldig, svarede Klaus, at han kunde give ham to Kartoffler for hver

En Del af de første Kolonister løb derfra igjen efter kort Tids Forløb. De kunde ikke bjerge Føden. Var der end iblandt dem mange ordentlige og skikkelige Folk, var der ogsaa meget Pak. Legationsraad Moritz drev den hele Sag som en Geschäft; han fik af den danske Regjering en Luisdor for hver Kolonist, han skaffede, og saa tog han sig det ikke saa nøje med, hvad Folk han hvervede. Flere af Kolonisterne havde tidligere drevet Haandværk og forstod sig ikke paa Landbrug, og disse Menneskers eneste Grund til at forlade deres Hjemstavn var Krigsulykker; men da den preussiske Syvaarskrig var endt 1764, vandrede de i Hobetal tilbage til deres Fædreland, en Tilbagevandring, der vistnok hovedsagelig foregik i Aarene 1765 og 66. Resten maatte understøttes af Staten i den første Tid; men da Understøttelsen faldt bort, foregik der igjen en Tilbagevandring, og Kolonien rekruteredes mere og mere af Danskere. Vel blev der stadig en lille Flok tilbage, men dens Medlemmer enten uddøde eller blev efterhaanden ved Ægteskab blandede med Omegnens danske Befolkning. Endnu findes der herude en Del Mennesker, som nedstamme fra de tyske Kolonister.

Den ny By fik Navnet »Frederikshaab« efter Kong Frederik d. 5te; men det gamle Navn »Rygbjerg« eller

Person, han havde huset. Paa den Maade kom Klaus Pedersen i Besiddelse af 12 Kartofler, og som en stor Naade gav Tydskeren ham én i Tilgift. Da Tretten, som bekendt, er et uheldigt Tal, kastede Klaus Nr. 13 for Svinene. Men de danske Svin stødte foragteligt Kartofflen bort med Snuderne og vilde ikke æde den. Nu kan danske Svin nok æde Kartofler. De 12 Kartofler plantede Klaus i sin Have, én i hvert Hjørne af et Urtebed, og de yngede saa godt, at han ikke alene fik nogle til sit eget Bord og fandt den velsmagende, men ogsaa en Del til Uddeling blandt Naboer, Slægt og Venner. Det var i 1760, og i 1761 var han bleven saa velstaaende, at han kunde betænke baade Præster og Degne i flere Nabosogne med Kartofler. Snart var Kartoffelavlén i fuld Gang der i Egnen, og den bredte sig stadig videre. »Klaus's Æbler« eller de »Harresø-Æbler« var i mange Aar Kartofflernes Kjendingsnavn. Har de tyske Kolonister ikke udrettet andet, saa har de i hvert Fald den Fortjeneste at have indført Kartofflerne til Jylland, en Frugt, som vi i vore Dage nødig vilde undvære.

»Store Rygbjerg« i Modsætning til det nordligere beliggende »Lille Rygbjerg« har holdt sig jævnsides indtil denne Dag.

Boligerne i Frederikshaab var opførte i to Rækker fra Øst til Vest med en nogle og halvtredsindstyve Alen bred Gade imellem. Ved begge Sider af Gaden og for Enderne var der opført Stendiger, og disse Stendiger tillige med Bygningerne indhegnede Gaden. Endnu i første Halvdel af det 19de Aarhundrede var der Led for Enderne af Gaden. Drengene i Byen vilde gjerne tjene sig en Skilling ved at lukke Leddet op for Vejfarende, som da tilkastede dem en Mønt for deres Ulejlighed. To Brønde var der paa Gaden til Fællesbrug for Beboerne. Den vestlige Brønd stod endnu i 1850erne ud for Kroen, og hvor den østlige havde været, var kjendelig indtil Kolding—Ringkjøbing Landevejen, der gaar igjennem Byen, i 1875 blev grundforbedret. Brøndene havde en Dybde af omtrent 26 Alen.¹⁾

Kolonisterne i Frederikshaab drev Jorden i Fælleskab, pløjede Ager om Ager. Fællesdrift var jo den Gang almindelig her i Landet. Der var kun den golde Hede til at begynde med, og gamle Folk har fortalt, at Kolonisterne ikke forstod at vælge det bedste, det, som kunde give mest Afgrøde, men de pløjede det mest sandede, som vel var det letteste at bearbejde.

De tyske Kolonister var af Religionsbekjendelse dels lutherske og dels reformerte. Flere af Ægteskaberne

¹⁾ Der bruges Buller, Fjæle paa omtrent 2 Alens Længde, naar en Brønd skal sættes, og Kolonien har et Sæt Buller, som den er fælles med Kolonien Frederiksnaade (Knurborg) i Vorbasse Sogn om. Bullerne er vistnok fra først af skjænket af Staten. Bullerne opbevares, naar de ikke bruges, i Frederikshaab, i sin Tid paa Skolens Loft, nu et andet Sted. Hvert Aars Fastelavns Mandag holdes der Møde om Bullerne, hvor gamle og ubrugelige Buller bliver solgt og Bestemmelse om Anskaffelsen af ny vedtagen. Bullerne lejes ogsaa ud til Folk udenfor Kolonierne. hvorved der tjenes Penge til Anskaffelse af nye.

vare blandede, saa Mand og Hustru hørte til hver sin af de nævnte Troesretninger. Katolikker var der derimod ingen af blandt dem, der nedsatte sig paa Randbøl Hede. I de første Aar maatte Kolonisterne lade deres kirkelige Handlinger udføre af Sognepræsten til Nørup-Randbøl. Det maa have været ubehageligt nok for dem. Dels maatte Sproget volde Vanskeligheder, og dels maa det jo for de reformerte iblandt dem have været til Anstød, at de skulde lade sig betjene af en luthersk Præst.

Naar de tyske Kolonister ikke straks fik fri Religionsøvelse, var det ganske sikkert hovedsagelig Biskop Hans Adolf Brorsons Skyld. Det blev nemlig af Regjeringen henstillet til hans Afgjørelse, hvorvidt Kolonisterne skulde have fri Religionsøvelse eller ej. I en Skrivelse af 30. August 1762 svarer han saaledes: »Da mig ikke er bekjendt, med hvilke Konditioner Kolonisterne her i Landet er antagne, saa kan jeg om Supplikanternes allerunderdanigste Ansøgning ej andet tænke, end at det synes betænkeligt, om fremmede Religions Forvandte paa Landet eller andre Steder, end allerede sket er, skulde tillades fri Religionsøvelse; thi at jeg ikke skal tale om, hvad Strid og Uro af saadan Blanding i Fremtiden kan befrygtes, saa skal vel de katolske paastaa at nyde samme Frihed, som Gud dog naadelig vilde afvende, efterdi saa farlige som deres Religionsprincipper er for Staten ej mindre end Kirken, saa umuligt bliver det siden at faa saadan Klinte udryddet. Hvilket altsammen til Deres kongelige Majestæts Skjønsomhed og landsfaderlige Mildhed allerunderdanigst indstilles.«

Da 1769 den 4. December Stolestaderne i Randbøl Kirke blev uddelt, var der en 5—6 Familier af de reformerte, der fik anvist deres Pladser sammen med

Sognets øvrige Beboere. De maa altsaa have sluttet sig til den danske Menighed. Der gaar et Sagn om, at Pulpituret i Randbøl Kirke, der bærer Aarstallet 1770, skal være bleven indrettet for at skaffe Plads til Menigheden, der var bleven forøget ved de tyske Kolonister.

Men ikke alle reformerte maa have kunnet gaa ind paa en saadan Tilslutning til Randbøl Menighed. I 1775 fik Præsten ved den tydsk-reformerte Menighed i Fredericia, Pastor Hollard, kongelig Befaling til at aflægge Besøg hos de tyske Kolonister paa Heden, ikke blot paa Randbøl Hede, men ogsaa paa Ahlheden, og Pastor Hollards Efterfølger, J. M. Dalgas, fortsatte disse Besøg paa Heden, og han tænkte ikke blot paa Hedeboernes aandelige Vel, men ogsaa deres timelige Forhold laa ham paa Sinde.

J. M. Dalgas's Farfader, Antoine Dalgas, hørte til de Hugenotter, som flygtede fra Frankrig, da Ludvig d. 14de 1685 havde ophævet det nantiske Edikt, forbudt reformert Gudstjeneste i sit Rige og paabudt Dødsstraf for de reformerte Lægfolk, der for at bevare deres Gudsdyrkelsesskik forlod Landet. En Søn af Antoine Dalgas var bosat i Lausanne, var Uldspinder og Uldhandler, og dennes Søn var Jean Marc Dalgas (1756—1811), som 1782 blev Præst for den reformerte Menighed i Fredericia.

Mærkeligt nok, at den første Dalgas, som fik Bopæl her i Landet, skulde faa saa meget med Heden at gjøre. Hans Sønesøn er den af Hedesagen saa højt fortjente Enrico Mylius Dalgas, Stifteren af »det danske Hedeselskab«.

I den sydøstligste Gaard i Frederikshaab blev der indrettet en Bede- eller Forsamlingssal, hvor der visse Søndage blev holdt Møde eller Gudstjeneste. Paa den

modsatte Side af Gaden blev der anlagt en Kirkegaard, hvor to eller maaske flere, som døde i den Periode, blev jordede. Pladsen kaldtes endnu i første Halvdel af det 19. Aarhundrede for »Kirkegaarden«; men nu er alle Spor af den forsvundne.

Hvorledes det har staaet til med Skolevæsenet i Kolonien i den første Tid, da Beboerne var Tydkere, vides ikke; men fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede har der været Skole og en fast ansat Lærer i Frederikshaab. I 1827 blev der bygget en ny Skolebygning, som staar endnu, ihvor vel den navnlig indvendig i Aarenes Løb er undergaaet Forandringer. Læreren fik foruden Boligen med Jordlod Løn af Staten. Tilskudet fra Staten til Lærerens Løn er flere Gange bleven forhøjet, og var ved Aarhundredets Slutning c. 248 Kr.

I 1854 viste det sig, at Koloniens Beboere den Gang i over 20 Aar havde haft fælles Skoleregnskab med det øvrige Randbøl Sogn; men ved Ansøgning fra Kolonisterne gennem Sogneforstanderskabet blev det ved Ministeriets Resolution bestemt, at Frederikshaab Skoleregnskab skulde føres for sig, og Statens Tilskud til Koloniens Skolevæsen komme Kolonien tilgode.

Ved Begyndelsen af dette Aarhundrede staar Sagen saaledes, at de Penge, Staten yder til Koloniens Skolevæsen, faar Koloniens Beboere til Deling og har saa ellers fælles Kommuneregnskab med Randbøl Sogn, og Læreren i Frederikshaab bliver lønnet af Kommunekassen i Lighed med de øvrige Lærere i Sognet.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede blev Jorderne udskiftede, og der blev bygget Boliger omkring i Kolonien, som fik særlige Navne. Byer: Hofmandsfeldt (efter Amtmand Hans de Hofman) eller Lille Rygbjerg (3 G.), Hofmandslyst (4 Huse), Ølgaard (2 G.), og flere enkelte Gaarde, der fik Navn efter kjendte Mænd og

Kvinder i Datiden, saaledes »Guldbergsminde«, »Karlinsynde«, »Mariesnaade«, »Christiansejgod« og »Rewentlovshede« o. s. v.

I selve Frederikshaab blev der kun 7 Boliger, hvoraf den ene blev privilegeret Kro, der dog nu er nedlagt som saadan. Et Sted blev Bolig for en Smed, et andet Sted Skole, og et tredje Sted Bolig for Betjenten ved den af Staten 1804 anlagte Plantage o. s. v.

Ved Gaarden »Mariesnaade« findes en Mose, som har været Fællesmose for Koloniens Beboere, men som nu snart er opgravet. I og ved samme Mose findes Mergel, hvad ikke er funden andre Steder i Kolonien.

Ved Lov af 31. Marts 1852 fik de daværende Beboere i Kolonien deres Fæsteejendomme overdragne til Selvejendom for en Pris af 150 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, hvilke Penge skulde staa rentefri og uopsigelige i de daværende Besidderes Tid. Disse Penge, Kjøbesummen, blev af Folk kaldet »Kongenspenge«. Koloniens Jorder er tiendefri. »Ølgaard«, sydligst i Kolonien, var dog nok overgaaet til Selvejendom før de andre Ejendomme. Her var tidligere en Slags Kro, men uden Bevilling. Den gamle Landevej, Kongevej, der kommer fra Skanderborg og Viborg og gaar Syd paa over Foldingbro og videre til Ribe, og ad hvilken Kong Valdemar red, da han hastede til Dronning Dagsmars Dødsleje paa Riberhus, gaar forbi »Ølgaard«. Vejen var i sin Tid Drivevej for Studedrifter, hvoraf de fleste overnattede ved Ølgaard. Studedriveriet er hørt op, og Vejen bruges nu ikke ret meget.

Nord for Frederikshaab strækker St. Rygbjerg Plantage sig i en forholdsvis smal Stribe omtrent en Mil i Retningen Øst-Vest. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede tog Staten nemlig fat paa at tilplante c. 1100 Tdr. Land Hede, hvoraf det meste var af den

daarligste Jord i Kolonien, ja, en Del var saa sandet, at Vejle Amt havde maattet tage sig af det for Sandflugtens Skyld. En Klitfoged var af Amtet bleven ansat for at have Opsigt med Sandene, og Sandflugtens Dæmpning udførtes fra først af ved Omegnens Folk og Folk fra Nabosognene, der blev ordret dertil i Ægt. Nogle mødte med Heste og Vogne for at køre Lyngtørv til, og andre lagde Tørvene paa for at dæmpe det rygende Sand. Det blev imidlertid ikke til ret meget med dette Pligtarbejde. Folk drak sig fulde og glemte at bestille noget.

I 1850erne kom man saa i Gang med at leje Folk til Sandflugtens Dæmpning, og nu fik det først rigtig Art. Sandknygningen havde til Tider, naar Sandet var tørt og Stormen heftig, været i den Grad, at det ikke var til at passere eller opholde sig, hvor Sandstormen rasede, og store Sandbanker var blæste sammen. Mærkværdig nok var der store Vandsamlinger, hele Smaasøer, mellem Sandbankerne.

— Fra disse »rygende« Klitter har Navnet »Rygbjerg« naturligvis sin Oprindelse. —

Efter at Sandflugten ved Dæmpning paa denne Maade var overvunden, gik Arealet ind under Statens Plantage. Sandbankerne blev tilplantet med Fyr, der har groet godt i den i sin Tid fygende Sand, saa ved Aarhundredets Slutning havde Stedet faaet et helt andet Udseende.

De omtalte Vandsamlinger forsvandt saa omtrent for en 40 Aar siden, og i de udtørrede Smaasøer blev der plantet Fyrretræer. Men for et Par Aar siden begyndte Sødannelserne igjen, og samtidig steg Vandet i Brøndene i Frederikshaab. Plantningen staar nu til Dels i Vand.

Ved en Hedeild i Trediverne brændte den daværende

vestlige Del af Plantagen, og der gik vel 20 Aar og derover, inden der blev gjort noget ved Plantningen paa det afbrændte Sted igjen.

Vest for Plantagen ligger den lille By Almstok og en stor Mose, hvorfra der gaar et Vandløb Vest paa. Men Sagnet fortæller, at Vandløbet oprindeligt er gaaet Øst paa, men er bleven tildæmmet af Sandflugten. Mon ikke de smaa Søer mellem Sandbankerne kunde tænkes at staa i Forbindelse med det tildæmmede Vandløb.

I Aaret 1901 overtog Staten et Stykke Jord, c. 70 Tdr. Land, der hørte under Almstok, og som ligger ved den vestlige Ende af Plantagen. Stedet havde i en Aarrække været beboet, men Ejendommen var kommen saaledes ud af Stil, at ingen vilde købe den. Staten overtog da Jorden for resterende Skatter og lagde den til Plantagen, som nu bliver yderligere udvidet mod Vest.

Der fortælles, at Jorddiget omkring Plantagen skal være bleven opført af danske Soldater som et Slags Straffearbejde, fordi de havde forset sig under Krigen med Engelskmændene i Aarhundredets Begyndelse.

I 1805 fik den første Betjent Ansættelse ved Plantagen. Hans Navn var »de Place«, og han kaldtes Plantør. I 40 Aar beklædte han denne Post, hvorefter P. H. Bennetsen fik Stillingen 1845—79. Denne sidste var i flere Aar tillige Klitfoged, hvorfor han fik Løn af Amtet. Han kaldtes Opsynsmand eller Tilsynsmand. Efter Bennetsens Død er der skiftet smaat i Embedet, og Stillingens Indehavere kaldes nu til Dags Skovfogder. Desuden er der efterhaanden bleven bygget Boliger i og ved Plantagen til flere Betjente: en Skovløber og flere Hegnsmænd.

Frederikshaab Plantage hører ind under Gjøddinggaards Skovriderdistrikt.

Lidt Vest for Frederikshaab og sønden for Kolding-Ringkjøbing Landevejen ligger et langstrakt, lyngklædt Flyvesandsparti, der bærer Navnet »æ Staaldbank«. Dette Navn skal stamme fra Svenskekrigens Tid. I en Slukt i denne Klitsamling, som forevises den Dag i Dag, skal nemlig Polakkerne, mens de huserede her i Sognet — saa fortælles der — have haft en Hestestald. Det har dog snarere været saaledes, at Beboerne her har gjemt deres Heste, og maaske sig selv med, for de onde Polakker. Saadanne »Stalde« forevises der flere af her i Egnen fra den Tid, f. Ex. i Givskud Sogn.

I høj Grad forbauset bliver man ved oven paa en af disse Flyvesandsklitter at finde en Gravhøj fra Stenalderen. Man vil jo være tilbøjelig til at tro, at disse Sandflugtshøje er af langt yngre Dato. Men de lærde og de, der har Forstand paa de Dele, vil paastaa, at de stamme fra Tiden lige efter Istiden. Saa er Sagen jo forstaaelig nok.

Fra »æ Staaldbank« har man en vid Udsigt mod Syd over en større Hedestrækning til Vorbasse. Medens Heden mellem Frederikshaabs Plantage og Randbøl Kirke i de sidste 30 Aar ganske er forsvunden, breder Heden sig endnu Syd for »Røgbjerg«, og den gaar saa at sige til Sognets Sydgrænse. Dog ligger den ikke saa øde og ensom som før. Hist og her er der opdyrket Jord, og store Strækninger er taget ind til Plantning, og om en 20—30 Aar vil sikkert den sidste Rest af Heden i Randbøl Sogn være forsvunden.

BARTSKÆRER OG KIRURGER

I KOLDING, VEJLE, FREDERICIA

AF

KREDSLÆGE K. CARØE, KØBENHAVN

FRA de ældste tider har der i alle byer været bartskærer, der tillige var kirurger, og i øvrigt kaldtes med forskellige navne: badskær, barber, balber, sår-læge, wundartz eller feltskær, også når de ikke hørte til militærstanden, og til sidst kirurg. Og denne forening af barberhåndværk og kirurgi holdt sig langt op i tiden, helt hen efter midten af forrige århundrede, da de sidste amtsmestre, indehaverne af de såkaldte amtsbarberstuer, døde. Derimod var videnskabeligt uddannede læger yderst sjældne, især i de mindre byer, deres antal i det hele ringe i sammenligning med den store skare af kirurger.

Bartskærgerningen var et håndværk, ikke som lægens en kunst; bartskærererne udgjorde, i alt fald i de lidt større byer, hvor der var flere, et lav, der nøje holdt på sine rettigheder og ligesom andre håndværksslav lå i en stadig kamp med fuskere og bønhaser, her særligt kvaksalvere. For at blive bartskær måtte man gennemgå de for lavene sædvanlige læreår, først som dreng, så som svend og derefter rejse ud på håndteringen i nogle år og endelig se at blive optaget i

lavet et eller andet sted, enten ved at købe et amt eller skaffe sig et privilegium.

Fra begyndelsen af det 17de århundrede begyndte regeringen at ville have en hånd med i uddannelsen og påbød, at de, som vilde være mestre, skulde eksamineres af oldermænd med hans bisidder i forening med det medicinske fakultet eller uden for København den nærmeste provinsialmedikus. Bestemmelsen lod sig ikke strengt overholde, men den fastholdtes nogenlunde bestemt over for alle de bartskeer, som fik privilegium til at være bartskeer i byerne, og uden for disse fandtes så godt som ingen. Denne ordning bestod indtil 1736, da det kirurgiske amfiteater oprettedes, under hvilket nu al uddannelse efter svendepøven samt al eksamination blev lagt, et slags kirurgisk fakultet, der lå i bestandig strid med det medicinske; denne anstalt afløstes i 1785 af det kirurgiske akademi, ved hvilket der uddannedes kirurger, som tillige fik så megen medicinsk undervisning, at de betragtedes som jævnstillede de universitetsuddannede læger, en ordning, der bestod indtil 1838. Først fra den tid skriver sig den nuværende ordning, der kræver en ensartet uddannelse i medicin og kirurgi og fordrer studentereksamen som grundlag, hvilket det kirurgiske akademi ikke gjorde.

De ved disse tre institutioner — universitet, amfiteatret, akademiet — eksaminerede læger og kirurger har det været muligt at samle nogenlunde fuldstændigt (K. Carøe: Den danske Lægestand 1479—1900, I—IV), da i alt fald en del af eksamensprotokollerne er bevarede, og det ad andre veje har ladet sig gøre nogenlunde at udfylde de manglende; men bartskeerernes store skarer vil det sikkert aldrig blive muligt helt at få samlet, da de faste rammer mangler.

Hidtil er det dog lykkedes at samle navnene på over 1700 bartskærer, men det må rigtignok straks siges, at i mange tilfælde er det hele også et navn, et årstal og et bynavn. Det materiale, fra hvilket oplysningerne vistnok navnlig kunde fås, tingbøger, skifteprotokoller m. m., er endnu meget lidt bearbejdet; men når der tilfældigt har været lejlighed til at beskæftige sig lidt nærmere med disse arkivalier, har de altid givet et godt udbytte, og de har navnlig givet gode kulturhistoriske billeder, der dog sjældent er videre lystelige, thi i reglen er det retsstridigheder, drukken-skab, slagsmål, ikke sjældent mord, de fremruller.

Af disse samlinger er det følgende et udsnit omfattende byerne i Vejle amt; det er tørre data¹⁾, som det har været vanskeligt nok at give en nogenlunde læselig form, en underholdende læsning byder de ikke på; det kulturhistoriske er med vilje udeladt, og meget herom vides heller ikke, noget vil kunne findes i hr. P. Eliassens smukke værk om Kolding; men det var jo muligt, at dette, ganske vist meget ufuldstændige grundlag for en fortegnelse over bartskærerne i Vejle amts tre byer kunde give en eller anden lyst til at supplere både det personalhistoriske og det kulturhistoriske.

KOLDING

Først fra den tid, 1559—1571, da enkedronning Dorothea førte sit hof på Koldinghus, af hvilket Hr. Hugo Mathiesen har givet en stemningsfuld skildring i disse årbøger 1908, kendes navnene på et par bartskærer; en af dem er måske netop den, som dronningen i to breve til Frederik II 1564 og 1566 bad

¹⁾ Forf. skylder hr. cand. mag. S. Nygård ved landsarkivet i Viborg tak for en meget stor del af disse data.

om måtte fritages for at møde ved flåden, da byen så vilde være helt uden bartsvær, idet to andre kort før var døde i krigstjeneste. Den ene, *Claus Bartsvær*, omtales 1544 og 1554, da han havde en retssag om en ejendom i Kolding, den anden, *Hans Jensen*, nævnes ca. 1561—1567 og var bartsvær i flåden i 1563; han er muligvis identisk med den af Eliassen omtalte *Hans Bartsvær*, der findes på den ældste grundejerliste. Først 1640 nævnes atter en bartsvær i Kolding, *Hans Holbruk*, der muligvis er identisk med den *Hans Bartsvær*, der nævnes i Koldinghus lensregnskab 1613—1614. Omkring midten af det 17de århundrede var *Hans Antonsen Muus* i tre år bartsvær i Kolding, nøjagtigt hvilke år lader sig ikke angive; senere flyttede han til Odense, hvor han døde 1666.

Gennem de ret talrige bartsværer på denne tid får man indtryk af, at Kolding da har været en anelig by, hvor jo ogsaa kongerne med deres store følge ofte residerede; thi omtrent samtidigt med de foregående nævnes *Peter Kruckow* som bartsvær i 1640 og i en ligpræken over Erik Pors til Nørgård, som han behandlede, da denne under krigen blev syg i Kolding, hvor han døde 24de Febr. 1645; Kruckow blev begravet 25de Sept. 1654 og hans hustru Anne, der var født ca. 1602, kort før, 9de Aug. 1654, begge sikkert ofre for pesten, der i 1654 hærgede Jylland stærkt; ifølge den ældste kirkebog døde der i Kolding af pest fra 12te Juli 1654 til 10de Jan. 1655 ialt 358 personer, men rimeligvis har antallet været en del større, da det udtrykkeligt bemærkes, at mange blev begravede, uden at præsten fik det at vide. En slægtning af ham har vel *Daniel Christensen Kruckow* været, født i Nov. 1634 og bartsvær i Kolding, hvor han blev begravet 28. Marts 1686; han blev 7. Juli 1661 gift i Kolding

med Anne Jensdatter, begravet 4. Juni 1694; hun havde tidligere været gift med Oluf Sørensen.

Samtidigt med de to Kruckower virkede slægten Thorbrøgger som bartskeer i Kolding. Den ældste af dem, *Claus Thorbrøgger*, var bartskeer der i 1643, men har vist været der allerede tidligere, da han var født ca. 1599; han blev begravet 24. Jan. 1674; hans hustru Anne, der var født ca. 1614, var allerede død 1670 og blevet begravet 12. Februar. Hans søn *Gert Clausen Thorbrøgger*, der var født 1. Juni 1645, var ligesom faderen bartskeer i Kolding, hvor han blev begravet 15. Juni 1699; han blev 15. Oktbr. 1679 gift i Kolding med Kirsten Eriksdatter, med hvem han havde en søn, *Claus Gertsen Thorbrøgger*, der blev døbt i Kolding 7. Nov. 1679. Da der om ham kun vides, at han kaldes kirurg, da han 12. Juni 1714 blev gift i Fredericia med Elisabeth Jensdatter, har han vel næppe fortsat faderens og farfaderens virksomhed i Kolding, hvor farbroderen *Lorentz Clausen Thorbrøgger* også var bartskeer, så der har vel næppe været plads til endnu en af samme navn; *Lorentz Thorbrøgger* var født ca. 1646 og blev begravet 3. Okt. 1700; hans hustru Kirsten Mortensdatter, med hvem han 27. Okt. 1680 blev gift i Kolding, var født i August 1656 og blev begravet 25. Jan. 1733.

Endnu een bartskeer fra slutningen af det 17de århundrede kendes, *Thomas Pedersen Baad*, der skal have været i Kolding i 1677 og bleven gift i dette år, men om ham findes intet i kirkebøgerne, så hans ophold der har muligvis været forbigående.

Til gengæld vides der så meget mere om *Nikolai Barner*, der i en række år var regimentsfeltkeer i Kolding og som sådan også havde ret til at praktisere som kirurg. Han var født 14. Decbr. 1636 i Husum,

havde først tjent som feltskær i Tyskland, derefter hos kurfyrsten af Brandenburg, kejser Leopold og til sidst i Danmark, hvor han i 1676 var regimentsfeltskær i Nyborg, i 1682 i Varde og derefter i Kolding. Hans første hustru, Cathrine Thormühlen, sammen med hvem han gjorde testamente i Varde 1682, var født 14. Febr. 1641 i Husum og blev begravet 15. Dec. 1701 i Kolding. Næppe året efter, 30. Novbr. 1702, blev han i Kolding gift med farver Peder Bahnsens enke Helvig, der ikke alene var velstående, men også af anset Koldingslægt, idet hun var datter af borgemester Baltzer Nielsen og søster til borgemester Niels Baltzersen, en forbindelse, der løb meget uheldig af. Barner synes at have været en vanskelig og stridbar karakter (Eliassen har fremdraget et karakteristisk eksempel herpå), han kom i strid med hustruen om deres fælles ejendele i guld og sølv, som begge synes at have villet tilegne sig, og til sidst blev ægteskabet ophævet ca. 1705, hvorefter Barner flyttede til Fredericia; senere må han dog være vendt tilbage til Kolding, thi her blev han begravet 18. August 1718. Om hustruens skæbne vides intet.

Efter Gert og Lorentz Thorbrøgers omtrent samtidige død blev *Hans Madsen Bach* privilegeret enebartskær 18. Dec. 1700, hvis han kunde tage eksamen. Det er så vidt vides det første kongelige privilegium, der er udstedt for en bartskær i Kolding. Det lykkedes imidlertid ikke Bach at få eksamen, og privilegiet blev da 10. Sept. 1701 givet til *Johan Jørgen Buckfisch*; han indløste dog ikke bevillingen og har sikkert aldrig praktiseret i Kolding, thi han blev senere regimentsfeltskær i Rønne, hvor han døde 9. April 1739. Bach er vistnok roligt bleven siddende i Kolding — med eller uden eksamen — indtil han 29. April 1716 på

grund af svaghed afstod pladsen til L. F. Engvarij. Bach var 14. Septbr. 1702 bleven gift i Kolding med Dorteia Marie Mogensen, datter af kapellan Anker Mogensen og Agate Davidsdatter Foss, døbt 22. Aug. 1669 i Kolding og begravet der 1. April 1710. Efter hendes død ægtede han 14. Juli 1710 i Hedensted Marie Kirstine Andersdatter Raarup, vistnok datter af præst Anders Frandsen i Raarup. Da hverken denne hustru eller Bach er fundne døde i Kolding, er han rimeligvis fraflyttet byen ved sin afgang.

Bachs efterfølger *Lambert Frederik Engvarij*, der 29. April 1716 fik privilegium som enekirurg, er vistnok den første eksaminerede kirurg i Kolding, hans eksamensbevis er af 6. April 1716; i en lang årrække virkede han som kirurg i Kolding, men hvor gammel han blev, vides ikke, idet hans alder ikke er anført i kirkebogen, da han 24. Maj 1754 blev begravet. Hans hustrus navn kendes ikke; hun fik, som det ofte var tilfældet, 15. Nov. 1754 tilladelse til ligesom apotekerenerken nu at beholde privilegiet og lade forretningerne besørge ved eksamineret svend; hertil fik hun *Alexander Henrik Flock*, der 1757 blev gift med hendes datter Kirstine Margrethe, hvorefter hun afstod privilegiet til ham, der da blev enekirurg 30. Novbr. 1759; men allerede 24. April 1761 lod han sig forflytte til Horsens, da byen var for fattig til at kunne ernære ham.

Flock er den første ved det kirurgiske amfiteater eksaminerede kirurg, der fik privilegium i Kolding, men der havde forinden været to sammesteds eksaminerede regimentskirurger ansatte i Kolding: *Lorentz Andersen* 1751—1761 og *Joakim Hollin* 1758—1771. Forud for dem kendes en feltskær *Frederik Jacobsen*, der var tjenestegørende allerede i 1714 og blev begravet 12. Dec. 1743 i Kolding, men hvor længe han

da havde været der vides ikke. Og helt ukendt er den barber *Møller*, hvis unavngivne hustru, født 1702, blev begravet 8. Maj 1769 i Kolding.

Skønt det ikke har været hensigten at give en fremstilling af lægeembedernes historie, kan der dog være anledning til her at meddele lidt om oprettelsen af det lønnede kirurgikat i Kolding.

Efter at *Flock* 1761 havde forladt Kolding, var *Jens Henrik Fertig* blevet enekirurg der 24. Juli 1761, men heller ikke han kunde tjene tilstrækkeligt til livets ophold, og allerede 8. Maj 1762 lod han sig forflytte til Slagelse. Senere var det trods opfordring i aviserne ikke lykkedes at få nogen til at søge pladsen; i slutningen af 1770 indgik derfor den ener-giske borgemester *Junghans* med et andragende om, at der måtte blive oprettet et kirurgikat i Kolding, hvis indbyggere led under savnet af lægehjælp, og hvis apotek som følge deraf var ved at gå til grunde, og han og de eligerede borgere tilbød at lade byen yde hjælp hertil. Efter forskellige forhandlinger og med anbefaling af collegium medicum blev der så 14. Jan. 1771 oprettet et kirurgikat og dette efter bor-gernes ønske besat med den i byen garnisonerende regimentskirurg *Martin Sørensen*; hans bestalling kom til at lyde på, at han skulde betjene de fattige og forrette alle i byen og amtet forefaldende synsforret-ninger og obduktioner og herfor oppebære 200 rdl., nemlig af Kolding by 40 rdl., af hvilke 20 rdl. skulde lignedes på byen og de andre 20 rdl. udbetales af hospita-lets kasse, af Koldinghus amts kontribuerende hartkorn efter nærmere derover forfattende repartition 1 skil-ling pr. tønne, som omtrent vil udgøre 100 rdl., og

af de gejstlige og verdslige betjente samt proprietærene og andre uden for bondestanden i Koldinghus amt 60 rdl., som skal lignedes på dem efter enhvers indkomne formue og næringsvej. Men heller ikke Sørensen synes at have fundet forholdene tilstrækkelige til det daglige brøds erhvervelse trods de sikrede 200 rdl.; i alt fald foretrak han atter at blive regimentskirurg fra Oktober 1772 og følge med regimentet, der blev forflyttet til Viborg. Nu havde embedet dog tydeligt nok fået mere tillokkelse, thi det søgtes af I. Boysen i Vejle, D. Bergau i Roskilde, J. Fries i Itzehoe og overskibskirurg *Johan Carl Sager*, der blev ansat 22. Nov. 1772 som kirurg i Kolding og med ret til at praktisere der og i Koldinghus amt; det var borgerne, der udtrykkeligt havde søgt om, at det maatte blive paalagt den ny kirurg at have bolig i Kolding. Som et kuriosum kan hertil føjes, at collegium medicum, som indstillede Sager og havde udtalt om Bergau, der var anbefalet af et af medlemmerne, generaldirektøren for kirurgien Hennings, at han ansås for at være drikfældig, allerede havde sin indstilling færdig 4. Oktober, men af dekanus, prof. Kratzenstein, blev den først afsendt 31. Oktober: »Årsagen hvorfor collegii medici forslag ej før er indsendt, er, at hr. prof. Hennings på et allerede af 6 membris (medlemmer) underskrevet svar imod al ret og føje har skrevet spotterier over nogle membra collegii ved at sætte deres duelighed en parallele med chirurgi Bergau mer eller mindre grundede drikfældighed, hvorfor altså et nyt svar måtte opsættes og til underskrift omsendes. Dette haver jeg som dekanus holdt for min pligt at melde.«

VEJLE

Man får en klar forestilling om, hvor ringe en betydning Vejle tidligere havde i sammenligning med slotsbyen Kolding og garnisonsbyen Fredericia, ved at der vides så lidt om denne bys bartskærer, af hvilke ingen synes at være privilegerede eller eksaminerede undtagen maaske den ældste *Greer Glotto*, der 1545 af Christian III fik »en forskrift til borgemester og råd i Vejle, at de er hannem behjælpelig, udi hvis måde de kunde, anseendes, at kgl. maj. haver forfærdret hannem didhen og er godt for sit embede.« Derfra går springet helt op til 1686, da *Christian von der Werf*, okulist, sten- og broksnider fra Vejle kom til Århus for at udøve sin kunst der; det kan vel endda være tvivlsomt, om han har hørt hjemme i Vejle; rimeligst er det, at han har hørt til de omreisende broksnideres store skare, af hvilke dog nogle havde fast bopæl i en bestemt by. Så træffes i 1704 *Mikkel Kedingh* som feltskærmester i Vejle og den 19. August 1704 gift i Egtved med Anne Kirstine Horsens, datter af provst Søren Horsens og Karen Munck, og efter mandens død (før 1718) gift med Søren Jensen Werling. Han er rimeligvis bleven efterfulgt af *Jørgen Piering*, forhenværende kompagnifeltskær og egentlig kun barbersvend, da han var ueksamineret; han blev begravet 17. Dec. 1747. Samtidigt med ham praktiserede en anden ueksamineret forhenværende kompagnifeltskær *Christen Galten* som kirurg i Vejle; han var født c. 1698 og blev begravet 8. April 1761; hans unavngivne hustru var allerede 13. Marts 1752 bleven begravet i Vejle. Det synes dog kun at have været i nødsfald, at han gav sig af med at praktisere, thi der siges udtrykkeligt om ham, at han væsentligst ernærede sig ved krohold og avling.

Nikolai Henrik Ursin, der blev stadskirurg 26. april 1754, er den første kongeligt privilegerede og den eneste ved amfiteatret eksaminerede kirurg; men ogsaa han har vist fundet forholdene vanskelige, thi ligesom *M. Sørensen* i Kolding forlod han stillingen for 24. Oktober 1764 at blive regimentskirurg. Derefter synes der ikke at have været ansat nogen privilegeret stadskirurg i Vejle, hvor *Balthasar Strøm* praktiserede 1764—1766 og *Ingver Boysen* 1772—1776. Efter den tid vides ingen eksamineret kirurg at have praktiseret i Vejle, førend den ved kirurgisk akademi eksaminerede *Christian Nikolai Klevesahl* blev ansat i det 19. Sept. 1788 oprettede distriktskirurgikat.

FREDERICIA

Medens Koldings og Vejles oprindelse som købstæder taber sig op i den dunkle middelalder, er Fredericia jo, med sine privilegier fra 1650 mod hine to byers fra i det mindste begyndelsen af det 14. århundrede, en helt moderne nyskabning. Men som garnisonsby kom den hurtigt til at indtage en førerstilling, og få steder er sikkert ordet feltskær blevet i den grad identisk med bartskær som her, hvor de dyre soldaters ve og vel lå kongerne adskilligt mere på hjerte end de almindelige borgeres, der tilmed i denne by med sine vidtstrakte privilegier fra 1682 for udlændinge af fremmed trosbekendelse, indenlandske fallenter og udenlandske mordere blev et mærkeligt skrabsammen.

Det er ganske karakteristisk, at den ældste kendte bartskær i Fredericia netop var en mand, der havde prøvet adskilligt. *Ertman Silleman*, der i Juni 1653 var blevet eksamineret og samme år bartskær i København, må hurtigt have forladt denne stilling, thi

1657 træffes han som eskadronskaptejn i Skåne, var 1659—1660 svensk krigsfange og søgte 1661 om ny ansættelse som officer; rimeligvis har han ikke opnået det og da slået sig ned som bartskær i Fredericia, hvad han var, da han 9. Jan. 1664 desuden fik kgl. bevilling til at være stadsskaffer. Hverken om hans fødsel eller hans død vides noget sikkert; muligvis er han død henad 1680 — i Januar blev »Onge Pedersen« stadsskaffer — eller maaske allerede tidligere, thi 22. Dec. 1677 blev *Zacharias Danielsen Hop* enestadskirurg i Fredericia; Hop har dog vistnok aldrig tiltrådt denne stilling, men er forblevet på Samsø, hvor han hidtil havde virket som kirurg, og hvor han døde, vistnok c. 1729. Nogle år efter, 1. Juli 1680, blev *Johan Adolph Werner* stadskirurg (han kaldes ikke ene-), men hvor længe han er blevet der, vides ikke, han var i alt fald fra begyndelsen af det 18. århundrede kirurg i Viborg, hvor han døde 9. Febr. 1740 som en ældgammel mand. Omtrent samtidigt med ham må *Johan Voigt* have været bartskær, thi han blev begravet 23. Febr. 1695 i Fredericia, hvor hans enke Anne Marie Christiansdatter Severin 13. Febr. 1696 blev gift med bartskær *Christian Dahlmann*; hustruen, der var født c. 1661, blev begravet 19. Jan. 1717, og efter den tid vides intet mere om Dahlmann, der vel da har forladt Fredericia. På denne tid synes der i det hele at have været overflod på kirurger i Fredericia, thi i 1711 nævnes *Peter Magnus* som sådan, men alt, hvad der vides om ham, er, at hans hustru Anne Cathrine v. Hampstengel, tidligere gift med Peter Ellers, døde i Fredericia 24. Sept. 1711. To år senere, 1713, kom *Christian Peter v. Groeningen*, født c. 1665, som regimentsfeltskær til Fredericia, men hvor længe han blev der, vides ikke; senest i 1721 var han i Horsens, til

sidst i Ålborg, hvor han blev begravet 24. Febr. 1747. Muligvis har den under Kolding tidligere omtalte *Claus Gertsen Thorbrøgger* også været kirurg i Fredericia ved denne Tid, da han blev gift der i 1714.

Først med *Henrik Dreyers* ansættelse som enestadskirurg 23. Nov. 1716 begynder de eksaminerede stadskirurger. Om hans oprindelse vides intet; 21. Juli 1715 var han blevet eksamineret, efter i 1714 og 1715 at have været bartskær i flåden; han var tillige garnisonsfeltskær, og beholdt begge stillingerne indtil 1732, da han afstod dem til G. Fledelius og vistnok tog bolig i Engom sogn, hvor han i alt fald var i 1734. Af hans stridigheder med de praktiserende konkurrenter, skarpretterenken Margrethe Sejler og skarpretter Vitus Wagner, har Hugo Matthiessen givet en livlig fremstilling i »Bøddelboligen og dens Beboere« i disse årbøger 1910. Dreyer blev c. 1716 gift med Else Dorothea Guldager, begravet 30. Jan. 1719, og allerede atter 15. Okt. 1719 i Fredericia med Marie Madsdatter Bruun, døbt 2. Nov. 1700 i Fredericia, datter af Mads Iversen Bruun og enten Inger Bøgvad eller Elisabeth Jokumsdatter Richter.

Samtidigt med Dreyer var *Mathias Hansen* regimentsfeltskær i Fredericia fra c. 1730; han var født i Febr. 1693, og døde allerede 16. Marts 1732 i Fredericia, efterladende en enke Margrethe, der tidligere havde været gift med garnisonsfeltskær Søren Thrane.

Ved Dreyers bortgang blev 16. Maj 1732 *Gotfred Fledelius* barber og kirurg i Fredericia og samtidigt garnisonsfeltskær, og 22. Sept. 1735 fik han bevilling som enekirurg. Han var født i Landskrona, havde været i lære i Gøteborg og senere i København, hvor han blev eksamineret 18. April 1732; han var gift, men Hustruens navn kendes ikke; 2. Dec. 1740 blev han begravet i Fredericia.

Samtidigt med Fledelius omtales *Jakob Henrik Borchart* som bartskær i Fredericia i 1735 og 1740, hvor hans enke, Marie Nielsdatter, født c. 1707, blev begravet 13. Marts 1767.

Kort før sin død havde Fledelius overdraget sit privilegium til *Andreas Risom*, der 30. Sept. 1740 blev stadskirurg og samtidig garnisonskirurg. Han var søn af præst Laurids Risom og Dorothea Andersdatter, og født i Juni 1694 i Smidstrup ved Børkop; 26. Okt. 1731 blev han eksamineret, og fik samtidig bevilling som kirurg i Kerteminde, og her er han vel blevet indtil sin forflyttelse til Fredericia, hvor han virkede i 35 år til sin død (begravet 21. Dec.) 1775. Hans hustru Johanne Bergen, der kaldes »af Fredericia«, var født c. 1702 og blev begravet 23. April 1787 i Fredericia.

Samtidigt med Risom virkede som militærkirurger *Johan August Rettig*, f. c. 1682, død 11. Maj 1751 i Fredericia, hvortil han 1741 var kommen som regimentskirurg; hans efterfølger blev *Johan Daniel Wandeler*, der fra 1727 havde været bartskær i Odense, indtil han 9. Juni 1751 blev regimentskirurg i Fredericia; hans hustru, Marie Rebekka Lemfordt, født c. 1679, blev begravet 8. Juni 1757 i Fredericia; måske har Wandeler da taget afsked næste år, i alt fald blev hans efterfølger ansat 18. Okt. 1758, muligvis men dog tvivlsomt den garnisonskirurg *Johannes Muth*, der var født c. 1715 og blev begravet 10. Febr. 1767 i Fredericia, hvor hans hustru, Anne Christensdatter, født c. 1717, døde 24. Febr. 1759.

Medens baade i Kolding og Vejle de ved amfiteatret eksaminerede kirurger ansættes omkring 1760, levede

Risom jo langt ud over den tid; men til gengæld havde Fredericia fået et stærkt forspring for begge disse byer ved, at der allerede 20. Maj 1746 var blevet ansat en stadsfysikus i denne by. Man får ved det ret store antal doktorer, der har haft ophold i Fredericia, en ganske god forestilling om, hvor langt større betydning, der tillagdes denne garnisonsby end de to andre byer, især efter at Koldinghus mindre og mindre benyttedes som residens. Thi medens der indtil 1800 kun kendes to dr. med. i Kolding, *Mikkel Christensen* c. 1625—1635, og *Gottlieb Vilhelm Silchmüller* (som garnisonerede der som regimentskirurg) 1762—1769, og i Vejle kun een, *Elias Ring*, som opholdt sig der omkring 1710, senere i Hedensted, og atter i Vejle, hvor han blev begravet 1717, har Fredericia ikke mindre end syv: *Herman Grim* c. 1668, *Jakob Kornmesser* fra 1669, uvist hvor længe, *Thomas Laurentius* 1694—1696, *Levin Andreas Wernecke* 1746—1760, *Martin Henrik Ingwersen* 1760—1787, *Daniel Høffding* 1782—1796, *Nikolai Bøtcher* 1796—1821. Om disse, såvelsom om de ved amfiteatret og kirurgisk akademi eksaminerede læger og kirurger findes, som tidligere omtalt, biografiske Oplysninger i »Den danske Lægestand 1479—1900«.

HANS SKEEL TIL NYGAARD.

EN NOTITS AF C. KLITGAARD, AALBORG.

I »Vejle Amts Aarbog« 1908 har P. Eliassen (S. 158) omtalt en Elskovshistorie, som han med Kammerherre V. S. Skeels »Optegnelser om Familien Skeel«¹⁾ som Kilde henfører til *Hans Nielsen Skeel* († 1565). Der kan dog ikke være Tvivl om, at nævnte Historie maa henføres til ovennævnte Hans Skeels Bedstefader, *Hans Iversen Skeel* til Nygaard († o. 1539), som 1. Gang var gift med *Ellen Pedersdatter Løvenbalk* til Vinderslevgaard, og 2. Gang med *Gjertrud Ludvigsdatter Rosenkrantz* til Palsgaard. Hun var allerede død før 1525, og efter hendes Død maa Hans Skeel have indladt sig paa det Konkubinats, der bragte ham 11 Børn.

Kammerherre Skeels Kilde til Historien er en Afhandling om Tyge Brahe, der findes i »Danske Magazin« II, hvor der i en Note, Side 192, omtales Hans Skeels Konkubinats paa Grundlag af en Dom af Viborg Landsting 1568, men Sammenhængen er her meddelt i afkortet Form, hvorimod den foreligger bedre oplyst i de klevenfeldtske Afskrifter af den lærde vendsysselske Bonde Peder Dyrskjøts Samlinger [Ny kgl. Saml. in fol., Nr. 558, fol. 196]. Her findes en *Dom af Viborg Landsting 1568*, som var afsagt af Axel Juul til Villestrup og Palli Juul til Strandet, Landsdommere, i en Sag, som *Jørgen Hansen* i Bastrup²⁾ havde anlagt mod *Søren Jensen* i »Ydomg«³⁾, fordi Søren Jensen havde

¹⁾ S. 119. — ²⁾ Baastrup i Hylke Sogn, Vor Herred. — ³⁾ Yding i Vor Herred.

kaldt Jørgen Hansen en Horeunge. »Saa bevises af Jørgen Hansen, at hans Moder, *Anne Nielsdatter*, havde avlet 11 Børn ved salig *Hans Skeel* til Nygaard udi 20 Aar, hun var hos hannem og aldrig havde anden Mand, og siden salig *Hans Skeel* døde, fik hun *Palli Jensen*, Borger i Vejle, og levede ærlig med ham og var aldrig Hore kaldt for det hun sad, gik og laa og var hos salig *Hans Skeel* aabenbarlig, saasom hun var hans Hustru; dog fordi hun var ufri, maatte de ikke vies, dog var de som Ægtefolk, thi *Hans Skeel* var Enkemand den Tid. Fremlagde og derom Stokkenævn af Slet Herreds Ting, item velb. Mand *Axel Niensens*¹⁾, item Fru *Karen Krabbes*²⁾ Attester, at Jørgen Hansens Moder levede ærlig og vel med, før og efter salig *Hans Skeel* og kjendte ham og hans Søkende for Slegfredbørn, men ej Horeunger.«

Dom: »Da saa paasagt: Som Loven ikke beskjemmer dem, men kalder dem Slegfredbørn og ikke Horeunger, hvorfor Søren Jensen for slig Skjælden haver gjort Uret og bør at staa Jørgen Hansen til Rette derfor.«

Naar Jørgen Hansen sagde, at *Hans Skeel* og *Anne Nielsdatter* ikke maatte vies, fordi hun var ufri, er det jo ikke absolut rigtigt, men *Hans Skeel* vilde ved at ægte en ufri Kvinde fortabe sit Adelskab og miste sine adelige Besiddelser; saaledes gik det f. Ex. *Ebbe Andersen Galt* til Birkelse, da han ægtede en ufri Kvinde; han maatte afstaa sit Herresæde til en anden af Slægten og tage Ophold paa en Fæstegaard i Ø. Hassing (1599), og man forstaa derfor, at *Hans Skeel* helst vilde undgaa Vielsen.

¹⁾ Arenfeldt til Palsgaard, gift med *Anne Hansdatter Skeel*. — ²⁾ Gift med *Niels Hansen Skeel* til Nygaard og *Vinderslevgaard* († 1561).

RETTELSE

Ved en beklagelig Misforstaaelse er i Aar-
bøgernes II. Halvbind 1911 Forfatternavnet
over Artiklen »Minder fra Krigen 1864« bleven
opført som Frøken Anna Holck i Stedet for
Frøken Adelaide Holck.

Fejlen vil blive rettet i Hovedregisteret, der
udsendes i Slutningen af indeværende Aar.

MINDER FRA SNOGHØJ

AF

H. F. RIEGELS

KØBENHAVN ¹⁾

REDAKTIONEN AF »VEJLE AMTS AARBØGER« har anmodet mig om at skrive en Afhandling om Ejendommen Snoghøj, men da jeg fuldstændig mangler historisk Materiale, vil jeg indskrænke mig til at fortælle mine Erindringer fra Treaarskrigen eller de fire Aar, jeg opholdt mig hos min Onkel, Kammerherre *H. C. Riegels* (f. 1793, d. 1861 paa Snoghøj), der under nævnte Krig var ansat som Civilguvernør for Als og Ærø. Min Afhandling vil derfor snarere blive et Stykke Personalhistorie end en Afhandling om Snoghøj.

Snoghøj indtager som Landejendom ikke nogen frem-skudt Plads, thi der er til Gaarden kun ca. 200 Tdr. Land god Jord. Det, der nærmest har gjort Snoghøj bekendt, er — næst efter Færgefarten — Gaardens smukke Beliggenhed lige overfor Middelfart og med vid Udsigt over de til Hindsgavl hørende Skove og skovbevoksede Kyster og til Kongebroen, som paa Fyn var Landingssted for Færgerne. Hvad der foruden Beliggenheden og Færgefarten ydermere har givet Anledning til at gøre Snoghøj bekendt, var den af min Onkel, der købte Snoghøj 1839, dér anlagte store *Planteskole* og *Have*.

¹⁾ H. F. Riegels, Redaktør, R., f. 1829 paa Fægtenborg paa Als, Søn af Husfoged, Justitsraad F. V. Riegels, Leder af Planteskolen ved Snoghøj 1848—52, anlagde derefter Lyngsodde Teglværk og en Planteskole, Ejer af Antvorskov Brænderigaard 1857—76, af Charlottendal i Randerseggen 1876—79. Redaktør af »Landbovennen« fra 1879. Ejer af Landbogaard. Red.

SNOGHØJ OG PLANTNINGSSAGEN

Min Onkel var født paa Als, hvor hans Fader, Justitsraad Hans Riegels, beklædte Embedet som Husfoged i Nørre-Herred efter som ung Husarofficer at være kommen til Skade ved et Fald med sin Hest. Han boede paa en mindre Gaard, Fægtenborg, der laa tæt ved Nordborg, og var en ivrig Ven af Have dyrkning og af at plante. Efter hans Død overtog min Fader — der ligeledes havde været Officer — foruden Husfoged-Embedet ogsaa Ejendommen; han udvidede Haven i stor Stil, navnlig med Hensyn til Frugtavl.

Jeg anfører dette som et Vidnesbyrd om, hvorledes Interesse for Naturen og for Havebrug og Plantning kan nedarves gennem flere Slægtled, thi uagtet mine Forfædre først havde været Officerer, havde de alle stor Lyst til Havebrug og Plantning, lige op til min Tipoldefader, der ejede Hovedgaarde paa Lolland. Min Grandonkel, den bekendte Historiker *Niels Detlef Riegels* (f. 1755, d. 1802) var tillige en ivrig Havemand.

Vi ejer et Familie-Signet, paa hvilket der er indgraveret et Træ og en Blomst, men véd ikke, hvor gammelt det er, og fra hvem det hidrører. Saavel mine Brødre som jeg har stedse bevaret Interessen for Plantning og Havebrug. Det maa betragtes som et stort socialt Gode, at Interessen for Havebrug er vakt overalt, saavel i Hovedstaden som i Provins-købstæderne, og at den dér har givet Anledning til Anlæg af mange Tusinde Kolonihaver, thi derved faar Børn i Købstæderne Lyst til Havebrug og Frugtavl og Kærlighed til Naturen, hvilket maaske vil medvirke til, at et paafølgende Slægtled vil tælle færre Lediggængere og Landstrygere.

Jeg beder om Undskyldning for at have afveget fra den mig stillede Opgave og vil dernæst gaa over til at omtale det Havebrug, som dreves paa Snoghøj og som gav denne Ejendom et Særpræg i det offentlige Omdømme. Min Onkel stiftede nemlig i 1843 det store Haveselskab, som om Sommeren holdt Generalforsamling og ved denne uddelte Træer og Blomster ved Lodtrækning. Selskabets Forretningsfører var Lærer *Niels Kjærbølling*,¹⁾ der tidligere havde været Lærer paa Als og havde et godt Embede, men gav Afkald paa dette for at virke for Haveselskabet paa Snoghøj. Hr. Kjærbølling var dog en fremskuende Mand, thi efter faa Aars Virksomhed ved den paa Snoghøj oprettede Elevskole for Havebrug forlod han denne Stilling for at rejse til København, hvor han blev den egentlige Grundlægger af den nu snart verdenskendte zoologiske Have. Efter at Kjærbølling havde forladt sin Stilling paa Snoghøj, antog min Onkel en bekendt Gartner fra Tyskland, en Hr. *Velten*. Han var en dygtig Gartner, men udover dette magtede han ikke Stillingen, navnlig ikke som Lærer for Elevskolen, og i 1848 forlod han denne Plads for at blive Gartner paa Bygholm ved Horsens.

Da Krigen udbrød i Aaret 1848, blev min Onkel udnævnt til Guvernør paa Als og opfordrede mig derfor til at overtage en Stilling paa Snoghøj for at varetage hans Interesser samt lede Haven og Planteskolen, hvilket jo imidlertid var en vanskelig Opgave, da jeg ikke havde andre Forkundskaber end dem, jeg i min Barndom havde erhvervet mig i min Faders Have, samt den Interesse herfor, som jeg havde vedligeholdt som Landvæsenselev og som Forvalter paa Sønderborg

¹⁾ N. Kjærbølling redigerede 1844—47 »Have-Avis, udgivet af det praktiske Haveselskab for Jylland, Fyen og Hertugdømmet Slesvig«. Bladet tryktes i Odense.

Red.

Ladegaard. Jeg var dengang kun 20 Aar, men naar man er besjælet med en god Villie samt Interesse for sin Gerning, saa vil det som oftest gaa tilfredsstillende.

Jeg modtog ikke Haven i nogen god Tilstand, thi Major Lunding havde huseret slemt i den med sine Ingeniører og havde anlagt et Brohoved med høje Volde samt en dyb Grav tværs over Haven. Til lige havde han ladet omhugge eller oversave flere Tusinde salgbare unge Frugtræer. Nyttens af denne Ødelæggelse var vanskelig at fatte for uindviede, men det hed sig, at den blot var sket, for at Fjenden ikke skulde finde nogen Dækning blandt disse Træer.¹⁾

Efter at Krigen var endt, blev Voldene sløjfede, og det af dem tidligere optagne Areal atter tilplantet, saa at Haven atter indtog sin oprindelige Skikkelse, ligeledes blev der med Kraft taget fat paa Planteskolen. Efter at være kommen tilbage fra Als, blev min Onkel ansat som Klitinspektør; flere store Plantningsforetagender i Heden blev underlagt hans Ledelse, og der blev navnlig plantet store Arealer i Egnen omkring Viborg. Som Assistent ved disse Foretagender havde han Forstkandidat F. Bang, der var Søn af Skovrideren paa Stendalsgaard, men da Bang omsider selv blev Skovrider, blev hans Plads hos min Onkel overtaget af min yngste Broder.

¹⁾ Under 26. Juni 1848 beordrede Krigsministeriet — efter foregaaende Undersøgelse — at paabegynde Anlægget af et Brohoved ved Snoghøj. Arbejderne her standsedes en Tid, men optoges atter og var tildels færdige i Slutningen af Juli 1848. Foruden et Brohoved, der omsluttede Færgebroen og de nærmest samme værende Bygninger, og i hvis Front der var anbragt 2 Placements for Feltskyt, bestod Anlægget af 4 uden om dette anbragte og med Løbegrave forbundne Indskæringer for Artilleri. Umiddelbart ved Bæltet øst for Snoghøj var der anbragt en Palisadering, indrettet til Forsvar af Infanteri. I Februar 1849 blev efter lange Overvejelser, hvori Major Lundings Betænkning spillede en vigtig Rolle, Befæstningsanlægget ved Snoghøj opgivet, og derefter Forstærkningsarbejderne paabegyndt ved Fredericia. (Se Generalstaben: Den dansk-tyske Krig 1848—50, I. 1036 og 1284 f. og II. 269—275).

Red.

Planteskolen paa Snoghøj kom snart i Orden og udleverede Tid efter anden Millioner af Naaletræer og Læplanter samt Frugttræer og Frugtbuske, navnlig til Jylland. I Planteskolen blev der gjort mange interessante Forsøg med et stort Antal nye Træsorter, der aarlig indforskredes fra Flottbeck Planteskole ved Hamborg, saa at der paa Snoghøj fandtes et stort Udvalg af sjældne Træsorter, bl. a. et stort Eksempel af *Araucaria imbricata*, som vist ikke tidligere har været dyrket paa Friland herhjemme; ligeledes fandtes der Planter af *Cedrus Libanon*. Der blev endvidere gjort Forsøg med *Pinus maritima*, der trivedes meget godt, og af hvilke der blev plantet en Del i Hindsgavls Skove, men da disse Træer var bleven 10 à 12 Aar gamle, frøs de bort i en streng Vinter.

Blandt de Træer, med hvilke min Onkel lod Hederne beplante, blev der særlig lagt Vind paa *Pinus austriaca* samt *Abies alba* (nordamerikansk Hvidgran). Førstnævnte har senere vist sig at være mindre holdbar, den angribes nemlig af Svamp; Hvidgranen har derimod vist sig haardfør. Der dyrkedes ogsaa *Pinus cembra*, *Mugos* og *Montana*, de saakaldte Krumholt-Fyr, der blev plantet i Klitterne og dér viste sig baade haardføre og nøjsomme.

Snoghøj Planteskole var vist en af de første, der indførte Avl af Tomater paa Friland, nemlig Aar 1848; ligeledes vist en af de første, der — nemlig Aar 1849 — begyndte at dyrke Gulerødder i Marken som Foder til Heste og Kreaturer. Saa meget skal imidlertid være sagt om min Onkels Virksomhed og Planteskolen paa Snoghøj, at det var derfra, at Interessen for Plantning og for Hedesagen blev vakt i Jylland, og at det var paa denne Grund, at Oberst Dalgas byggede videre.¹⁾

¹⁾ Sammenlign Biografisk Lexikon III 406 og IV 158.

Red.

Onkels Arbejde fortsattes efter hans Død af os 3 Brødre, der alle anlagde Planteskoler, den yngste ved Viborg, min anden Broder paa sin Ejendom Karlslund ved Randers, og jeg selv paa Lyngsodde ved Fredericia. Vi har tilplantet mange Hundrede Tønder Land, dels i Entreprise for andre og dels for egen Regning. Den første halve Snes Tønder Land af Fuglsang Skov blev plantet af mig, ligledes Plantagerne ved Strib og ved Vorbasse; paa Nedergaard ved Nørre Snede har jeg tilplantet over 200 Tdr. Land, der nu alle er slagbar Skov. Ved Værdsættelsen heraf maa det tages i Betragtning, at min Onkel og senere vi 3 Brødre stod alene om at sprede Interessen for Plantningssagen, medens den endnu var ny. Oberst Dalgas havde det rette Greb paa Sagen, da han fik en hel Armee af Bidragydere i rede Penge til at hjælpe sig med Hedesagen, men det maa dog ogsaa indrømmes, at det forinden gjorde Arbejde i en væsentlig Grad har lettet ham hans Værk.

POSTVÆSENET OG FÆRGERNE VED SNOGHØJ

Da min Onkel først i Fyrreerne købte Snoghøj, skyldtes dette hovedsagelig Ejendommens smukke Beliggenhed og ikke de ubetydelige Indtægter, der var en Følge af den yderst træge og langsomme Forbindelse mellem de forskellige Landsdele. Færgeren blev oftest benyttet af de Vogne, der kørte omkring med sorte Jydepotter og havde Hævd paa at blive færget over for halv Pris. Da min Onkel købte Snoghøj, var denne Ejendom maaske den eneste her i Landet, hvor man samtidig med Ejendommen købte et mindre, lønnet Postembede, der fulgte med Ejendommen som en Forpligtelse.

I de første Aar voldte dette Embede ikke stort Besvær, thi kun 2 Gange om Ugen kom der en kørende Pakkepost, der foruden Postføreren ogsaa havde Plads til nogle faa Passagerer. Postføreren indtog en meget betroet og ansvarsfuld Stilling, thi han medførte hele Sendingen af Pengebreve mellem Øerne og Jylland. Senere blev der indført Deligencer, som kørte hver Dag, og som foruden Postsager ogsaa befordrede Passagerer; var der flere, end Deligencen kunde rumme, blev der leveret Bivogn. Ejeren var pligtig til at lade Deligencen befordre videre, men havde overdraget denne Forpligtelse til en Hr. Køster, der var fra Sønderjylland og havde Jorderne samt Gæstgiveriet i Forpagtning.

Det var dog kun sjældent, at der var saa mange Passagerer, at der maatte leveres Bivogn. Skønt Snoghøj var et Knudepunkt for Posten, i Nord fra Jylland og i Syd fra Hertugdømmerne og Hamborg, saa var det dog kun sjældent, at der maatte leveres mere end 1 à 2 Bivogne til 4 Personer hver. Dette anføres her, for at der kan drages en Sammenligning mellem Forholdene, saaledes som de er nu, og saaledes som de var for 60 à 70 Aar siden. Befolkningen rejste dengang kun lidt, medens nu mange Tusinde Mennesker hver Dag færdes paa Banegaardene i Fredericia og København.

For Rejsende, som havde megen Bagage, var der ingen anden Udvej end at tage Ekstrapost. Med en saadan havde Snoghøj Forpligtelse til at befordre Rejsende til Kolding, Fredericia og Vejle. Det var en meget dyr Maade at rejse paa, og den blev i Reglen kun benyttet af Handelsrejsende, der medførte megen Bagage; der var dog ofte flere Dage mellem hver Gang, der forlangtes Ekstrapost.

De, som ejede Køretøj, plejede dengang at benytte egen Befordring til de lange Rejser; Kreaturhandlerne gjorde ikke meget Væsen af en Køretur fra Aalborg til Husum og kappedes om, hvem der kunde ende en saadan Rejse i kortest Tid. Jeg har selv ofte været med til de lange Køreture og Rideture, som f. Eks. fra Lyngsodde til Aalborg, ca. 30 Mil, og at ende en Køretur eller Ridetur paa 12 à 15 Mil paa en Dag regnedes for noget dagligdags.

Lidt før og lidt efter Krigen, men navnlig da Dampskibene kom i Gang, begyndte Rejselysten dog at udvikles i Befolkningen. Der blev oprettet en egentlig Forbindelse mellem Snoghøj og Kiel. Det var en Begivenhed af Rang, da det første Dampskib — det hed »Løven« og førtes af Kaptajn Kjerumgaard — for-tøjede ved den af min Onkel anlagte Dampskibsbro, hvor der blev anlagt Toldsted, ved hvilket der var ansat 1 Kontrollør, 1 Assistent og 2 Toldkarle, som foruden Toldklareringen ogsaa skulde passe paa, at der ikke blev indsmuglet Varer fra Slesvig, hvis Kyst kun var 1 Mil fra Snoghøj; Kongeaaen var nemlig dengang Toldgrænse mod Syd. Blandt Fiskerne fandtes der professionelle Smuglere, som hverken skyede Storm eller Nattens Mørke. En Fisker, der boede paa Hakenør ved Kolding Fjord, var en af de mest bekendte Smuglere, som Toldvæsenet stadig havde Kig paa, men aldrig havde det Held at kunne paagribe.

Da Jernbaneanlægget blev projekteret, opstod der en Kamp mellem Fredericia og Snoghøj, om Færgernes skulde gaa fra Fredericia til Strib eller fra Snoghøj til Middelfart. Min Onkel døde, forinden Afgørelsen fandt Sted.¹⁾

¹⁾ Den paagældende Jernbanelov er dateret 10. Marts 1861, men heri nævnes endnu Snoghøj. I 1862 foresloges det at lade den fynske Bane ende i Strib. Dette Forslag optoges i den endelige Lov af 11. Februar 1863, hvormed samtidig Sidebanen til Snoghøj bortfaldt (Danmarks Statistik III 53—58).

Kampen endte som bekendt med en Sejr for Fredericia, som havde drevet en meget ihærdig Agitation, hvad der jo iøvrigt var meget naturligt. Man mente dengang, at dette Resultat skyldtes Orla Lehmann.

Befolkningen i Nutiden vil næppe forstaa, af hvor ringe Betydning Transporten af Heste og Kreaturer var mellem Jylland og Øerne omkring ved Midten af det forrige Aarhundrede. Jyderne sendte nemlig hele deres store Opdræt af Heste og Stude sydpaa, derimod blev der fra Vestslesvig sendt nogle Hundrede Lødekøer à 1000 indtil 1200 Pund Stykket til København; de fleste var fra Egnen omkring Ballum og Tønder; Kreaturhandler Knudsen fra Trøjborg plejede at møde med de bedste. Enkeltvis indførtes der ogsaa nogle Anglerkreaturer som Tillægsdyr; disse Dyr førtes løst i Drifter og tog undervejs deres Føde af Græsset ved Vejens Sider.

De forhen omtalte store mørkerøde Køer kælvede ofte paa Rejsen gennem Fyen, Kalvene blev saa solgt til de i Nærheden boende Landmænd, og disse Kalves Afkom er det nu, som kaldes den røde fynske Race, og som har arvet de vestslesvigske Køers Størrelse og Godhed.

Med Transporten af Heste var det ejheller stort bevendt, skønt der fra Fyen blev ført nogle Heste over til Jylland af 2 store Hestehandlere, nemlig Ole Olsen fra Kolding og Jensen fra Taulov, der begge rejste til Fyen for at købe Heste, men ogsaa begge klagede over, at de fynske Heste var for smaa og spinkle og derfor ikke var egnet til at udføres sønderpaa. Overhovedet vil det i Nutiden være umuligt for Folk at fatte, hvor ringe en Omsætning der dengang — i Forhold til nu — var af Heste og Kreaturer mellem Jylland og Øerne; dette kunde let kon-

stateres, thi der fandtes ingen anden Forbindelse end over Snoghøj.

Foruden Havebrug og Transportforhold interesserede min Onkel sig ogsaa for Fiskeri, han oprettede saaledes et Sildesalteri, der dog atter maatte opgives paa Grund af Mangel paa tilstrækkelig Tilførsel af Sild. Til Snoghøj hørte der endvidere 3 fortrinlige Aalegaarde, der gav et stort Udbytte. Om Eftersommeren var det et livligt Skue at se alle de mange Sejlbaade, hvis Besætning var ude for at fange Makrel med Snøre, men i sin store Helhed var Fiskeriet i Lillebælt dengang meget primitivt; der fiskedes kun til det lokale Forbrug, og Fisken var dengang saa billig, at en Familie for nogle faa Skilling kunde købe saa mange Torsk eller Rødspætter, som var tilstrækkelige til et Maaltid for hele Familien.

MINDER FRA KRIGSAARENE

Livet paa Snoghøj under Krigsaarene var meget afvekslende i Løbet af de 3 Aar, undertiden meget livligt og selskabeligt, og til andre Tider afløst af Krigsbegivenheder saavel fra dansk Side som fra Fjendens.

Den første Sommer var Familien Riegels bortrejst, medens Tyskerne havde besat Jylland, men saa snart som Fjenden havde rømmet Jylland, kom vore Tropper tilbage, og vore Færger var saa i lang Tid optagne af Troppetransporter. Min Tante og begge hendes Døtre vendte ogsaa tilbage fra Als, da Fjendtlighederne var indstillet om Vinteren, saa at der var Fred og ingen Fare. Som Civilguvernør blev min Onkel dog paa Als og aflagde os kun et kortere Besøg.

I Løbet af Vinteren herskede der en meget bevæget Stemning. Folk havde Lyst til at samles og drøfte,

hvilke Begivenheder Fremtiden vilde bringe, og om Krigen atter vilde udbryde om Foraaret, eller om der vilde blive sluttet Fred. I den Kreds, i hvilken jeg befandt mig, florerede Selskabeligheden, thi paa Snoghøj havde min Onkel altid ført et gæstfrit Hus, hvilket nu gav mig Lejlighed til at stifte Bekendtskab med mange af Datidens bekendte Mænd under Treaarskrigen. Ved Siden af min praktiske Stilling som Leder af den store Planteskole maatte jeg nemlig varetage Stillingen som Husets eneste mandlige Kavaller og deltage i Selskabeligheden i vor store Omgangskreds, saavel paa Fyn som i Fredericia og dens Omegn. Min Tante var Søster til Kammerherreinde Fønss, der tilligemed Kammerjunker, Borgermester Wedel Heinen i Middelfart levede meget selskabeligt, og da vi ogsaa i Fredericia havde en talrig Omgangskreds, saa var Snoghøj Samlingsplads for Datidens bekendte Mænd som f. Eks. General Krogh, General de Meza, Brødrene, Obersterne Ræder, hvoraf den ene kaldtes den grønne, medens den anden kaldtes den blaa, samt Oberst Faaborg, der baade kom til Middag og gav Middage. Derforuden kom der en Del yngre og da navnlig musikalske Officerer, blandt andre erindrer jeg endnu Kaptajn Jastrau, der vistnok er den eneste Overlevende af Omgangskredsen fra nævnte Tid. Han interesserede sig kun for Beethoven og klassisk Musik, og da min Tante og hendes yngste Datter Alba, der senere blev gift med Oberst Kaspar Schøller, ligeledes interesserede sig meget for Musik, og der ikke var mindre end 2 Fortepianoer, blev der paa disse spillet hele Aftenen og ofte til langt ud paa Natten, til liden Glæde for mig, der ikke er musikalsk, thi jeg maatte jo pligtskyldigst blive oppe og vente for at følge Herrerne ud. Heldigvis kom der dog ogsaa Fremmede, som foretrak en L'hombre, og da min

Onkel ikke var passioneret L'hombrespiller, saa maatte jeg repræsentere ham ved L'hombrebordet, og endskønt der var meget fine L'hombrespillere, som f. Eks. General Krogh og Kammerherre Benzon og flere andre, saa klarede jeg mig trods min Ungdom mod disse ældre og finere Spillere.

Blandt de meget livlige og intelligente Mænd, der kom paa Snoghøj, kan endvidere nævnes Artillerikaptajnerne Dinesen og Raasleff samt den for sin vittige Konversation bekendte Ingeniørkaptajn V. Bauditz. Det vilde dog føre mig for vidt at nævne hele vor store Omgangskreds.

Jeg vil indrømme, at det formelle, som Datidens Selskabelighed fordrede, ikke rigtig passede mig, thi om Dagen havde jeg en ikke ringe praktisk Gerning ved den store Planteskole.

Vinteren svandt, og med Foraaret 1849 var ogsaa Freden forbi. Vore Damer rejste derfor til Sønderborg, hvor min Onkel opholdt sig til Stadighed. Dengang laa der en Afdeling af den russiske Flaade ved Sønderborg, og min Onkel havde deraf taget Anledning til at arrangere en Tur til Snoghøj og Fredericia med en Del russiske Officerer. I den Anledning fik jeg fra min Onkel en Dag et Brev, som, da jeg aabnede det, var stilet til en Præst paa Ærø og handlede om denne Øes Skoleforhold; samtidig hermed havde han sendt det for mig bestemte Brev til Præsten, i hvilket Brev jeg anmodedes om at arrangere en Middag for 20 Personer samt sørge for en festlig Modtagelse, da han om 2 Dage vilde indtræffe med et russisk Dampskib. Præstens Overraskelse har sikkert været endnu større end min, men Sagen var, at min Onkel havde lukket Brevene samtidig og saa havde forvekslet Adresserne.

Stor var derfor min Overraskelse ved Ankomsten af det store Skib med de mange russiske Officerer og enkelte danske; der var endda næppe hejst Flag. Selvfølgelig var jeg uden Skyld, hvad ogsaa min Onkel indrømmede, da han saa Fejltagelsen. Her var gode Raad dyre, men min Onkel og jeg blev saa enige om, at Gæsterne først skulde rejse ind og bese Fredericia, i Løbet af nogle Timer skulde jeg saa nok med Forpagterens dygtige Hustru til Hjælp søge at faa en Middag arrangeret i Gæstgiveriets Spisesal, forinden vore Gæster vendte tilbage. Der blev selvfølgelig baade stor Travlhed samt stort Blodbad i Hønsegaarden, men Arrangementet lykkedes alligevel over Forventning. Blandt Officererne var Kejserens Generaladjutant Glasenap og dennes Broder Admiral Glasenap, der var Fører af det her ankomne Dampskib »Otveitsishna«, som iøvrigt strandede paa Bornholm, da den russiske Flaade om Efteraaret sejlede hjem.

Den følgende Dag blev der arrangeret en Køretur til Vejle og Grejsdalen for de fremmede Gæster. Admiral Bille deltog i denne Tur og fortalte de russiske Officerer om sin Jordomsejling og om, hvorledes han paa denne havde gjort Landgang paa en ukendt Ø i Stillehavet, men at den dog forinden havde været besøgt af Russere, thi han havde fundet en russisk Indskrift. Da rejste der sig en russisk Læge, som ogsaa var med blandt de Indbudne, og sagde: »Ja, det er rigtigt, thi den Indskrift har jeg skrevet«. Jeg anfører dette som et mærkeligt Tilfælde af Skæbnen, at to fra hinanden saa fjernt boende Personer kan mødes og saa kommer til at udtale sig i Fællesskab om, hvad der er passeret for dem under et Ophold paa en af Stillehavets øer.

Kort efter dette Besøg forandrede Tiderne sig,

Tyskerne var nu undervejs til Jylland. Til Hest og i Følge med Løjtnant Vaupell, som var Adjutant hos Schleppegrell, og som var indkvarteret paa Snoghøj, var jeg som Tilskuer til Stede ved Slaget ved Kolding. Alle Senge i Gæstgiveriet paa Snoghøj var optagne, og da Vaupell i flere Nætter ikke havde været i Seng, tilbød jeg ham min Seng og lagde mig til at sove paa Sofaen. Vi sov begge saa fast og saa længe, at han nær var kommen for silde, han skulde nemlig møde Kl. 4 om Morgenen; vi kom derfor hurtig i Sadlen, og jeg fulgtes med ham paa Vej til Kolding, dog ikke længere, end at jeg var udenfor Skudvidde.

Efter Slaget ved Kolding gik vore Tropper tilbage og tog Stilling ved Gudsø. Jeg fik meget at bestille, thi i 2 Døgn maatte jeg skiftevis med Postfuldmægtig Hansen være tilstede paa Skibsbroen for at lede Overførselen til Fyen af Kavalleri og Fodfolk. Det var om Aftenen efter Slaget et sørgeligt Syn at se de mange mere eller mindre haardt saarede, der kom kørende i Ægtvogne, som var fyldt med Straa. Man lod dem bære ned i Færgerne, hvor de blev lagt paa Straa for saa at blive færget over og indlagt paa Lasarettet i Middelfart. Det er et Syn, som man aldrig glemmer, selv om man har nok saa stærke Nerver.

Faa Dage efter stod Træfningen ved Gudsø, hvorfra Arméen trak sig tilbage til Fredericia Fæstning. Nogle Kompagnier var dog blevne omgaaede og søgte derfor ned til Snoghøj, hvor der straks blev Travlhed med at faa dem overført. Alt, hvad der af Fartøjer kunde skraves sammen, blev taget i Brug; de blev alle ført over, men det varede ikke engang $\frac{1}{2}$ Time, forinden den tyske Avantgarde ankom til os.

Fra selve Snoghøj var alle flygtet, og i Brohovedet var kun Forpagter Køster og jeg til Stede. Ligesom

Generalen med sin Officersstab var kommen til Snoghøj, aabnedes Ilden fra Batterierne paa Fyen; Officererne forsvandt hurtigt, men Soldaterne blev. Saa vidt jeg véd, blev der kun skudt Hovedet af en Soldat.

Kanontordenen gør nærmest et moralsk Indtryk, der kan lignedes med den Følelse, som griber dem, der er bange i Tordenvejr. Men efterhaanden vænner man sig dertil, og fra Fyen blev der gentagne Gange skudt paa Snoghøj, uden at det i nogen Maade afficerede mig.

Paa en Slagdag er Soldaterne dog mere opildnede og raa, end naar de er i Uvirksomhed. De plyndrede mit Værelse fuldstændigt og tog alle mine Klæder, saavel Over- som Underbeklædning, de huggede med Sabler i mit Skrivebord og skaanede intet, end ikke min private Korrespondance. Kort sagt, de plyndrede og søndrede alt, saa at jeg ikke havde andre Klæder end dem, som jeg gik og stod i. Efter denne Dag forholdt de sig rolige og fornærmede ingen.

Da der, som før nævnt, fandtes et befæstet Brohoved ved Snoghøj, blev der detacheret en Kommandant, et Par Løjtnanter samt et Par Hundrede Mand i denne Stilling. Danske Aviser fik vi ikke, saa vi maatte nøjes med Beretningerne i de tyske Aviser, som Kommandanten erholdt, og i hvilke Træfningen ved Gudsø blev gjort til en stor Sejr, og der anførtes, at Brohovedet ved Snoghøj blev erobret samme Dag. Jeg bemærkede hertil, at man havde glemt at meddele, at hele dets Besætning var taget til Fange, der fandtes nemlig ikke en levende Sjæl i Brohovedet undtagen Forpagter Køster og mig.

Efter den første Dag indtraadte en lang og kedelig Tid, thi alt Arbejde var jo standset. Kommandanten var iøvrigt meget skikkelig og fredsommelig og spiste

sammen med os andre hos Forpagteren. Jeg kunde imidlertid ikke finde mig i Lediggang og fik derfor Kommandanten til at skaffe mig et Rejsepas hos Generalen; jeg foregav, at jeg vilde ud og inspicere nogle Plantager. Jeg havde nemlig fattet den dristige Plan at rejse til Fredericia, thi det kunde jo dog maaske være til nogen Nytte, hvis jeg var i Stand til at give nogle Oplysninger om Fjendens Stillinger omkring den belejrede By.

En skøn Dag sadlede jeg min Hest Kl. 4 om Morgen og gav mig paa Vej, det var min Hensigt at ride til Barritskov, der ligger nord for Vejle Fjord udenfor den af Fjenden besatte Linje, og hvis Forpagter, Ammundsen, jeg kendte. Om Morgenen passerede jeg Gaarden Spang, der ligger bag ved Bredstrup og for Enden af Lillestrand, og hvor baade Hertugen og General Bonin var indkvarteret; hele deres Bevogtning var overladt til et Par søvnige Skildvagter samt et Par Ordonnantser til Hest. Jeg mente derfor, at der her maatte kunne gøres et Kup.

Da jeg kom til Barritskov, skaffede Ammundsen mig en Baad, med hvilken jeg sejlede lige til Fredericia, hvor jeg opsøgte Kommandanten, Oberst Lunding, hvem jeg forelagde min Plan, som var, om Natten at sejle ganske stille i en Baad med blot en halv Snes Mand op ad Lillestrand for at hente Bonin og Hertugen. Oberst Lunding fandt Planen eventyrlig, men jeg forklarede ham, at der var saa langt derfra til Bredstrup, at vi kunde være langt borte, inden Fjenden blev allarmeret. Iøvrigt meddelte jeg ham alt, hvad jeg vidste om Fjendens Stilling og Styrke. Men med Hensyn til min Plan henviste han mig til General Bülow, der laa i Kvarter i Vejlbj paa Fyen. Efter at have fortalt ham alt, hvad jeg vidste om

Fjenden, blev jeg sejlet over til Strib. Undervejs blev der skudt paa os af Batteriet paa Sandal.

Jeg forelagde min Plan for General Bülow, hvis Adjutant, Greve Reventlow, dog fraraadede den paa det bestemteste og fandt den altfor eventyrlig; det var Synd for min Skyld, thi jeg havde tilbudt at følge med. Jeg tror, at andre Grunde havde gjort sig gældende; jeg oplyste ham dog om alt det, som jeg vidste om Fjendens Stilling, og er siden bleven rosende omtalt i Hammerichs Værk.¹⁾

I Henhold til mit Ønske lod General Bülow mig føre over til den nordlige Kyst af Vejlefjord og i Nærheden af Barritskov ved en Damper, der førtes af en Løjtnant Petersen, der var ansat ved Efterretningsvæsenet. Det var ingenlunde nogen behagelig Situation midt i Nattens Mørke at blive sat i Land ved en Skov, hvor man hverken kendte Vej eller Sti; jeg fandt imidlertid op til Barritskov, hvor min Hest var opstaldet, og red den paafølgende Dag til Snoghøj.

Kort Tid efter udførtes det heldige Udfald fra Fredericia, som Tyskerne sikkert var forberedt paa, thi fra Snoghøj Mark kunde de se hele den store Overførsel af Tropper.²⁾ Endelig oprandt den 6. Juli. Allerede mellem Kl. 4 og 5 hørte vi Skydningen, og ved samme Tid kom Kommandør Garde sejlene med 5 à 6 Dampere. Han gjorde megen Støj med sine Kanoner og beskød ogsaa Snoghøj, men saavidt jeg véd, blev der kun skudt en eneste Soldat.

Den tyske Kommandant, Kaptajn Schönning, stod med sine Løjtnanter og Soldater skjult i Snoghøjs

¹⁾ I *Fr. Hammerich*: Skildringer fra den slesvigske Krig, Kbhvn. 1849, hedder det Side 147: „Danske Mænd, navnlig den unge Riegels, havde med Livsfare skaffet al ønskelig Underretning om Fjendens Stillinger.“

²⁾ Generalstabens Værk om den dansk-tyske Krig 1848–50 siger Bind II, Side 828, at under Troppeoverførslerne om Dagen 4. Juli hindrede Taage Fjenden i tydeligt at observere Overførslerne.

Red.

Have. Kommandør Garde sejlede langsomt og skød uafsladeligt, men jeg tror ikke, at der altid var ladet med skarpt; da han kom lige over for Snoghøj, vendte han langsomt og gik tilbage. Kaptajnen spurgte sin Premierløjtnant om Grunden hertil, men Spørgsmaalet var ligesom ogsaa rettet til mig. Da Løjtnanten derfor intet vidste at svare hertil, tog jeg Ordet og sagde: »Det kan jeg godt sige Dem; De har jo vist, at Brohovedet er besat, derfor har de foretrukket at gaa tilbage til Damgaard, thi der er saa dybt Vand, at de uden Modstand kan landsætte Tropper«. Dette var imidlertid en ligefrem Usandhed; thi udenfor Damgaard fandtes en stor Flak, men jeg stolede paa, at den tyske Kaptajns maritime Kundskaber ikke var store. Jeg tilføjede derfor: »Saa vil de nok snart kunne være her, og saa har vi nok den Fornøjelse at kunne beholde dem.«

Næppe havde jeg udtalt disse Ord, før der blev blæst *Retraite*, og Kommandanten kilede nu med sit Kompagni ad Kolding til. Ligesaa snart de var borte, skyndte jeg mig ned i en Baad og roede udefter til Dampskibene, som holdt stille, da de saa en Baad komme ud fra Land. Jeg naede hurtigt Kommandørens Skib og meddelte spøgende, at de nu godt kunde komme i Land, thi jeg havde jaget Tyskerne bort. Kommandøren meddelte mig imidlertid, at sligt laa udenfor hans Opgave. Han skulde blot udføre en *Flanke-Demonstration*, men kunde ikke gaa i Land, forinden han kendte Resultatet. Men da han kendte mig godt, sagde han: »De er jo en rask ung Mand, galoppér afsted paa Deres Hest og kom saa ned og lad mig vide, hvorledes det gaar med Slaget«. »Ja«, svarede jeg, »er det ikke noget dumdrigtigt, thi har de set mig sejle herud, skyder de mig sikkert«, hvortil

han svarede med de for mig uforglemmelige Ord: »Kender jeg Dem ret, saa klarer De Dem nok, De er jo ligesom Katten, der altid falder paa Benene«.

Saa skyndte jeg mig i Land, sadlede min Hest og foer afsted til Erritsø, hvor Avantgarden havde sin Lejr. Uden Ophold var de danske Soldater draget igennem Erritsø i deres Forfølgelse af Tyskerne. Jeg skyndte mig derfor tilbage for at meddele Kommandør Garde, at Slaget var vundet, og at Tyskerne var fordrevne fra Erritsø, og at han nu trygt kunde gaa i Land, hvilket ogsaa skete. Med de faa Landtropper, som han havde ombord, marscherede han saa op til Erritsø. Snoghøjs Beboere fulgte med; de bestod af Forpagteren, en gammel Kontrollør Bremer og jeg; det var ligesom naar Børn følger efter Soldater.

Tyskerne var rendt fra det hele. Der var dækket et stort Frokostbord, vistnok i Anledning af en tysk Prins' Fødselsdag, og de tog sig nu alle et rigtig godt Foder. — Den naiveste af dem alle var dog den gamle Kontrollør Bremer, der vilde lægge Beslag paa nogle Tønder tysk Øl, fordi de ikke var fortoldet; Autoriteterne ligner dog altid sig selv. Officererne protesterede og hævdede, at det var Krigsbytte, og uagtet Øllet ikke var fortoldet, blev det alligevel drukket om Eftermiddagen. Da Slaget var standset, red jeg op til General Bülow og lykønskede ham i Anledning af en af Danmarks skønneste og mindeværdigste Sejre.

General Bülow var imidlertid meget bevæget over det store Mandefald og over de mange Helte, som vi havde mistet; ejheller ønskede jeg oftere at faa en Slagmark at se kort efter Slagets Ophør.

Jeg skal endnu omtale en lille Episode, der forefaldt under Tyskernes Ophold, fordi der knytter sig et historisk Navn til samme. En Dag kom den tyske

Generals Adjutant, Greve Waldersee — der senere spillede en ikke ringe politisk Rolle i Tyskland — ridende over til Snoghøj og henvendte sig til mig for at faa en Baad, da han nemlig som Parlamentær skulde over til Middelfart. Der var imidlertid ingen af Søfolkene, der vilde gøre Turen; om det var af Frygt for at blive skudt, eller om de mente, at det var upatriotisk at befordre en tysk Officer, skal jeg lade være usagt; men da ingen vilde, var jeg jo selv nødt til at agere Færgemand. Jeg fik saa hurtig bundet en hvid Serviet paa Masten og sejlede saa selv med Greven over til Middelfart.

Paa Middelfart Bro havde der forsamlet sig en Mængde Mennesker, der var blevne Vidne til det Særsyn at se en Baad med hvidt Flag komme sejlede ovre fra Snoghøj. Der var selvfølgelig ogsaa mødt en Del Officerer, til hvem Grev Waldersee forrettede sit Ærinde oppe paa selve Broen. Straks efter sejlede vi tilbage, uden at jeg dog blev indviet i, hvad Grev Waldersee havde villet; han var en lille, vever, fin og intelligent Mand med et meget vindende Ydre.

Samme Aften som Slaget havde fundet Sted om Morgen, rejste jeg straks over Fyn til Als for at være en af de første, der overbragte min Onkel Efterretningen om Sejren ved Fredericia, og ligeledes min Fader, der ogsaa boede paa Als. Dengang havde man jo hverken Telegraf eller Telefon, saa jeg naaede at blive blandt de første, der bragte Sejrsbudskabet til Sønderborg. Det hører vistnok til Sjældenhederne, at en saa ung Mand, som jeg var, er bleven modtaget med saa megen Jubel og har været Genstand for saa megen Opmærksomhed. Alle vilde høre, hvad jeg kunde fortælle om Krigsbegivenhederne, thi under Tre-aarskrigen var Befolkningen ganske anderledes vaagen

og begejstret end under den paafølgende ulykkelige Krig i Aaret 1864.

Den paafølgende Vinter opholdt vore Damer sig atter paa Snoghøj, hvor de — ligesom Aaret forud — fortsatte det selskabelige Liv. Da Krigen imidlertid blev fortsat om Foraaret, blev jeg atter alene paa Snoghøj, hvor vi iøvrigt ikke mærkede ret meget andet til Krigen end de betydelige Troppetransporter og en stærkt forøget Benyttelse af Færgen. Jeg tog derfor med Iver fat paa at genrejse og udvikle Planteskolen, som jo var bleven fuldstændig forsømt under Krigen.

Efter at Freden var bleven sluttet, vendte min Onkel tilbage til sit kære Snoghøj og kastede sig straks med Iver og fuld Interesse over Arbejdet for Haven og Planteskolen; tillige tog han alvorligt fat paa Beplantning af Heder, men dog navnlig paa Beplantning af Klitterne, hvilke han som Banebryder særlig interesserede sig for. Haven blev anlagt paa ny, og Mindet fra Krigen, nemlig Brohovedet, blev sløffet.

Jeg fortsatte i endnu et Aar min Gerning paa Snoghøj, men Datidens formelle Liv tiltalte mig ikke, som f. Eks. at møde i Kjole til daglig Middag. Jeg følte Trang til et friere Liv, og i Forening med Murermester Mikelsen købte jeg derfor 10 Tdr. Land paa Lyngsodde, hvor jeg anlagde et Teglværk og en Planteskole. Skønt Lønnen hos min Onkel kun var lille, nemlig 300 Kr. aarlig samt Ridehest, saa havde jeg dog sammensparet mig nogle Penge. Som min egen private Forretning havde jeg til Vejingeniørerne paataget mig Leverancen af Popler til Vejene lige fra Kolding til Aarhus. Poplerne købte jeg paa Fyen og Lolland og sendte dem med smaa Jagter til de forskellige Havnestæder. Denne Leverance gav mig i Forening med, hvad Omsætningen af min Ridehest indbragte mig, nogen Indtægt.

Jeg var meget sparsommelig; thi i min Ungdom var det mit Formaal hurtigst at arbejde mig frem til at blive Kapitalist.

Dette mit Formaal strandede imidlertid paa, at jeg gik for vidt og begyndte paa for meget ad Gangen, saa min Ungdoms Formaal naaede jeg heldigvis ikke, men maa nu — højt oppe i de 80 — nøjes med Bevidstheden om at have været en virksom Samfundsborger.

ESBEN HANSEN DEGN

VED

POUL LINDHOLM

DET er en kendt sag, at i den lutherske ortodoxis tid var det »den rene lære«, det gjaldt om, og at der kun blev taget lidet hensyn til, hvorledes menighedens lærere og præster førte deres liv. De velbekendte »præstehistorier«, af hvilke sikkert mange hviler på et historisk grundlag, stammer hovedsagelig fra den tid og bærer vidne om, at drik, usædelighed og kivagtighed var gængse laster blandt præsterne. De kunde drive det ret vidt i disse retninger, uden at der blev gjort dem noget, når de blot »på stolen« forkyndte Guds ord rent og purt. Drev de det *for* vidt, kunde de få en advarsel eller måske blive suspenderet fra deres embede en tre måneders tid, men først når de havde siddet adskillige advarsler overhørigt, blev de fradømt kjole og krave. Var det dærimod »læren«, det var galt med, så skulde der ikke meget til, før præsten mistede sit embede.

Men var det ofte galt fat med præsten, så var det sikkert endnu tiere tilfældet med degnen, hvilket ikke var så underligt, thi degnens stilling var lidet misundelsesværdig, og som følge deraf var det sjældent de bedste elementer, der søgte degnestillingen. Af degne var der to slags: *løbedegne*, d. v. s. fattige disciple fra nærmeste latinskoles mesterlektie, og *sædedegne*, der skulde være studenter. Lærdommen var

det som regel småt bevendt med hos begge slags. Det hedder i et kongebrev af 1562, at Latin hører til de ting, »som en sognedegn bør at vide«, for at han ved de store fester kan synge messen på Latin og ellers hver søndag *officium* og *alleluja*, og Holbergs Per Degn, som man sikkert har lov til at tage som en typisk degneskikkelse, erklærer da også, at han ikke vilde undvære sit Latin for 100 rigsdaler, men da han skal til at bruge det overfor en fagmand, viser det sig, at han ikke er stort stivere dæri end i Græsken, i hvilket sprog hans viden indskrænker sig til, at han endnu kan komme ihu, at det sidste ord af litaniet hedder amen.

Præsten havde man respekt for, han var »vor far«, og fra den katolske tid sad vel den forestilling endnu mange i blodet, at der ikke var nogen vej til Himmerig udenom præsten. Men degnen var der ingen, der havde respekt for (som degn vel at mærke, ti der var jo ingenting i vejen for, at han kunde have naturlige egenskaber, der afnødte folk respekt). Som degn var han præstens og menighedens tjener: han skulde løbe ærinder for præsten, besørge dennes breve, synge for i kirken, ringe med kirkeklokken, stille kirkens ur, og så skulde han en gang om ugen undervise sognets ungdom i den kristelige børnelærdom. Begge hans herrer hundsede ham: præsten sagtens, fordi han så ned på en sådan »halvstuderet røver«, og menigheden både fordi den indså, at det ikke var stort bevendt med hans undervisning, og fordi hans økonomiske kår i reglen var urimelig slette. »Degnekald er min tro et vanskeligt embede, når man skal have det på den fod, at det skal føde sin mand«, siger Per Degn.

Dårlige økonomiske kår og ringe anseelse er to ting, der let vil tvinge sin mand ned, og dærfør er det da

intet under, at degnene tit blev nogle såre uværdige skabninger, der levede et forargeligt liv i svir og hor og kiv.

Om en sådan uværdig degn er det, jeg, efter en domsakt, jeg har fundet i Landsarkivet i Viborg, vil fortælle lidt på de følgende blade.

I året 1720 blev *Esben Hansen* kaldet til skolelærer og to år senere til degn for Herslev og Viuf menigheder.

Den 31. marts 1724 indstævner hans sognepræst hr. *Niels Gudme* ham for provsteretten »formedelst hans grusomme og ukristelige medfart med hans hustru *Dorthe Nielsdatter*, som da selv indfandt sig og »væmodeligen« klagede sin nød for retten, hvorledes hendes mand ikke én gang, men mange gange både før og efter deres bryllup, endog ved nattetid på sengen, hvor de har ligget sammen, har overfaldet hende med hug og slag, endog så at blodet var færdig at løbe hende ihjel, og hun måtte have folk ind af byen, ja lade hente præsten til sig, som fik om natten sine medhjælpere med sig i degnens hus for at se dette blodige siun og påhøre, hvor alvorlig han satte degnen til rette for sådan sit ukristelige forhold.«

Esben Hansen tilstod, at beskyldningen var rigtig, lovede bod og bedring og bad mindelig om at blive fri for straf, ja, fik endogså konen til at bede om det samme for ham, hvorfor han »såvidt blev pardoneret, at sagen 2. søndag efter påske s. å. blev af sognepræsten forestillet Herslev menighed med kærlig formaning, at menigheden ikke skulde tage nogen forargelse af degnens forøvede onde væsen, helst han samme med »væmodighed hafde fortrydet« og lovede bod og bedring.«

Elleve år senere, den 10. marts 1735, står Esben Hansen atter for provsteretten. Hans kone var i mellemtiden død, men han havde fået sig en ny. Hun hed *Maren Hansdatter*, og hans behandling af hende, kan man skønne, var ligesom af den forrige. Hr. *Niels Friborg*, der havde afløst Niels Gudme som sognepræst, anklager ham i hvert fald for hans onde og ukristelige opførsel imod hende, fortæller, »hvorledes han mange gange meget tyrannisk havde handlet hende, således søndag sexagesima, just da folk gik til kirke, havde slaget hende blå og blodig, tilføjet hende adskillige sårsmål i ansigtet og hovedet, på krop og axler, pryglet hende med sin stok på åben mark, da hun gik med barnet på armen m. v.«

Degnen indrømmede, at beskyldningerne var sande helt igennem, »men da han endnu som tilforn bad for sig, erkendte, at han såvel i henseende til hans forrige som nu igen forøvede onde og forargerlige levnet kunde have forbrudt sit embede, ja ikke alene lovede en særdeles bod og bedring, men og ved sin egen hånds underskrift i protokollen forbandt sig, at ifald han som en lærer i Guds menighed skulde begå nogen sådan forargelse mere, han da gerne vilde være fornøjet med at dømmes fra sit brød, så blev han på sådan hans givne forpligtelse samt hans sognepræsts indstændige forbøn og i det håb, at han dog med nogen slags tålmodighed skulde lade sig føre på rette vej, endnu så vidt pardoneret, at han måtte forsone sin forargelse for menigheden med åbenbare skriftsmål og desuden betale til de fattige i Herslev sogn 2 rdl. 4 β.«

Men Esben Hansen kunde ikke holde sig i skindet. 1738 indsender hans hustru »til de høje herrer i ryttersessionen« en skriftlig klage, »hvorudi hun »væmode

lig« andrager hendes mands Esben Hansens onde og slette forhold imod hende, hvilket han og selv måtte tilstå som den, der kendte sig skyldig i den af hans hustru over ham førte klage og besværing, og lovede efterdags at beflitte sig på en bedre omgang med hende ved et anstændigt og kristeligt liv og levnet. På dette løfte, som hans hustru imodtog, blev sagen af de høje herrer i sessionen mindeligen afgjort med kraftig og kristelig formaning til et kærligt og forligeligt ægteskab.«

»Nu måtte man vente«, hedder det i domsaken, efter at der er gjort rede for de tre her nævnte sager, »at Esben Hansen efter så mange indkaldelser for retten, efter så mange hans egne dyre løfter og forpligtelser, efter så mange kraftige og kærlige formaninger såvel af hans sognepræster og deres medhjælpere som andre både verdslig og gejstlig øvrighed, ja efter så mange prøver både af Guds og menneskens langmodighed, skulde givet Guds ånd rum i hjertet til nogen sand omvendelse, men det er så langt fra, at alt dette har frugtet hos ham til omvendelse, at han endmere dærefter har ligesom med forhærdelse gået frem i sit ondskab og ugudelighed.«

Ja, Esben Degn var vist kommet så vidt, at han ikke kunde vende om. Han blev ved at opføre sig som hidtil. En aften, han kom hjem, var konen gået tilsengs, og maden stod på bordet. Esben gik da hen, trak hende af sengen, rev hendes klæder af og kastede hende nøgen i møddingpølen. En anden gang måtte hun med »blottet hoved og hår« flygte over til præsten, og Esben forfulgte hende »med sønderrevne buxer«. Til skoleholderen, der engang bebrejdede ham, at han drak formeget, udtalte han: »Drikker jeg for 1 β brændevin, så betaler jeg den selv!«

I foråret 1740 klages der påny over Esben Degn, og biskoppen ordrer da byfoged og landfiskal Grundahl på hans embedes vegne at stævne Esben Hansen for en ny provsteret.

Da Esben fik nys om dette, skrev han følgende brev:

»Højtærede, velagtbare og velfornemme sogne-
mænd udi Herslef og Viuf sogne!

Som jeg formedelst visse og vigtige årsagers skyld behøver Deres udførlige og sandfærdige attestatum om mit forhold og opførsel både i henseende til mit førte levnet og min anfortroede betjening såvel ved skoleembedet som siden også ved degneembedet i begge sogne fra 1720 og hidindtil: altså er herved til samtlige velagtbare gode mænd i begge sogne min tjenstvillige begæring, det De mig et sådant attestatum såvel om min information med de unge udi min skolebetjenings tid som og ved mit degneembedes forretning fra 1722 ej alene i kirken men endog med de enfoldiges undervisning udi mit hus : deres kristendom betræffende : her påtegnet under Deres hænder behageligst vilde meddele, som jeg efter billighed kan meritere. Der jeg med al ærbødighed forbliver Deres tjenstærbødige ven og tjener

Esben Hansen Deign.«

Herslef, ²⁵/₆ 1740.

Denne henvendelse besvaredes med følgende attest, der har 24 underskrifter (hvis man ellers kan kalde de kragetæer, der står dærunder, således):

»På ovennævnte Esben Hansen Degns meget billige begæring og forlangende om vores udførlige og sandfærdige attest angående hans opførsel og forhold både med sangen og opvartning i kirken til rette tid samt og med de unges og enfoldiges under-

visning udi deres kristendoms og saligheds sager al den tid, han her i menigheden har været, og vi hannem kendt haver; så kan vi undertegnede enhver for sig og sit hus ej andet med billig og sandhed attestere eller hannem påsige, end at han på al den tid, han her har været, ej alene med al flittighed og omhyggelighed, forsvarlig og ganske upåklagelig har forrettet og beobagtet sit anbettede degneembede, samt de unge og enfoldige, som agtede sig til Guds bord, trolig, flitteligen og opbyggeligen udi deres kristendom, såvel udi kirken som udi hans eget hus, informeret, men endog desuden ført et så retsindigt, skikkeligt og kristeligt liv og levnet, det vi såvel som andre har funden god behag udi hans væsen og omgængelse.

Dette alt ovenstående attestere og bekræfte vi enhver for sig med sin egenhændig underskrift.«

Den 10. august 1740 sattes provsteretten i Kolding kirkes sakristi. Dens medlemmer var mag. *Jens Bergendal* (sætteprovst), sognepræst til Trinitatis kirke i Fredericia, *Johan Otto Solthou* og *J. Mørch*, henholdsvis sognepræster for Starup-Nebel og Harth-Bramdrup.

Esben Hansen mødte med sin attest, som man dog intet hensyn kunde tage til, da den var stridig imod »både Esben Hansen Degns egen bekendelse og de over ham ergangne provsterettens kendelser og ryttersessionens examination«.

Som vidne imod Esben Degn fremstod bl. a. hans svoger *Niels Johansen* af Herslev, der »forklarer at have hørt, at degnen Esben Hansen har sagt på et offentlig bryllup, at dersom mændene i sognet var, som de burde være, så tillod de ikke, at præsten opholdt deres børn med så meget at lære, ret ligesom degnen vilde ophidse sognefolket til oprør mod deres

sjælesørger, fordi han tog ungdommens undervisning alvorlig an. Dette samme vidne har og sagt, at degnens kone har bekendt for ham og hustru, at hun ikke vidste rettere, end at degnen, hendes mand, var årsag i, at fosteret var dødt hos hende, hvilket og bem. Niels Johansens hustru *Karen Hansdatter* edeligen for retten ligeledes har afvundet.«

Endvidere vidner *Rasmus Møller* og begge præstens medhjælpere, *Mads Dahl* og *Anders Larsen*, »at Esben Degn har haft et og andet ungt menneske hos sig, både i sit eget og andres huse, og dær siddet at spille kort med dem om penge, haft flaske og glas for dem med brændevin og siddet således at spille og drikke med dem, særdeles med Rasmus Møllers søn, natten igennem, at de ikke, fordi degnen vilde først vinde sine tabte penge tilbage, måtte komme fra ham, men har siddet dær ved drik og spil, indtil faderen eller husbonden dagen dærefter måtte med kæp eller pisk drive dem hjem fra degnens hus.«

»Mange og de fleste af vidnerne udsiger, at degnen Esben Hansen har været berygtet for liderlig omgængelse med en løs kvinde, *Anna Ide*, som dærfør af hr. etatsråd og amtmand von Linstou blev tilfunden at gå i feddelen og forvises sognet, som også skete, dog at Esben Hansen på sognefolkets forbøn blev befriet fra den straf, han skulde udstået.«

»Endelig er alle vidnerne, ikke alene de forhen specificerede, neml. Niels Johansen og hustru Karen Hansdatter, begge præstens medhjælpere, Mads Dahl og Anders Larsen, men og de øvrige, neml. sognepræsten hr. *Niels Friborg* samt hans hustru mad. *Friborg*, sognefogden i Viuf *Jens Andersen*, skoleholderen i Herslev *Søren Nielsen* med andre flere dærudi alle enige og ensstemmende, at degnen Esben Hansen endog

siden den tid, han 1735 efter dom stod åbenbare skrifte for hans onde og forargerlige levnet, har, imod hans for Gud og menigheden gjorte løfte om bod og bedring, fremturet i de samme synder som tilforn, dels i henseende til hans ukristelige medfart med hans kone, at han uagtet præstens idelige og alvorlige formaninger mange gange har skældet og banket hende, trækket hende ud af døren, slaget hende blå og blodig endog om nattetide, da hun med blodigt ansigt og klæde om hodet, hvor blodet flød igennem, har søgt ind til præsten og hans hustru, fået dem og deres folk op at se dette blodige og ynkelige siun, har også måttet løbe over gaden med blottet hoved og håret på ryggen for hendes mand og så søgt ind i andre godtfolks lader for at bjærge sig natten over for hans overlast, dels i henseende til hans fyldereri og drukken-skab, hvorom vidnerne tilsammen forklarer, at de ikke alene i hans eget og andre huse ved åbenbare og ærlige forsamlinger har set ham mange gange drukken, ja som nogle siger overmåde drukken, andre siger overgiven fuld, men endogså i Guds hus ved gudstjenestens forretning nogle gange beskænket, og endskønt vidnerne forklarer, at han nogenledes kunde gå og har ikke set ham falde, så forklarer de dog, at de har kendt hans drukken-skab deraf, at han har ravet op og ned af kirkegulvet og ved hans sælsomme adfærd har kommet menigheden til at le og tage forargelse af sig.«

»Dærимod har«, hedder det endvidere i domsakten, »Esben Hansen Degn efter så mange ugers opsættelse ikke haft eller fremført noget til at imodsige så mange enstemmige vidners udsagn. Vel har en og anden af vidnerne på hans spørgsmål svaret, at de ikke kunde sige, han havde forsømt noget i hans embede, men

dærhos må tilstå, at han ved sit onde levned har givet megen forargelse.«

Den 30. novbr. 1740 faldt dommen, der, efter at det her fortalte er fremført, slutter således:

»Ti blev da efter alle foranførte omstændigheder for ret kendt og dømt, at Esben Hansen som den, der ikke alene sin for Guds ansigt hellig aflagte ed efter ritualet ved hans embedes tiltrædelse, men med også hans andre så mange gjorde løfter ganske skammelig har brudt og som trædet under fødder, bør også have forbrudt sit i Herslef og Wiuff menigheder hidindtil anbettede degneembede og dærfra efter forordningen af 23. januar 1739 den anden post ganske og aldeles at være removeret.

I processens omkostning betaler Esben Hansen til hr. landfiskal Grundahl i Kolding efter forordningen ^{31/7} 1739 art. 5 otte rdl., ligeledes betaler han og provsteretten for deres befordringer og rejser til og fra Kolding samt kost og tæring og provsteforhørets beskrivelse med andre pågående omkostninger ialt 20 rdl.«

At degnen til trods for denne dom dog er bleven siddende en tid endnu, fremgår af følgende skrivelse:

»Til de hæderlige degne i Påby og Stenderup!

Degnen i Påby tager i følge med sig degnen i Stenderup, som begge haver efter Hans højærværdigheds hr. biskoppens høje ordre til mig af ^{28/7} 1742 ufortøvet at forelæse og forkynde sognedegnen Esben Hansen efterfølgende:

At som han for sine enormiteter, ugudelige og forargerlige levnet ved provsteretten holden i Colding ^{30/11} 1740 benævnte sit embede er fradømt, og han bem^{te} provsterettes dom til svækkelse |: ifald han vidste noget til sin befrielse :| for overretten ikke

har stævnet, så er mig befalet hans remotion fra sit embede efter forberørte dom lovligen at ankyndige, og efter slig ankyndigelse hannem alvorligen at betyde, han ikke i nogen måde befatter sig med ovenbemeldte embede, hvortil han sig ved sin slette og enorme opførsel har gjort sig selv uværdig. Altså vilde I gode mænd strax give ham det tilkende, og hvad han dærpå giver til gensvar, skriftlig mig at notificere. Skoleholderen i Herslef tilsiges at påtage sig degneembedet i menigheden, til en anden til embedets foreståelse vorder beskikket. Jeg forbliver Deres tjenstvilligste

Colding, d. 28. juli 1742.

Laurids Leeh. «

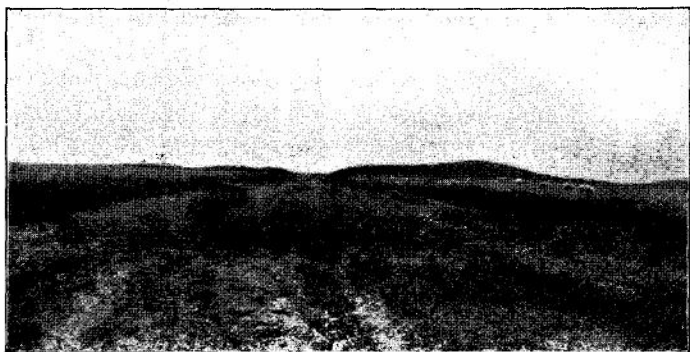
Esben Degns svar lød således:

»Denne min hr. provst mag. Laurs Leehs ordre er mig lovlig forkyndet, og ved Gud, at det vel må smærte mig, som nu gøres til alder og har forrettet degneembedet i Herslef og Viuf menigheder i 21 år, må nu fornemme at skal suspenderes fra mit hustrues og børns nødtørftig lives ophold og føde, imidlertid har jeg det faste håb, vil og ved at søge min sag ved højere ret som og at forvente nåde hos min høje øvrighed, at jeg ikke så ganske og slet bliver ruineret, Gud imidlertid opvække høje øvrighed til retsindig medlidenhed i denne sag.

Herslef, d. 2. aug. 1742.

Esben Hansen. «

Om Esben Hansen senere søgte sin sag ved højere ret, ved jeg ikke, ligesom jeg i det hele ikke ved noget om denne såre uheldige degns senere skæbne.

*Den gamle Viborg—Ribevej
lidt sønden for Egtved—Frederikshaabvejen*

VALDEMARS VEJ

AF

CAND. MAG. JACOB ALSTED, VEJLE

BLANDT de mange herlige gamle Folkeviser eller »Kæmpeviser«, som vi kaldte dem i min Barndom, er de om Dronning Dagmars Død nogle af de skønneste. — Et af de Billeder, som i disse tager Tanken fangen med sælsom Trolddomsmagt, er Kong Valdemars Ridt om Kap med Døden; da han faar Tidenden om Dagmars Sygdom, slaar han Tavlebordet sammen, »at alle de Terninger sjunge«, og saa jager han af Sted; som der staar i en af Viserne (hos Anders Sørensen Vedel):

»Der Kongen drog aff Skanderborg,
da fulde hannem Hundrede Suenne:
Oc der hand kom til Gridstedbro,
fulde hannem ickon Dagmars Dreng.

Der hand reed offuer Randbyl Heede,
 da fulde hannem Femtan Suenne:
 Der hand kom offuer Riber Bro,
 da vaar den Herre alene.

Der vaar stor ynck i Fruer Stue,
 der alle de Fruer græde:
 Dronning Dagmar døde i liden Kirstens Arm,
 der Kongen reed op at Stræde.«¹⁾

Hvor foregik nu dette voldsomme Ridt? Findes der endnu nogle af de Veje, der har gungret under Valdemars Ganger, da han med Sorg i Hjertet hastede af Sted til sin Hustrus Dødsleje?

Dagmarvisen findes, mig bekendt, i fire Former, af hvilke de tre findes i Sv. Grundtvigs store Samlerværk og den fjerde i Evald Tang Kristensens: Hundrede gamle jyske Folkeviser (Kbh. 1889). Disse Viser fremstiller Sagen saaledes:

- A. Dagmar ligger syg i *Ribe* og ventes til *Ringsted*; Kongen er paa »*Gullandsborg*«; da han begynder sit Ridt herfra, følges han af hundrede Svende, men da han kommer til *Ringsted*, da følger ham kun Dagmars Dreng. — »*Gullandsborg*« maa vel betyde en Borg paa Øen Gulland (f. Eks. Visborg), som dog ikke hørte til Danmark paa Valdemar den stores Tid (Dagmar døde 1212), men fra Valdemar *Atterdags* Tid, fra 1361 (til 1645); Tanken med at digte Kongen hen til *Gullandsborg* kunde maaske være den at lægge den størst mulige Afstand mellem ham og Dagmar for at gøre Riddet saa imponerende som vel muligt.
- B. Dagmar ligger syg i *Ringsted* og ventes til *Ribe*; hun sender Bud efter Kongen, som er i *Ribe*, og

¹⁾ Sv. Grundtvig: Danmarks Gamle Folkeviser III 216—17.

hendes Bud rider uden at hvile til Ribe. Kongen rider straks af Sted med sit Følge, og de rider til *Roskilde* uden at standse; da de derefter rider ud fra *Roskilde*, har han hundrede Svende med, og da han kommer til *Ringsted*, er han alene. — Ombytningen af *Ringsted* og *Ribe* kunde maaske skyldes den Omstændighed, at *Dagmar* blev begravet i *Ringsted* (»*Udi Ringsted huiles Dronning Dagmar*«); at hun døde i *Ribe*, bevidnes dog ikke blot af de andre Folkeviser, men ogsaa af de middelalderlige *Krøniker*.

- C. (Anders Sørensen Vedel) *Dagmar* ligger syg i *Ribe*, Kongen rider fra *Skanderborg* over *Randbøl Hede* og *Gridstedbro* til *Ribe*.
- D. (Evald Tang Kristensen) *Dagmar* ligger syg i *Ribe*, Kongen rider fra *Skanderborg* over »*Randbol Hede*« og *Ringsted Bro*; hvorledes dette sidste er kommet ind i *Visen*, ved jeg ikke; til en vis Grad stemmer det med *B-Visen*, medens det andet Stednavn, *Randbøl*, stemmer med *Vedels Opskrift*.

Den af *Viserne*, der giver den rimeligste Fremstilling af *Riddet*, er *Vedels Opskrift*; *Vejen* fra *Skanderborg* til *Ribe* kan vel have været en 15—16 Mil, og *Vejretningen* synes godt angivet med *Randbøl Hede* og »*Gridstedbro*«. Spørgsmaalet bliver da, om man kan følge *Vejen* i *Enkelthederne*, saaledes som *Valdemar* red den eller i hvert *Fald* forudsættes at ride den den 23—24. Maj 1212.

KORT OG VEJE

I det Kongelige Bibliotek i *Kjøbenhavn* findes en *Pakke* (*Gamle kongelige Samlinger* Nr. 713), som indeholder en *Samling Kort* fra ca. 1660 over forskellige danske

Egne, tegnet af den bekendte Korttegner Joh. Meier fra Husum. Paa de Kort over det sydlige Jylland, som findes her, er der angivet forskellige Veje, men *ingen* fra Skanderborg efter Ribe. En Vej, som derimod stadig er indtegnet paa de nævnte Kort, er den gamle »Studevej«, Vejen fra Viborg over Grathe Hede, Nørre Snede, Nykirke, Randbøl, Bække, Foldingbro til Ribe, ligesom der ogsaa paa disse Kort findes en vestlig Vej over Ringkjøbing, Varde, Gredstedbro til Ribe. Et af Kortene (Særkort over Tørrildherred) viser en Vej over Givskud og Jelling), østen om Faarupsø over »Kongsbro« over Vejleaa og videre efter Kolding.

Den gamle Studevej (andre kalder den »Adelvejen«, i daglig Tale kaldes den ofte blot »æ gammel Landvej«) fra Viborg til Ribe er vel nok en af de ældste Veje i Jylland, siden den gaar mellem to af de Byer, der var Landets vigtigste i den tidlige Middelalder; Jyllands gamle Kongesæde, Jelling, ligger nær ved den, og i Nykirke Sogn ligger det gamle »Margrete-dige«, en middelalderlig Befæstning eller Vejspærring, der gik fra den ene Side af en ret snæver Dal til den anden, og som endnu sees tydeligt; den brede Grøft paa Digets Sydside viser, at man har ventet den Fjende, man vilde møde, fra Syd. Denne gamle Vej gaar over Randbøl Hede, og det er antagelig ad den, at Folkevisen tænker sig Kongen ride. Men hvorledes er Valdemar kommen saa langt som hertil? Og hvorledes kommer han fra Randbøl Hede over Gredstedbro til Ribe? Her lader Kortene os i Stikken, ogsaa de senere og mere udførlige, og vi er henvist til Gætninger ud fra Naturforholdene, dels de nuværende Veje, dels Terrænforholdene, dels Gravhøjene.

At *Gravhøjene* er af stor Betydning for Fastslaaelsen af Bebyggelsesforhold og Vejlinjer i Oldtid og Middel-

alder har den bekendte Oldgransker Sophus Müller paavist (saaledes i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1904 og 1911) for Holstebroegnens og Østvendssyssels Vedkommende, og det samme gælder antagelig for de Egenes Vedkommende, som her er Tale om. Men af de gamle Gravhøje er en Mængde helt eller delvist forsvundne, især paa de bedre og veldyrkede Jorder, og jeg er ikke i Besiddelse af eller i Stand til foreløbig at kunne fremskaffe noget Materiale, som kunde være af afgørende Betydning for denne lille Undersøgelse, hvorfor der i det følgende væsentlig ses bort fra denne Side af Sagen.

Hvad de *nuværende Veje* angaar, kan deres Alder ikke umiddelbart skønnes af deres Udseende. Medens Studevejen over Randbøl Hede vist enkelte Steder har sit ældgamle Udseende, er den ved Bække omdannet til en moderne Landevej; andre Steder er den helt eller næsten helt forsvundet; dette gælder baade et lille Stykke ved »Riberhule« syd for Randbøl og et andet Stykke ved Nykirke, hvor Vejen, der gik sønden og østen om Kirken, endnu findes afsat paa Generalstabens Kort fra 1871—74, men nu er ganske forsvundet. Men der er næppe nogen Tvivl om, at i mange Tilfælde har Oldtidens Færdselslinjer været væsentlig de samme som Nutidens, bestemte af Terrænhindringerne, om end disse ikke har ganske samme afgørende Betydning nu som i gamle Dage. Naar en Vej har bevaret sin oprindelige Betydning, at være Forbindelse mellem to Landsbyer eller en Række Landsbyer, har den sikkert ofte beholdt sin Hovedretning og er kun paa enkelte Steder bleven nedlagt eller flyttet; har den derimod tabt denne sin oprindelige Betydning, vil den være udsat for helt at gaa i Forfald, som det vil ses nedenfor.

At *Terrænforholdene* i gamle Dage, endnu mere end nu, har været af største Betydning for Vejenes Retning, siger sig selv. Store Skove søgte man helst udenom; et fladt eller nogenlunde fladt Jordsmon blev foretrukket for et stærkt bakket, men først og fremst undgik man større Vandløb og Moser, selv om man har truffet Rester af Vejanlæg over en enkelt Mose (ved Krogsbølle paa Fyn, jfr. Aarb. for Nord. Oldk. 1901, S. 42). Selv nu, da Kærene søges afvandede ved Grøfter og Kanaler, vilde mange af dem være ganske ufarbare, hvor meget mere da ikke i gamle Dage, da Vandet selv maatte se at finde Vej. Ved Aaløbene søgte man at komme over, hvor Vandet var lavt og Bunden fast; af sådanne Vadesteder fandtes der for 30—40 Aar siden adskillige, og enkelte er der endnu tilbage; hvor mange flere der har været, ses af de mange bevarede Navne: »Stenvad« og »Sandvad« tyder paa god Bund, »Storvad«, »Bredvad« og »Hulvad« synes at vise, at man ikke har været altfor glad ved at skulle over Aaen. Ogsaa Broer har man tidligt haft (i Dagmarviserne nævnes Gredstedbro, Riberbro, Roskildbro og Ringstedbro); om disse Broer har været blot en Stenlægning over et Vad med en upaalidelig Bund (man taler jo endnu om en »Stenbro«) eller rigtige Brobygninger af Træ, er ikke godt at vide; dog maa antagelig den i Vedels Vise omtalte »Gridstedbro« være en rigtig Brobygning, da Kongeaaen paa dette Sted er ca. 20 M. bred og tilsyneladende meget dyb.

At de gamle Veje virkelig har søgt at undgaa Vandløb og Kær, ses tydeligt ved at betragte den gamle »Studevej« midt gennem Jylland fra Viborg. Ved Tinnet i Nykirke Sogn gaar den næsten nøjagtigt over Vandskellet mellem Skjernaen og Gudenaen; ved Randbøl holder den sig lige tæt til den vestlige Bue

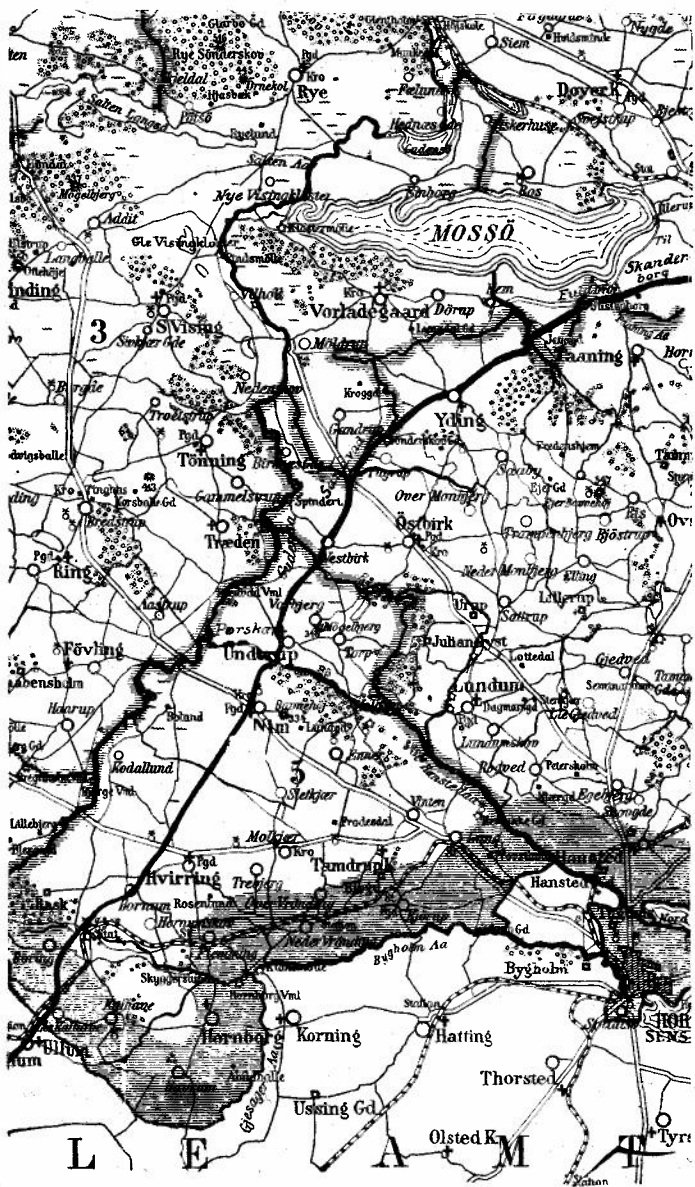
af Vejleaa og undgaar saaledes baade denne meget vandrige Aa og alle de Aaer, der løber mod Vest efter Omme og Andsager; ved Bække gaar den atter over et meget tydeligt og smalt Vandskel mellem Holmeaa og Gispelmosse paa den ene Side og Vejen Aa med Elkjær Mose og Tranekjær paa den anden; fra Tinnet til Bække gaar Vejen altsaa tre Gange over tydelige Vandskel, og først ved Holsted Aa — og derefter Kongeaaen — maa man over Vandløb.

Med det ovenanførte i Tankerne skulde vi nu se, om det var muligt at slutte sig til, hvilken Vej Valdemar efter Folkevisen hos Vedel har redet.

I. Skanderborg—Ullum.

Ved Rejsens Begyndelse har der næppe været Tvivl om, hvilken Retning Valdemar skulde tage. Vejen maatte enten gaa østen om Skanderborg Sø, forbi Ringkloster, eller mod Vest over Vrold til Fulbro Mølle. At han har gaaet den store Omvej mod Øst, er ganske usandsynligt, og han har antagelig fulgt Vejen hen over Bakkerne mod Vest, forbi Vrold. Mod Syd har man her Skanderborg Sø med Kærstrækninger mod Vest, og Sænkningen gaar helt over til Mossø, som staar i Forbindelse med de omtalte Enge ved Taaning Bæk; hvor Sænkningen er smallest, har sikkert alle Dage den bedste — og maaske den eneste mulige — Overgang været ved Fulbro Mølle, enten der nu har været en Bro eller et Vadested.

Den her angivne Vej er den gamle Skanderborg-Vejle Landevej; omtrent en Kilometer vesten for Fulbro Mølle drejer den fra den nuværende Hem-Landevej over forbi »Jensgaard« efter Yding. Den meget dybe og snævre Kløft med Bjærgskov Bæk passeres paa et Sted, hvor den er smal i Bunden og forholdsvis nem

I. Skanderborg-Ullum

at komme over, hvorefter man atter stiger ca. 30 M. op paa et højt Jordsmon og kommer forbi en stor Gruppe Gravhøje til Landsbyen Yding, som efter Navnet maa være meget gammel. Fra Hemvejen er denne Vej, som endnu paa Generalstabskort fra 1872 —76 angives som Landevej, en meget bred og meget sandet Vej, hvor kun Grøfterne ved Siden og en Mængde store og smaa Sten i Vejbanen minder om fordums Herlighed. At det var den gamle Vejlevej, var almindelig kendt, men at det ogsaa skulde være den gamle Ribevej, var der ingen af de gamle Folk, som jeg har udspurgt, der vidste af. Derimod kunde en enkelt Mand (i Yding) meddele, at det var »den gamle Studevej«; men de Stude, som blev drevet ad den, kan lige saa godt være bleven drevet over Vejle ad Kolding til som efter Ribe, hvilket synes at bekræftes af, at min Hjemmelsmand sagde, at Stude- driften over Yding var ophørt, efter at Landevejen fra Aarhus over Horsens var kommet i Stand.

Fra Yding fører Vejen over Sandvad¹⁾ til Vestbirk, derfra over Naldal til Underup og videre syd paa til Nim. Hele dette Stykke Vej løber den temmelig nøje langs Østkanten af Gudenaadalen, næsten helt oppe paa Højderne, og Egnen er endnu fuld af Gravhøje, som navnlig ligger tæt og over en stor Strækning nord og syd for Underup, hvor de bidrager meget til at præge Landskabet. Ved Sandvad ligger der en lille Gruppe Høje lige nede ved selve Vadestedet, og dette synes at tyde paa, at dette Vad har været benyttet helt tilbage i Sten- eller Bronzealderen. Mellem Underup og Nim fører Vejen over et tydeligt Vandskel mellem Hansted Aa (efter Horsens Fjord) og Porskjær,

¹⁾ Dette Navn træffes her i Egnen tre Steder: her ved Yding, i Hvejsel Sogn og ved Viborg-Vejle Landevej paa Grænsen mellem Hammer og Nørre-Snede Sogne; alle tre Steder er vedkommende Bæk ganske lille.

der har sit Udløb til Gudenaæn; i Porskjær er der gjort et interessant Fund fra Jernalderen (jfr. Vejle Amts Aarbøger 1912, S. 38, om et lignende Fund ved Vingsted Mølle), hvad der ogsaa synes at føre Vejen tilbage til en Tid, der ligger længe før Valdemarstiden.

Her ved Porskjær ved Nim Sogns Nordgrænse træffer man et Par gamle »Vildtbanesten« fra 1744; et Par tilsvarende findes mellem Nim og Hornum (eller »Honum« som det udtales paa Egnen og ogsaa staves paa en Vejvisersten ved Horsens Landevej). Dersom disse Sten altid har staaet paa deres nuværende Steder (og der er vel næppe Grund til at antage andet), har vi her et Par Stedfæstelser af Vejen, som dog altid er godt 150 Aar gamle.

Sønden for Nim gaar Vejen over noget jævner Jordsmon, men stadig parallelt med Gudenaæn og i omtrent samme Afstand fra den som før. Gravhøjene er færre her, men efter en ældre Hjemmelsmand skal de tidligere have været meget talrige ved Hornum. Fra Hornum kommer man østen om Rask Skov, over en ganske ubetydelig lille Bæk, tæt østen om »Rask Sø« med den gamle Borgplads »Boringholm« og videre efter Ullum; lidt før Ullum passeres en ganske lille Bæk »Lilleaa«, som aldrig kan have været til Hinder for Færdselen; østen for Overgangsstedet ligger der ret store Engstrækninger syd for Kalhave (»Sønderkjær«); vesten for ligger de store Kærstrækninger mellem Ullum, Aale og Tørring, gennem hvilken Gudenaæn løber.

II. Ullum—Jelling.

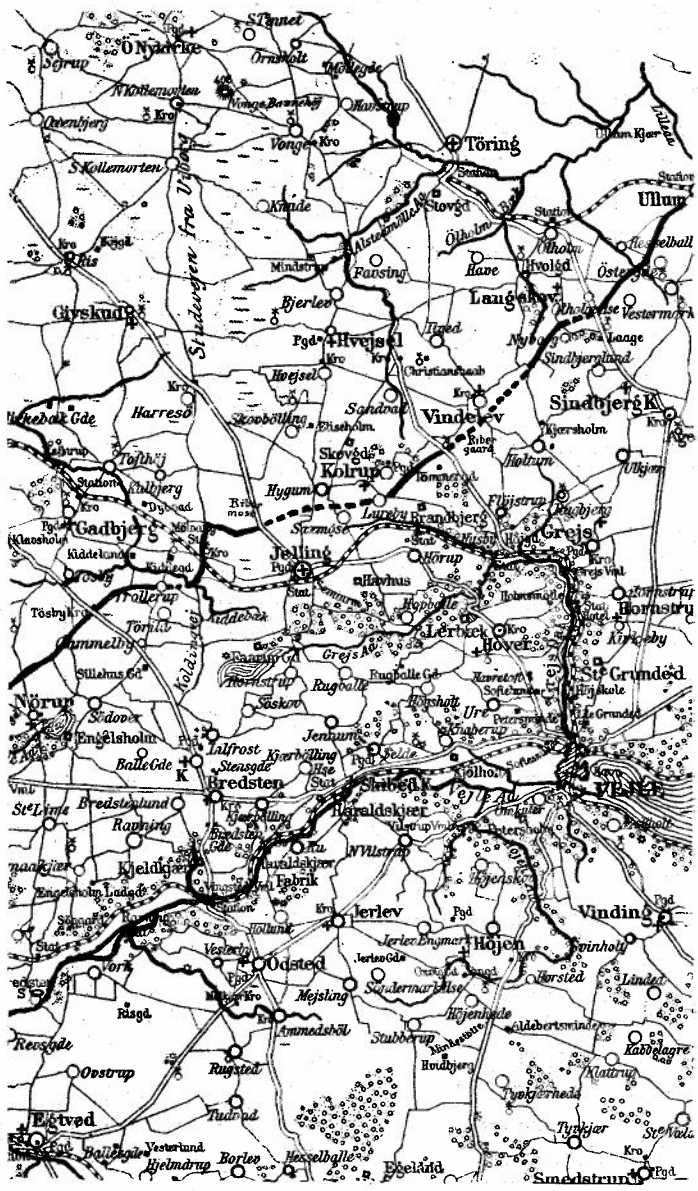
Drager man en ret Linje mellem Skanderborg og Ribe, gaar den lige østen om Ullum, og vi har saaledes hidtil fulgt den nærmeste Vej mellem de to Byer;

men en Fortsættelse af denne Linje vilde ramme Grejsaa ved Faarupsø og Vejleaa omtrent ved Limskov eller Tørskind, og man kan temmelig sikkert gaa ud fra, at den gamle Vej vil have omgaaet disse to Sænkninger, i hvert Fald den sidste, hvis det var muligt. Og det er sikkert ogsaa sket.

I Ullums sydlige Udkant deler Vejen sig; Vejlevejen gaar videre efter Vester Ørum og Lindved, og en anden Vej gaar mod sydvest efter Hesselballe. Omtr. 1500 M. efter denne Deling gaar en Vej fra Hesselballevejen over »Ømkullen« og »Ryegaard«¹⁾ over efter Ølholm Huse ved Landevejen mellem Vejle og Viborg, og baade der paa Egnen og i Vindelev har jeg fundet en Overlevering om, at dette skulde være den gamle Ribevej. Et sikrere Spor af den gamle Ribevej findes dog i selve Vindelev, hvor en Gaard ca. 1200 M. syd for Kirken kaldes »Ribergaard«, og en Sænkning tæt ved kaldes »Ribermade«. Gennem denne Made har Vejen vistnok gaaet i gammel Tid; i hvert Fald har fhv. Sogneraadformand Mogens Jensen i Vindelev fortalt mig, at hans Bedstemoder, en Lærerdatter fra Nørup, engang som ung omkring ved 1780 havde været med paa en Køretur fra Nørup til Horsens, og at de paa den Tur havde bedet i en stor Made ved Vindelev; da hun senere blev Kone paa Vindelevgaard, genkendte hun denne Made i den omtalte »Ribermade«. Den herved angivne Retning af Vejen stemmer ogsaa med et Udsagn af Martin Egeborg ved Vindelev, at den gamle Ribevej, som han kaldte den, havde gaaet sønden om Vindelev, ikke gennem Byen som nu. Hvor Vejen har gaaet fra Ølholm Huse til »Ribermade«, vilde formodentlig vanskeligt kunne oplyses i alle Enkeltheder nu.

Sønden for Landevejen Vejle—Vonge findes der

¹⁾ I 50erne boede her en Mand ved Navn Jakob Rye, og fra ham kan Navnet »Ryegaard« og Navnet paa Vejen »Ryevej« stamme. Denne og flere Meddelelser angaaende Ullumegnen skyldes Lærer Kristensen, Hesselballe.

II. Ullum—Jelling

mellem Gaarden »Christiansminde« og Lureby langs »Brandberg Skel« et lille interessant Stykke Vej. Mads Jensen i Hygum har fortalt mig, at denne Vej i hans Barndom var større end nu, flere Steder med indtil fire Spor ved Siden af hinanden og med et Dige ved hver Side; nu er den ganske ubetydelig, om den end ikke er helt ubenyttet, og det ene Dige er borte; det store Dige paa den anden Side, som fortsættes videre mod Syd fra det Sted, hvor Vejen holder op, skal være opført i en nyere Tid. Denne Vej har et ganske mærkeligt Navn: »æ Traangtrapvej«. Hvad det betyder, er mig ganske uforklarligt; at Folk paa Egnen ogsaa har spekuleret over det, fremgaar af den Forklaring, jeg et Sted har faaet, at det stammer fra Svenskekrigens Tid, da man her gjorde Fjenden Vejen trang; i Lureby laa man paa Lur efter ham, og i Feldmose fik man ham i Fælden. Vel kan denne Fortolkning ikke godkendes; men selve den Kendsgerning, at dette Vejstykke har et uforklarligt Navn, tyder paa, at det er gammelt. Og hertil kommer den Omstændighed, at Vejen med største Nøjagtighed gaar lige over Vandskellet mellem et Tilløb til Gudena paa den ene Side og et Tilløb til Grejsaaen paa den anden Side, hvad jeg efter det tidligere anførte maa anse for et godt Bevis paa dens Ælde, og det vil derfor sikkert ikke være for dristigt at slutte, at vi her atter har en Stump af den gamle Ribevej.

Vejen standser brat lidt østen for Lureby, og herfra over efter Jelling kan den ikke spores sikkert. Efter Mads Jensens Sigende skal den efter Overleveringen ikke have ramt Jelling, men gaaet norden om det gamle Kongesæde. Den stærke Sænkning ved Hørup Bæk kan maaske nok have bidraget til her at give Vejen en Drejning mod Vest over efter Hygum.

Imidlertid synes der endnu at være et Spor af Vejen ca. 3 Km. nordvest for Jelling. Mellem Vejle—Herningvejen og »Studevejen« gaar der en Vej lige norden om Gaarden Klintholm og Bakken »Skærumklint«, som fortsættes ad Tofthøj til. Omtrent 300 M. nord for denne Vej findes et Sted en Lavning, som i gamle Dage (dog i Mands Minde) var et Vandhul og en Mose, som kaldtes »Rivermues«¹⁾. At dette Navn staar i Forbindelse med Navnet »Ribevej« er vel sandsynligt. Men om Navnet stammer fra den gamle Viborg—Ribevej, der gaar ca. 1100 M. vest for den, eller fra en anden Ribevej, synes usikkert; det skal i denne Sammenhæng nævnes, at der i Kalhave, øst for Ullum, findes en »Riverdam« ca. 1600 M. øst for den gamle Skanderborg—Vejle Landevej, som paa dette Sted formodentlig falder sammen med Ribevejen fra Skanderborg²⁾.

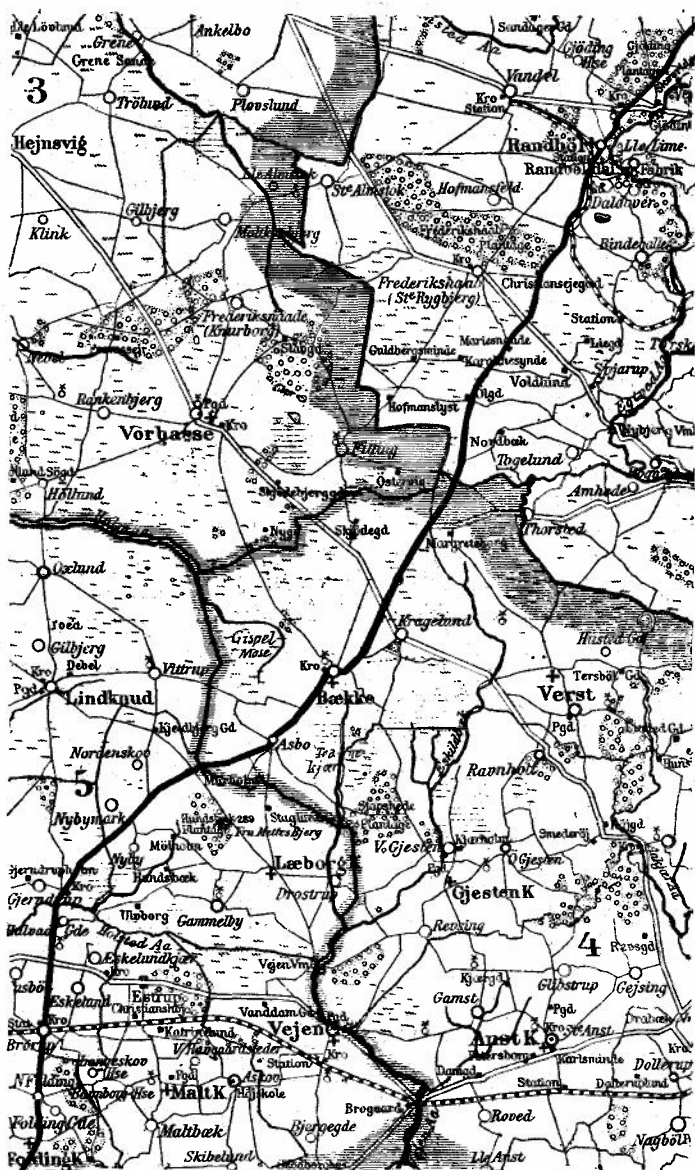
Hvorom alting er, ser man, at det er vanskeligt, til Tider umuligt, at spore Vejen mellem Ullum og Jelling. Og det er ganske naturligt, at det er saaledes. Skanderborgs Forbindelse med Ribe vil efterhaanden have tabt sin Betydning, da Østkystens Byer voksede frem, og medens Stykket fra Skanderborg til Ullum holdtes vedlige, fordi det var Forbindelsen mellem Skanderborg og Vejle—Kolding, og fordi denne Forbindelse var af Betydning, indtil Horsens—Skanderborg Landevej og senere Jernbanen bragte den til at visne, er Stykket Ullum—Jelling snart visnet bort, saa meget mere, som Jorden her var god og værdifuld; ogsaa Gravhøjene er paa dette Stykke meget faa. Det tredje Stykke af Vejen — Jelling—Ribe —

¹⁾ Først meddelt mig af Seminarieførstander Holm i Vejle. — ²⁾ Der-
som det kunde tænkes, at en Vej fra Horsens gennem Kalhave har stødt
til Ribevejen nord for Ullum og altsaa har været Horsens-Ribe Vejen,
kommer denne Dam ganske vist til at ligge lige ved en Ribevej, og saa er
Navnet jo helt naturligt.

holdtes derimod vedlige dels ved de store Studedrifter, som endnu i Mands Minde gik ned over den til Marsken, dels ved Jordens mindre Godhed, og selv paa dette Stykke er Vejen nu — som ovenfor vist — enkelte Steder visnet bort.

III. Jelling—Ribe.

Vest for Jelling træffer vi den gamle Studevej, eller — som den ogsaa kaldes — den gamle Landevej eller Adelvejen. Den gaar vesten om Jelling, og det ser saaledes næsten ud til, at ingen af Hovedvejene har gaaet igennem Jelling, idet Skanderborg—Ribevej muligt har gaaet ca. 1100 M. nord for Jelling, medens Viborg—Ribevej (ogsaa Viborg—Koldingvej) gaar ca. 2500 M. vesten om Byen. Fra de to Landevejes Skæringspunkt, som i hvert Fald sikkert maa søges mellem Harresø og Mølvang, gaar Vejen lige syd paa, naturligvis med smaa Svingninger efter Terrænet, indtil den omtrent lige øst for Trollerup efter at have passeret den lille Kiddebæk deler sig i to Veje, en efter Kolding over Ollerup, Balle, Bredsten, Vingsted og Ødsted, den anden efter Ribe. Den sidste har sikkert i det væsentlige beholdt sit gamle Leje, selv om der hist og her er sket nogle smaa Forandringer, (saaledes lige før Trollerup, hvor et Stykke Vej er helt forsvundet); den gaar over Tøsby Kro, langs den sydøstre Rand af Gjødding Plantage, forbi Gjødding Kro og Randbøl ned over den bekendte Randbøl Hede, som dog nu næppe nok kan kaldes en Hede. Omtrent 950 M. efter Skæringen med Jernbanen syd for Randbøl drejer Vejen mod sydvest bort fra den nuværende Vej efter Bindeballe; det første Stykke kan den kun spores i Jordsmonnets Beskaffenhed over en Pløjemark, derefter bliver den til et

III. Jelling—Ribe

yderst beskedent Markspor, men ned gennem Bakkerne til den saakaldte »Riberhule« staar den ganske tydeligt med en Bredde af ca. 6¹/₂ M. og med de gamle lynggroede Vejkanter. Den forsvinder i alt 3 Gange, indtil den atter — efter ca. 1 Km. Forløb — træffer den endnu bevarede Vej, og der kommer nu et Stykke ned over Landevejen mellem Frederikshaab og Egtved, 200 M. sydøst for »Rygbjergstenen«, forbi »Mariesnaade« og »Ølgaard«, hvor Vejen gør Indtrykket af at staa maaske i samme Skikkelse, som da Valdemar red hen over den. Ved »Margreteborg«, vest for Thorsted, træffer den den nuværende Ribe — Vejle Landevej, og her er den fuldstændig moderniseret. Ved Bække passerer den atter et karakteristisk Vandskel: paa den ene Side Gispelmosen med Holmeaa (til Vardeaa), paa den anden udstrakte Engstrækninger med Vejen Aa (til Kongeaaen).

Medens Vejen fra Fulbro Mølle ved Skanderborg indtil nu har holdt sig fri for alle blot nogenlunde betydelige Vandløb, rammer den nu østen for Gjærndrup Holsted Aa. At her har været et benyttet Vade-sted i gamle Dage, synes at fremgaa af Navnet »Hulvad«, som er knyttet dels til Broen, dels til nogle Gaarde lige sønden for Overgangsstedet (paa et af Joh. Meiers Kort kaldes det »Hullewattel«), og dette Vandløb kan antagelig ikke have frembudt nogen Hindring for en vel bereden Mand, især ikke i Slutningen af Maj Maaned.

Sønden for Hulvad Bro bliver det tvivlsomt, hvor Vejen har gaaet, idet Visen hos Anders Sørensen Vedel lader Kongen ride over Gredstedbro nord for Ribe, medens »Studevejen« gaar over Foldingbro. Spørger man Joh. Meiers Kort (eller Nordens Kort over Jylland, som er udarbejdet paa Grundlag af

Meiers Arbejder), synes Forholdet i Tiden ved 1650 at have været væsentlig det samme som nu, at der har været en Vej fra Ribe over Foldingbro efter Viborg, en anden (som paa et af Meiers Kort kaldes »via regia«, Kongevejen) over Gredstedbro efter Varde; derimod har jeg ingen Vej kunnet finde, som angives at gaa langs Kongeaaens nordlige Side til Gredstedbro. At Valdemar skulde være redet fra Hulvad efter Gredstedbro ad en allerede i 1650 forsvunden Vej, forekommer mig usandsynligt, da han derved vilde gøre Vejen længere og komme til at passere Kongeaaen paa et Sted, hvor den i hvert Fald nu er langt bredere og tilsyneladende mindst lige saa dyb som ved Foldingbro; Vejen fra Hulvad over Tusbøl—Føvling—Tobøl—Plovstrup—Jernved—Gredstedbro er ca. 34 Km., Vejen over Foldingbro—Kalslund er ca. 28¹/₂ Km. Som Vej- og Vandforholdene nu er — og synes at have været i de sidste 250 Aar — ligger det nærmest at antage, at Kongen er redet over Foldingbro, og at Navnet »Gridstedbro« skyldes en Fejl; vi har jo set, hvor letsindigt Visesangerne ved denne Vise omgaas med Navne. —

Hvis nogen, som læser dette, skulde vide eller i Fremtiden faa at høre noget, der kunde bestyrke eller afkræfte det ovenfor fremsatte, vil jeg bede dem meddele det enten her i Tidsskriftet eller til mig privat. Og under alle Omstændigheder skulde disse Linjer gerne bidrage lidt til, at Folk kom til at se med nogen Interesse paa de gamle Veje, hvor Slægter, der længst er sunkne i Graven, har vandret med lignende Glæder og Sorger som nu til Dags, mens Blæsten hylede, og Sneen føg, eller mens Lærken sang, og Blaaklokkerne nikkede, og Honningurterne duftede lige som den Dag i Dag.

EN PRÆSTEHISTORIE FRA JELLING

LIVSBILLEDE FRA DET 18. AARHUNDREDE

VED

P. ELIASSEN

KOLDING

I Aaret 1743 havde den tidligere Informator for de kongelige Pager, den 55-aarige Magister *Peder Henriksen Moss* og Hustru *Marie Christensdatter* holdt deres Indtog som Præstefolk i den gamle Præstegaard i Jelling. Det blev bevægede Dage, der med dem oprandt for den gamle Kongeby, ikke blot fik Folk noget at snakke om, thi Forholdet mellem Præsten og hans Hustru var langtfra godt, men snart kom de nye Præstefolk i Strid med deres Sognebørn og førte Processer baade for Skovgaard Birketing og Koldinghus Birketing, der dengang var blevet flyttet fra Viuf til Kolding.

Salmedigteren, Biskop *H. A. Brorson* i Ribe skildrer i Beretningen om en Visitats 1745¹⁾ Pastor Moss og hans Hustru:

»Den 10. April visiterede jeg i Jelling Menighed. Sogne-Præsten Mag. Moss catechiserede meget bevegelig over Peders Fornægtelse og andre Stykker i Passionen. Bemeldte Sogne-Præst, som har tilforn informeret Kongens Morianer i Kiøbenhavn, og for kort

¹⁾ General-Kirkeinspektions Koll. Nr. 5. Bispens aarlige Visitats Relationer 1738—63 (Rigsarkivet).

siden er kommen til dette Stæd, er rætsindig og flittig i sit Embede, men har et stort Huus-Kors af hans Kone, som er en arrig Qvinde imod baade ham selv og andre; ieg vilde derfor alvorlig sat hende til rette, men dend sagtmødige Mand bad mig indstændig, og fra min Ankomst til min Bortreise: at holde inde dermed, saasom hand ellers maatte lide derfor, naar ieg var borte; og kunde da ikke vente sig en Times Roe til de mange baade for og i Paaske-fæsten forestaaende Prædikener; saa ieg, undtagen nogle faa Formaningsord til Afsked i gandske milde Terminis, maatte tie stille, især da hand haabede at faa hende afvendt fra Brændeviin, som skal være største Aarsag dertil, hvilket hans Haab dog hidindtil har været forgievæs. — Ellers var her i Menigheden kuns meget faa af de gamle tilstede, ligesom Sogne-Præsten ogsaa klagede over, at de vare ligesaa naglæssige (∴ forsømmelige) i at indfinde sig til hans Faste-Prædikener. Men af de faa tilstæde værende gamle var nogle heel bevegelige, i sær en gammel Skov-Foget, som siges tilforn at have været excessiv (∴ yderst) ugudelig med Banden og andre Grovheder, men nu gandske excemplarisk udi sin Vandring.«

Efter dette lille Indblik i Forholdet mellem Ægtefællerne skal med Birketings Protokollen¹⁾ som Kilde fortælles om *Præstefolkene og de ni kalkunske Høns*.

Præstefolkene havde længe haft et Øje med *Mathias Kornbech* i Jelling; de havde ham mistænkt for Tiendesvig. Da Præstens Tiendetagere havde været hos ham, havde han intet betalt i Tiende af et Bistade, han havde i sin Have. Madam Moss sendte saa Tiendetagerne tilbage for nærmere at se paa Stedet. De gik

¹⁾ Koldinghus Rytterdistrikts Birketings Protokol 1741—1761, Fol. 48. (Landsarkivet i Viborg).

ud i Haven og løftede paa det, og det var næsten fuldt, men Mathias Kornbech sagde, at det var en Hittesværm og ikke avlet paa Stedet. Tiendetagerne vendte saa tilbage, og dermed havde det sit Forblivende dengang. Men saa en Dag saa Magister Moss og Kæreste udenfor Christen Jensens Gaardsled i Jelling en Flok paa 9 dejlige kalkunske Høns. De fik at vide, at Hønsene var Kornbechs, og da de bestemt vidste, at Kornbech ikke heller af dem havde svaret ringeste Tiende, blev ialfald Præstekonen meget opbragt og bemægtigede sig de 9 Høns. De blev lukket inde i Præstegaarden, og Præstens Pige fik den ene af dem i Forklædet og gik om til Kornbechs for at fremvise den, men Kornbech »afviste Pigen haanligen«. Præsten maatte nu tage Pennen og nedskrive en Klage over Kornbech. Han beskyldte ham for »Tiugesvig« (Tyvesvig) med Hensyn til Bierne og Tiendesvig med Hensyn til Hønsene. Han havde ventet af Kornbech, at han »frygtet Gud og hverken bedrager sin Næste eller sin Præst saaledes, saa lykkes det ham vel, saa sker ham ingen Tiltale. Bedst er at rette sig efter Guds og Kongens Lov«. Denne Skrivelse blev bragt til Kornbech, der i Førstningen nok ikke tog Notits deraf, men senere sendte han nogle Gange en Mand om i Præstegaarden for at bede Præstekonen, at hun mindelig vilde give ham hans Høns tilbage. Alt hvad hun forlangte (i Tiende?) af Kornbech, vilde han betale. Madam Moss sagde Nej og svor en Ed paa, at saaledes vilde hun ikke slippe den Sag. Hun skulde udmatte Kornbech med en Proces, saaledes at han ikke tiere skulde begynde Sag med hende. »Desuden viste hun Vidnet Lovbogen og fremviste en Artikel deri, som hun vilde have ham straffet efter, ungefær af den Indhold, at han med Brændemærke og med at bære Sten af

By skulde straffes«. Samtidig beskyldte hun Kornbechs Kone for engang, da hun var Enke før Giftermaalet med Kornbech, at have stjaalet en Gasse fra hende (Præstekonen), men Kornbechs Stedsøn bar Gassen hjem igen.

Nu var Maalet dog fuldt, og Kornbech anlagde Sag mod Præstefolkene og lod den føre af Prokurator Niels Schousbøl fra Kjærbølling. Baade ved Skovgaard Birketing¹⁾ og ved Birketinget i Kolding toges der Tingsvidner. Dommen faldt i Kolding 22. Juli 1749 og lød saaledes:

»Altsaa kendes for Ret, at som Magister Moss ikke paa fersk Fod og i den rette Tid ved Kvægtiendens Oppebærelse bevislig har befunden Mathias Kornbech med Fordølgelse at øve Tiendesvig, saa bør ikke alene de fornærmelige Ord Tiugesvig og Tiendesvig at være som usagt og uskrevne og ej i nogen Maade at grave Mathias Kornbech eller Familie, og ligeledes skal og de Ord og (den) Tale, som Magister Mosses Kæreste har udtalt Mathias Kornbech og hans Hustru til Fornærmelse være som usagt og utalt, ikke at komme dem eller deres Familie paa gode Ære, Navn og Rygte til Fornærmelse, men være og blive herefter som døde og magtesløse, saa og Magister Moss for denne Gang af bemeldte Bistade og kalkunske Høns at have tabt sin Ejendomsret og in natura at levere de ni kalkunske Høns til Mathias Kornbech som den rette Ejer eller og betale ham for hver Styk 4 Mark danske uden nogen Afgang for, hvad de har kostet at føde, saavel som og Magister Moss og Kæreste at betale denne selvforaarsagede Processes Bekostning til Mathias Kornbech med 12 Rigsdaler foruden til Justits-

¹⁾ Skovgaard i Kollerup Sogn havde Birkeret, der ophævedes ved kgl. Bevilling af 21. Jan. 1757.

kassen at betale 2 Rigsdaler . . . , saafremt de eragter videre at undgaa Lovens Tvang og Exekution. Iøvrigt hvad Ord, som Parterne udi deres Indlæg kan have brugt at skiertze hinanden med (!), skal herefter ikke være nogen af dem til Præjudice, men samme at være som gandske døde og magtesløse, dets til Bekræftelse af min Haand og hostrykte Signet, actum ut supra

Hans Panck.«

Denne Høsehistorie er kun egnet til at vække Munterhed. Mere alvorlige var de Optrin, der fandt Sted mellem Præstekonen og Jellingbeboeren *Jens Møller Fynbo*, der var Præslegaardsforpagter i Jelling. Derom fortæller samme Tingbog følgende:

Samme Aar som Høsehistorien udspillede for Retten, skulde Jelling Præstegaard repareres. Haandværksfolkene arbejdede en Dag i Laden, medens *Jens Fynbo* med sine Heste, hjulpen af to Folk, arbejdede i Leret, der skulde bruges til Væggene. Madam Moss kom da ned i Laden for at se til Folkene. Hun sagde nu til Mureren *Peder Buck*: »Min gode *Peder*! Jeg fornemmer, at I ser mere paa mit Bedste end *Jens Fynbo*, endskønt han har paataget sig at besørge min Gaards Reparation.«

Jens Fynbo kom i en Hast løbende og saa vred ud. Han brugte sin Mund, og Præstekonen blev ham ikke Svar skyldig. Efter at de nu havde skændtes noget — Ordene kan Madamens Tjenestekarl ikke erindre, saaledes som de blev udtalt — kom *Pastor Moss* og sagde til *Jens Fynbo*, at han skulde give sig tilfreds. *Jens* blev ved med at bruge Munden, men det lykkedes dog at faa de stridende Parter skilt.

Lidt efter, da Præsten var gaaet, gik Madamen over i Fæhuset, og herfra lod hun sende Bud til *Jens Fynbo*, at han skulde komme derover. Skænderiet

begyndte nu forfra. Madamen forlangte, at Jens skulde komme med en Hulskovl. Hun paastod, at han havde taget den, medens han paa sin Side sagde, at Madamen nok vidste, at den var bleven brækket ved Oprensningen af Dammene. Det udartede omsider til Haandgemæng, og Præstekonen slog ham 7—8 Gange i Ansigtet. »Hvad, slaar I«, sagde Jens, men hun sagde, at ikke hun, men Rakkeren og Bøddelen skulde slaa ham. Han tog nu og satte hende op til en »Bæsling«, indtil en af Folkene kom til og sagde: »Nu kan det være nok!«

Vidneudsagnene er her noget modstridende. Jens Fynbo siger, at Madamen slog ham, hendes Karl siger, at »hun klappede ham paa hans Kinder med sin bare Haand«. Opbragt maa Konen have været, thi hun havde ogsaa en Kalkkølle, som hun truede med. Ogsaa nu kom Præsten og styrede tilfreds paa de to Parter, men Jens Fynbo agtede ham ikke syndeligt, thi han tog ham paa Armen i hans Slaabrok og sagde, at saadanne Præster æstimerede han ikke, var der end en Snes af dem.

Slige Scener var der mange af, og Jens Fynbo paastod, at Præstekonen engang havde kaldt ham hen til et Vindue og hældt Indholdet af et vist lille Møbel i Øjnene paa ham. Han paa sin Side havde truet hende med en Ulykke og spaaet, at hun inden et Aar skulde blive fattig og vandre ud fra Præstegaarden i et Par fladbundede Træsko.

Præstefolkene stævnedes Jens Fynbo for Retten, men endnu under Sagen, der trak i Langdrag, fortsattes Krigen, saa Madamen nogen Tid efter atter rejste til sin Sagfører, Prokurator Lars Thistrup, Skovdallund,¹⁾ med

¹⁾ Hvor Skovdallund ligger, laa der i første Halvdel af 18. Aarhundrede, paa Faarupgaards Grund, et jordløst Hus, kaldet »Bilidt«. Det blev 1748

nye Klagepunkter. Den Aften, hun kom tilbage fra sin Rejse, kom det til Haandgemæng. Hun paastod, at Jens Fynbo havde skubbet hende om og sparket hende, saa hun lang Tid var miserabel syg, andre sagde, at hun var gleden om paa Isen udenfor Laden. Et Vidne, Pigen Barbra, der dog knap var 13 Aar gammel, og som derfor ikke fik Lov til at aflægge Ed, bevidnede, at Præstekonen havde fire Saaremaal eller rettere blaa Pletter. Som nye Klagepunkter mod Jens Fynbo fremhævedes nu, at han havde taget Fjel og Leder af Præstegaardens Stald, *Kongens* kaldet, som og af det vestre Hus, som han havde ladet hugge i Stykker og baaret ind til Brænde, desuden havde han sagt om Præstekonen, at hun »skulde passe sin Brændevinsflaske, og hvis (∴ hvor) hun havde drukket, skulde hun gaa hen at spille hendes Bærme«, endelig havde han en Aften truet med en Lodbøsse, saa Præstefolkene troede, at han vilde skyde dem, og Madamen havde tilbragt Natten i Byen hos Jordemoderen. Dette sidste Klagepunkt var der dog ingen Vidner paa, men det var rigtig nok, at Præstekonen havde overnattet ude.

Dommen ved Koldinghus Birketing lød paa, at Jens Fynbo, der havde brugt mange fornærmelige Ord mod Præstefolkene, »som ikke den præstelige Stand kunde være anstændig at høre eller modtage«, og som desuden havde tilføjet Præstekonen Saaremaal, for hvert Saaremaal skulde bøde trende seks Lod Sølv, tilsammen 36 Rdl. (deraf to Parter til Præsten, én Part til Kongen), 2 Rdl. til Justitskassen samt i Procesomkostninger 10 Rigsdaler.

købt af Birkedommer til Skovgaard Birk, Prokurator Lars Thistrup, der købte et Stykke Jord dertil og derefter opførte Skovdallund. Ogsaa Møllen er bortsolgt fra Faarupgaard. Lars Thistrup blev i 1754 Ejer af baade Faarupgaard og Refstrup (sml. Vejle Amts Aarb. 1911, Side 38).

Pastor Moss døde 17. Maj 1750, og da Dommen først faldt 21. Juli samme Aar, opnaaede han ikke at se den. Men endnu efter hans Død havde Retsprotokollerne ikke Fred for Navnet Moss. Det var nemlig Dødsboets Skifteforvalter, Provst *Jørgen Bang* i Bredsten, der 1751 søgte Jelling Bys Lodsejere for resterende Afgiftskorn til Pastor Moss af den saakaldte »Stiuvsmark«.

Et anonymt Manuskript fra 1766, en Beskrivelse af Tørrild Herred (Addit. 345, 4to. Universitetsbiblioteket) meddeler, at Anledningen til de Jelling Bymænds Afgift af den saakaldte »Stiuvsmark« var et Mageskifte mellem Kongen og Johan Brockenhuus til Lerbæk 1634 om Præstens Anneksgaard: »Fra de første Tider har Præsten haft sin Anneksgaard for Hover Sogn i Hover By, og desforuden har han fra gamle Dage af nydt Afgiften af en Gaard i Rugballe i Jelling Sogn, hvilket sidste Steds Afgift en Fru Inge Stangeberg eller hendes Datter har i de katolske Tider givet til Jelling Kald, for en ugentlig Messe at holde for hendes Forældres Sjæle, hvorom efter Præsten, Hr. Gønsagers Beretning skal være taget et Sognevidne i Hover Kirke Søndagen for Barnabæ Dag (11. Juni) 1555, hvilket dog nu ikke findes. Imidlertid havde Præsten ingen anden Rettighed til Gaarden i Rugballe end som den ommeldte Afgift eller Landgilde, men Gaarden selv og dens Herlighed hørte til Lerbæk indtil i Aaret 1634, da Johan Brockenhuus fik i Sinde at ville ikke alene have sin Herregaardsjord, der tilforn var blandet med Hover Bys Mark, afskilt for sig selv, men endog faa den anseelig forøget. Sligt kunde dog ikke ske saavel, saa længe han ikke var eneste Lodsejer i Hover By, men Præsten tillige havde sin Anneksgaard der. Desaaarsag søgte han og erholdt et Mageskifte med Kong

Christian IV af Dato 11. Jan. 1634 om Præstens Anneksgaard i Hover, som blev Brockenhuus overladt imod den anden Gaard i Rugballe¹). Men da denne sidste Gaard ej var saa god som den i Hover eller kunde være tilstrækkeligt Vederlag for Præsten, allerhelst Landgilden af samme Gaard længe forhen tilhørte ham, saa har Kong Chr. IV ved Gavebrev, som er dateret Haderslevhus 14. April 1636, tillagt Præsterne i Jelling den omtalte Afgift.«

Navnet »Stiufsmark« maa ikke forveksles med Styvel i Jelling Sogn.

Chr. IV's Gavebrev fra 1636 fastsatte, at Jelling Bymænd af »den øde Jord kaldet Stiufsmark« skulde svare hvert andet Aar tyve Skæpper Rug og hvert andet Aar tyve Skæpper Byg. Men Bymændene havde ikke svaret denne Afgift siden 1748. De troede ikke, at Afgiften var andet end en Villighed mod Præsten, og da denne 1748 forlangte Boghvedetienden in natura i Stedet for efter gammel Akkord (to Fjerdingskar Boghvedegryn til Martini af hver Gaard), lod de ganske rolig være med at levere »Markkornet«, der da heller ikke var omtalt i Jelling Bymænds kgl. Skøder, daterede 10. Juli 1744 (Avktionen, ved hvilken de købte deres Gaarde, var 18. Sept. 1743). Dommen ved Birketinget i Kolding lød paa, at Jelling Bymænd havde at betale Markkornet, men da Magister Moss ikke i rette Tid havde indstævnet Sagen, saa befriedes de for Processens Omkostninger.

Som man vil se, hørte Jelling By under Koldinghus Birks Jurisdiktion, skønt det var meget ubekvent for Beboerne at rejse den lange Vej til Kolding. Jelling

¹) Mageskiftet mellem Johan Brockenhuus og Kongen er opført i Kroens Skøder I. 476.

By og Nørre Vilstrup blev 1719 lagt under Koldinghus Birk, og da dette ophævedes 1770, forblev de to Byer under Herredsfogden i Kolding. I den Anledning opstod der Strid mellem denne, *Hans Junghans*, og By- og Herredsfoged i Vejle, *Gaarmann*, der med Rette gjorde gældende, at Jelling By laa i Tørrild Herred og burde høre dertil, hvorved Byen kun fik en Femtedel saa langt til Tinge. Kancelliet indrømmede dette, men Fejlen kunde nu først rettes, naar Hans Junghans engang fratraadte. Dette skete i Aaret 1797 den 13. Okt., og fra den Tid ligger Jelling By og Nørre Vilstrup under Nørvang-Tørrild Herreder.

FRA PRINSENS OPHOLD I FREDERICIA

AF

AAGE BREMERHOLM

PREMIERLØJTNANT VED 7. REGIMENT

EFTER Afslutningen af Islandsfærden i 1834 tog Prins Frederik til Danmark (senere Frederik VII) som bekendt Ophold i Fredericia. Han blev her Kommandør for det fynske Infanteriregiment, men var dog Kommandantens¹⁾ Kontrol undergivet. Opholdet bar jo kun tildels Frivillighedens Præg.

Til dette Ophold knytter der sig nogle smaa Begivenheder, som her meddeles efter Referat af Matthæus Munck og Hustru²⁾. Meddelelserne stammer fortrinsvis fra Palægartner Christensen, Fru Muncks Fader, hvis Stilling medførte, at han kom i nær Berøring med den kongelige Gæst.

Prinsen tog Ophold paa Palæet i Fredericia og omgav sig med en lille Hofstat. I Tjenerskabet befandt sig den senere saa berømte Anders Rideknægt (Anders Petersen)³⁾ og Schweitzeren Skivholm. Køkkenet forestodes af den franske Kok, monsieur Viale, der assisteredes af Peter Køkkenkarl og Poul Køkkendreng. Slotsforvalteren hed Alstrøm og Palægartneren, som

¹⁾ Generalløjtnant Frederik Julius Christian Castonier (udt. Kastonjer), ¹⁶/₄ 1761—²⁰/₅ 1838; beklædte — trods Prinsens Kommando over Regimentet — dog stadig Chefposten for samme (Biogr. Lex. III, 430). — ²⁾ Referenter af mine Meddelelser i dette Tidsskrifts Aargange 1910—11. — ³⁾ Findes ret udførligt omtalt i Generalmajor C. F. v. Holtens Erindringer.

ovenfor nævnt, Christensen. — Iøvrigt saas Byens Notabiliteter ofte ved Prinsens Bord, i Særdeleshed Regimentets Officerskorps med Castonier i Spidsen.

Prinsens Stald var veludstyret; her stod ialt 24 Heste foruden Kæledæggen Mustapha, en lille broget Krybbebider af en Islænder, som Befolkningen paa den fjerne Klippeø havde skænket Prinsen ved hans Afrejse. Om Mustaphas Endeligt er at berette, at den paa Grund af Sygdom blev aflivet af Dyrlæge Nielsen, der stak den i Bringen. Den sled sig imidlertid løs fra sine Vogtere og løb blødende Palæhaven rundt. Til sidst styrtede den. Den blev begravet i Havens nordvestlige Hjørne, ved Norgesgaden. Mustapha var alles Yndling; hver Dag under Staldtjenesten blev den trukket ud i Gaarden til almindelig Beskuelse for sine Beundrere blandt Byens Ungdom.

Til Palæet hørte en smuk Have, omtrent 1 Td. Ld. stor. Denne Have holdtes vedlige af Christensen¹⁾, der i 1834 var bleven importeret fra Hindsgavl. En af Havens Seværdigheder var et lille Udsigtstaarn, op til hvis Platform førte en ret stejl Trappe. At faa den senere Herredsfoged, Kammerjunker Holck²⁾ lokket herop var en af Prinsens største Fornøjelser; thi Kammerjunkeren, der let blev svimmel, kunde kun med stort Besvær komme ned igen. —

Havens Helligdom var et Lysthus, der bestod af en indre Del af Træ og en ydre Del af sødt duftende Linde. Det laa ved Norgesgaden, i passende Fjernhed fra Palæet, og var yderst spartansk udstyret; i dets Nærhed førte en Laage ind til Naboen, Jørgen Mad-

¹⁾ Anders Christensen, ^{18/4}1803—^{30/4}1895; fødtes i Skovshøjrup, Brandrup Sogn, Fyen, døde i Fredericia. Tog Eksamen med 1. Karakter fra de kongelige Haver ved Frederiksborg og Rosenborg. En saadan Gartner-eksamen fritog for Militærtjeneste. Palæhaven i Fredericia var et Mønstergartneri og blev paa bestemte Tider af Dagen besøgt af en Mængde Mennesker, især Tilrejsende. — ²⁾ V. A. Aarb. 1910, 74.

sens Have. Gennem denne Laage kunde al Færdsel, der ikke ønskedes kontrolleret af Hofstaten, uhindret finde Sted. I Lysthuset var henstillet en Feltseng.

Paa dette fredlyste Sted opholdt Prinsen sig gerne; alt imens kunde Hofstaten forlyste sig i Palæets Billardværelse eller paa dets Keglebane. Hemmelighedsfuldhedens dunkle Slør skal dog vedblivende have Lov til at omgærde disse Havens fjernere Regioner. Kun Christensens nyrevne, grusbestrøede Gange har været tavse, men forræderske Medvidere.

Mellem Christensen og Prinsen herskede den væbnede Fred. Det var naturligt, at Christensen hæggede om sin Have og var denne særlig bevaagen. Det var derfor ligesaa naturligt, at han blev vred, naar Prinsens store Hunde holdt Løbeøvelser i Mistbænkene. Saa erklærede Christensen Krig. Men Prinsen klappede ham paa Skulderen og sagde:

— Ikke vred, lille Gartner, det gør jo ikke noget?

Man kan ej heller fortænke Gartneren i, at han omfattede sine Aspargesbede med Æmhed. Naar han skulde stikke, fandt Prinsen stor Fornøjelse i at hjælpe ham, men traadte i sin Iver op i Bedet og ødelagde Stænglerne. Saa erklærede Christensen atter Krig og gjorde heftige Forestillinger. Men Prinsen klappede ham paa Skulderen og sagde:

— Aah, gjorde det noget, lille Gartner? Det gjorde vist ingen Ting?

Efter et saadant Nederlag trak Prinsen sig ofte tilbage. Han kunde da søge Trøst i Køkkenet hos sin Køkkenchef Viale, der tidt maatte opvarte ham med Grønkaal og Pandekager. Prinsen tilbragte saa en Stund i Køkkenet, hvor der blev serveret for ham paa Huggeblokken. Han var ret utaalmodig og vilde helst have Maden med det samme. Pandekagerne fik han

serveret varme, lige fra Panden. — Det var dog ikke altid, at Prinsen lod sig stille tilfreds paa denne Maade. Han kunde godt hævne sig paa Tjenerskabet og veg ikke tilbage for ret grovkornede Løjer. Et Eksempel herpaa har vi i Efterspillet paa en Strid, som han havde haft med sin Kammertjener Fritz. Alt blev gjort i Stand til et Fiskedræt, for hvilket Sceneriet afgaves af Dammen i Palæhaven. Gartneren havde Vaaddet i Forvaring og fik det med Fritz's Hjælp halet frem og sat ud. Fritz havde et nyt Liberi paa, hvad der forhøjede Nydelsen for Prinsen, der midt under Fiskeriet trak saa stærkt i Vaaddet, at den intetanende Kammertjener foer paa Hovedet ud i den mudrede Dam. Hvorefter Prinsen ironisk beklagede:

— Aah, Fritz, det gjorde vel ikke noget?

Med den stedlige Præst, Pastor Gude, stod Prinsen ikke paa nogen venskabelig Fod. Præsten var nemlig af den Mening, at Prinsen skulde betale Offer for hele sin Hofstat; Prinsen derimod af den modsatte Mening. Hvem der har haft Ret, melder Historien intet om. Det er jo troligt, at Prinsen har fundet det morsomt at drille Præsten; muligvis har denne paa sin Side baaret sig kejtet ad overfor Prinsen. Nok er det, der kom ingen Penge, og Offersedlen maatte paany præsenteres. Prinsen sendte da 200 Rigsdaler, for hvilke Pastor Gude indfandt sig i Palæet for at takke. Men Prinsen sagde blot:

— De har faaet, hvad De skal have. Jeg kender Dem ikke!

Iøvrigt levede Prinsen i allerbedste Forstaaelse med Byens Borgere, hvorum Stiftelsen af Frederiksklubben¹⁾ jo noksom bærer Vidne. Og han udstrakte sine Be-

¹⁾ Ved at tegne sig for 400 Aktier satte Prinsen Byens Borgere i Stand til at stifte en Klub, som Medlemmerne af Taknemmelighed imod ham døbte »Frederiksklubben«; dette skete d. ¹/₁₀ 1837.

kendtskaber til Omegnens Bønder, som han ofte besøgte, og som fandt en Ære i at dække op for Prinsen, der altid kunde glimre med en forbavsende Appetit. Traktementet bestod ordentligvis i Flæskeæggekage.

Eller Prinsen tog med sin Lystkutter »Neptun« ud paa Fisketure, der ofte endte med et Besøg hos Jordbærmanden paa Stavshoved¹⁾, Hans Andersen. Det var i Datiden en yndet lokal Sommerfornøjelse at »tage over til Jordbærmanden«, som man sagde. Det forhøjede selvfølgelig Stemningen, at Stavshoved var et prinseligt Udflugtssted. Her samledes Sommeren igennem mange Fredericianere, der i Selskab med de Middelfart Borgere gjorde sig til gode ved de medbragte Madkurve. Hos Jordbærmanden kunde der faas til Købs Kaffe, Te og Øl samt, overensstemmende med Navnet, Jordbær med Fløde. Ytredes der Ønske om en Dans, stod den store Sal til Raadighed, og Jordbærmanden spillede selv Violin til den lyse Morgen. Samme Hans Andersen var forøvrigt en meget foretagsom og alsidig Mand. I sin Person forenede han baade Stenhuggeren, Jægeren, Landmanden og Ørredfiskeren, ja, forsøgte kort sagt alt, naar han derved kunde profitere af Egnens Frembringelser.

Stundom strøg »Neptun« for fulde Sejl ind i Vejle Fjord. Saa gjaldt Besøget Herskabet paa Rosenvold²⁾, hvor Prinsen var en velset Gæst. Engang gik han i Land, forklædt som Tigger; men Spasen faldt uheldigt ud, idet han straks blev genkendt. Forøvrigt omgikkes han ogsaa Nord for Vejle Fjord Bønderne jevnt og jovialt. I hvert Fald fik han, saa ofte han det vilde, sin yndede og velbekendte Æggekage.

¹⁾ paa Fyens Nordside, ca. $9\frac{1}{2}$ km Ø.-N.-Ø. for Strib. — ²⁾ Hovedgaard i det grevelige Rantzau'ske Forlods, ligger i Bjerge Herred, 20 km Øst for Vejle. Gaarden, hvis Hovedfløj er opført af Karen Gyldenstjerne (1585), har tilhørt saavel Ellen Marsvin (1621) som Kirsten Munk (1630).

Naar saa Efteraaret kom, begyndte Nødde- og Brombærturene. Egnen om Fredericia er jo rig baade paa Hasselhegn og Brombærhække, og Prinsen udnyttede dem bravt. Det var ham til stor Fornøjelse at faa sit Følge trukket rigtig godt igennem Hegnene eller viklet dygtigt ind i Brombærrankerne. — Paa en saadan Turnaede Prinsen engang ud til Trelde Færgegaard, hvor han saa' og fandt Behag i Færgemandens Datter. Hun maatte siden ofte efter Ordre indfinde sig i Palæet med Nødder eller andre af Aarstidens Frembringelser.

Det Billede, som Datidens Borgere i Fredericia dannede sig af Prins Frederik, var ganske tilsvarende det, som den danske Menigmand senere dannede sig af den folkelige Konge. Hertil bidrog i første Række Prinsens jevne Optræden og godmodige Humor. Folk fandt stort Behag i at drøfte de Begivenheder, som knyttede sig til Prinsens Ophold i Fæstningen. Naar han under et Besøg hos Kaptajn Hedemann i Danmarksstræde fik den halsbrækkende Idé at sætte Jomfruerne Fensmark og Dinesens Officers-Pensionat paa den anden Ende ved paa Mustapha at ride lige ind i Spisestuen, hvor Pensionærerne sad til Bords uden at ane Uraad om en Münchhausensk Visit, saa jublede den hele By, der til daglig var saa fattig paa Begivenheder. Eller naar Prinsen tyst og stille forlod Balsalen, hvor hans Officerer svang Byens velagtede Damer, for saa enten under Ballet eller umiddelbart efter dets Afslutning i Egenskab af Regimentskommandør, men dog med Castoniers Tilladelse, at blæse til hurtig Udrykning og derefter være en ironisk Iagttaget af det uddansede, søvndrukne og skumlende Løjtnantskorps, saa gned Byens Borgere sig ordentlig i Hænderne, fordi heller ikke Prinsens egne Folk undgik hans lidt grovkornede Løjer. Indtrykket af

denne folkelige Humor bevarede Prinsens Popularitet, saaledes at han som Konge under sit Besøg i November 1849 kunde glæde sig ved en enestaaende Hyldest, hvori vel ogsaa nok Glæden over Grundloven og Fredericia-Slaget gav sig Udtryk. Gaderne var festligt illuminerede, og Brigademusiken gik Tappenstreg gennem Byen, der var prydet med smældende Flag. Umiddelbart efter Musikken red Kongen selv, omgiven af en Mur af jublende Gadedrenge. Saa raabte han pludselig ned til dem:

— Op med Krigssangene, Dreng!
og hele Koret istemmede:

— Nu høres Krigsraab i gamle Norden,
Musiken klinger, og Trommen gaar.

Rettelse. Oplysningen foran Side 88, Linie 2 fra neden, rettes derhen, at Niels Hansen Møller blev gift med sin Formands, Hans Bertelsens Enke, Marie Eriksen. Hun var en Datter af Erik Pedersen, der beboede Gaarden 1698. Hans Kones Navn var Sidsel Hansdatter. Niels Hansen Møller havde en Stedsøn, der begravdes ^{14/1} 1767. Det maa altsaa være en Søn af Hans Bertelsen og Marie Eriksen.

REGISTER.

(Ved P. ELIASSEN.)

- A**agaard, Lb., 1909: 12, 19, 146 f
— D. Chr. J. P., 1911: 209
— J., Kbmd., 1909: 110
Aars, Skoleholder, 1909: 134
Aast, Lindeballe S., 1910: 187 ff;
1911: 245 f
Aastgaard, 1910: 189 f
Abelles, Dr., 1911: 225, 227, 229
Abraham, Dr, 1911: 237
— d. æ., Jacob, 1910: 158
Agersnap, H., Kunstm., 1911: 245
Ahlefeld, Kapt., Greve, 1909: 115
Ahlefeld, Hedvig, 1911: 31 f
Ahlmann, Th. J., Købm., 1909: 55;
1910: 79; 1911: 62 f, 70
Aldebertsminde, Gd., 1909: 35
Alling, Laurids, Rektor, 1910: 42 ff
Almind, Lb., 1909: 21; 1910: 100;
1911: 198
Alminddalen, 1909: 93
Alminde, Jørgen, Gdr., 1912: 22
Almstok, 1912: 104
Alsted, Lb., 1911: 10
— J., Adjunkt, Vejle, 1911:
82 ff; 1912: 158 ff
Alstedgaard, 1911: 91
Alstrøm, Slotsforvalter, 1912: 186
Amhede, 1912: 5, 9, 17
- Ammitsbøll, Byfoged i Fred., 1910:
158; 1911: 34
Ammundsen, Forpagter, 1912: 140
Anchersen, Ancher, Biskop, 1910:
41, 50
— Math., Prof., Biskop,
1910: 44; 1911: 190
Andersdatter, Ane, 1909: 10
Andersen, Gæstg. i Fred., 1909: 79
— Skolel. i Tjufkær 1909: 35
— Anders, Kaperkaptajn,
1909: 16
— Hans, »Jordbærman-
den«, 1912: 190
— Iver, Gdr., Starup, 1909:
3, 7 f, 10
— Jens, Sognef., 1912: 154
— Jørgen, Gdr., Skovbøl-
ling, 1910: 97 f
— Lorenz, Kirurg, 1912: 112
— N., Vognmand, 1909: 110
— Niels, Bygm., 1909: 18
— Peder, i Pjedsted, 1911:
142
— Rasmus, Kirkev., 1909:
156
— Søren, Væver, 1912: 25
— Thomas, Gdr., 1910: 94

- Ankær, Lb., 1909: 131
 Anholt, 1909: 22
 Ankersen, A., Skrædderm., 1912: 65, 67 f
 Anst, 1911: 207
 Arenfeld, Lisbet, Hansd., 1911: 25
 Arvidsdatter, Johanne, 1911: 183
 Askov Højskole, 1909: 1
- B**aad, Thom. Ped., Bartskeer, 1912: 110
 Bach, Hans Madsen, Bartskeer, 1912: 111
 Bachmann, Marie Margr., 1911: 35
 Backmann, Hofjæggerm., 1912: 92
 Baden, Prof., 1909: 144
 Bagge, Jordemoder i Fred., 1911: 59
 Bahnsen, Baltzer, Raadmand, 1911: 186
 — Peter, Farver, 1912: 111
 Baland, Kapt., 1909: 108 f
 Baldewien, Købm. i Vejle, 1911: 87
 Balle, 1912: 172
 Ballesgaard, 1912: 5
 Bang, F., Forstkand., 1912: 128
 — H. J., Borgmester, 1911: 208
 — J. i Vejle, 1911: 84
 — Johs. i Fred., 1912: 89
 — Jørg., Præsti i Bredsten, 1912: 183
 — Jørg., i Fred., 1910: 23
 — Jørgen, i Vejle, 1911: 89 f
 — Jørg. Nielsen, Gdr., 1912: 89, 91
 — M., Borger i Vejle, 1911: 84, 93
 — Morten, 1911: 3
 — Niels Jørgens., Præst, 1912: 89, 91
 — Palle, 1911: 3, 5
 — P. G., Amtmand, 1910: 88
- Banner, Tolder i Fred., 1910: 11
 — Erik, Marsk, 1911: 59
 Banlysning, 1910: 117, 134 f
 Banskøndage, 1910: 123
 Bardenfleth, Major, 1912: 89
 Bardram, Stadsingeniør i Fred., 1910: 142
 Barfod, Anne, 1911: 2
 Barner, Nikolaj, Kirurg, 1912: 110 f
 Barrit, 1909: 151, 156
 Barritskov, 1912: 140 f
 Barsøe, Lærer, Egtved, 1912: 40
 — Ditlev, Lærer, Eltang, 1909: 173
 Bartskeer, Claus, 1910: 114
 Bartskeerere, 1912: 106 ff
 Basse, Vægter, 1911: 59
 — Niels, Rytterbonde, 1910: 39
 Bauditz, V., Ingeniørkapt., 1912: 136
 Bech, Charles, Kapt., 1909: 89
 Beck, Kammerraad, 1910: 72
 Bededage, 1910: 118 f, 124
 Bellavista, 1909: 78
 Bellevue v. Kold., 1909: 92, 105 f
 Bender, Jokum, Lods, 1910: 77
 Bennetsen, Fr., Lærer, 1912: 94
 — P. H., Klitfoged, 1912: 104
 Bentzen, Major, 1909: 89, 91; 1910: 30
 Bentzon, Kammerherre, 1912: 136
 Berg, Ane Kristine, 1909: 24, 26
 — Ane Margr., 1909: 24
 — C., Politiker, 1909: 36
 — Hans, 1909: 24
 — Iver Jakobsen, Sognef., 1909: 1 ff, 37
 — Jacob, 1909: 25 ff
 — Jacob, jun., 1909: 37
 — Jens Hansen, 1909: 18, 23, 24 f

- Berg, Kristine Marie, 1909: 37
 — Peder, 1909: 4, 5, 25 f
 — Peder Michal, 1909: 25
- Bergendal, Jens, Præst, 1912: 153
- Bersodde, 1910: 181 f, 194; 1911: 173
- Bertelsen, Bertel, Gdr., Fred. Mk., 1910: 91
 — Hans, Gdr. i Stovstrup, 1912: 88, 192
 — J. W. (Egeland), 1909: 17, 29 f, 31
 — Laurids i Tved, 1910: 118, 125
 — Johan, Borger i Fred., 1910: 73
- Betzer, Insp., Kammerr., 1912: 89
- Bey, Gæstg. i Vejle, 1912: 71
- Beyer, Raadmand, 1910: 145
- Bierring, Math., Borger i Vejle, 1911: 89, 93
- »Bilidt«, Hus, 1912: 181
- Bille, Anders, Rigsmarsk, 1910: 142, 201; 1911: 9, 173
 — Eske, 1911: 9
 — Sten, Kommandør, 1910: 84 f; 1912: 137
- Bindeballe, 1912: 172
- Birkebak, 1911: 3 f
- Bismarck, Major, 1911: 120
- Bjelke, Jens, norsk Kansler, 1911: 19
- Bjerge, 1909: 153
- Bjergegaard, 1910: 129
- Bjerregaard, Sekundløjtn., 1911: 73
- Bjært, Nørre, 1909: 94, 96; 1911: 205
 — Sdr., 1909: 32; 1910: 126, 134
- Bjærtsminde, 1912: 91
- Bjørn, Anna, 1911: 9
- Bjørnballe i Vonsild, 1910: 135
- Bjørnssen, Jørgen, Snedker, 1910: 120
- Blaakær Skov, 1909: 113
- Blicher, Provst, 1909: 145; 1911: 116
- Blichfeld, Gregers, Byfoged, 1910: 11
- Bloch, Tønne, Biskop, 1910: 188
- Bloch & Petersen, Firma i Fred., 1909: 55
- Bloch, J. C., Biskop, 1909: 123; 1911: 38
- Blom, G. V., Docent, 1912: 33
- Blome, Cay, 1911: 33
 — Didrich, Oberstløjtn., 1911: 30 f., 32 f
- Blücher, Margr. Soph., 1911: 40
- Boisen, Feltpræst, 1911: 80
- Bolwig, Major, 1910: 97
- Bonin, General, 1909: 90 f, 94 f, 105, 107, 110; 1911: 64, 76 f; 1912: 140
- Bonnesen, Fuldmægtig, nu Sagfører, 1911: 217 ff, 230, 239 ff
- Bonnichsen, Bonche, Kapt., 1909: 112
 — Rasmus, Kapt., 1909: 109, 112
- Borch, Ancher Laugesen, 1911: 37 f
 — J. S., Stadthauptmand, 1909: 98, 107; 1912: 65 f, 68
- Borckart, Jakob Henr., Bartskeer, 1912: 119
- Borlev, 1909: 3, 11, 146
- Bovballe Mølle, 1911: 142
- Boysen, Ingv., Kirurg, 1912: 116
- Brakker, 1909: 148
- Bramdrup, 1909: 8 f, 93 f, 96, 109; 1911: 194, 197 f, 205

- Brandbjerg, 1911: 78
 Brande, 1909: 145, 149; 1911: 248, 252
 Brandforsikring, Vejle A. ældre, 1909: 34
 Brandholm, 1911: 248
 Brandorff, P., Købm., 1909: 84 (sammenlign 188), 87
 Brandt, Geheimeraad, 1909: 144
 — Johan, kgl. Skovrider, 1911: 145
 Brandtberg, 1912: 170
 Brandtlund, 1911: 145; 1912: 92
 Bredal, Lb., 1911: 91
 — Anders, i Vejle, 1910: 16 ff
 Bredballe, 1911: 252
 Bredekær, 1911: 34
 Bredsten, Lb., 1911: 8, 39, 50; 1912: 12, 35, 172, 183
 Bredstrup, Lb., 1910: 45, 50, 92, 207; 1911: 76 f, 146, 216; 1912: 140
 Brejning, 1911: 146 f
 Bremer, Toldkontrollør, 1912: 143
 Bremerholm, Aage, Premierløjtn., 1910: 60 ff, 1911: 51; 1912: 186 ff
 v. d. Brincken, Conrad, Oberst, 1911: 33
 — Mette Margr., 1911: 33 f
 Broch, Hans Jacobsen, Kapt., 1910: 166
 Brochdorf, Jægermester, 1910: 154, 208
 Brochdorff, Oberst, 1910: 116
 Brockenhuus, Johan, 1912: 183
 Brodal, 1910: 92 f
 Brogaard, 1909: 161 f
 Brorson, H. A., Biskop, 1912: 99, 176
 Brudesøen i Egtved, 1912: 38
 Brummer, Løjtn., 1909: 106
 Brun, Caspar, 1910: 124
 — Mette, i Vonsild, 1910: 128
 Bruun, Chr. L., Fangefoged, 1910: 161
 — Mads Iversen, 1912: 118
 Brücker, V., Valgmenighedspræst, 1909: 1
 Bryllup, 1910: 126
 Brændgaard, 1910: 188
 Brænore, 1909: 94
 Bröchner, B., 1912: 58, 63, 78
 — Hans, Prof., 1909: 81 f
 — Jokum, Mestermænd, 1910: 4 ff
 — Thøger, Købmand, 1909: 54; 1911: 55, 62, 73; 1912: 55
 Brøndsted, 1909: 65
 Brøndtang, Skov, 1910: 96
 Buch, Anton, Propr., 1911: 247
 — Hans, 1910: 143
 — Mads, Borger i Vejle, 1911: 84, 92
 — Niels, Præst, 1910: 176
 Buchwald, Major, 1911: 120 ff
 v. Buchwalddt, Fr., Oberstløjtn., 1910: 195
 Buck, Hans, Rektor, 1910: 163
 — Math., Præst, 1909: 129
 — Peder, Murer, 1912: 180
 Buckfisch, Feltskær, 1912: 111
 Bugge, Bertel, Borger i Fred., 1910: 73
 Buhl, Byfoged, 1911: 149
 — Madame, i Herslev, 1911: 238
 — Hans, Præst, 1910: 96
 — Jens, Gdr. i Lilballe, 1909: 187

- Buhl, Peder, Søhelten, 1911: 149—
170
- Buhlsminde, 1911: 247
- Bulhuse, 1909: 5 f
- Bull, Niels Hansen, i Fred., 1910:
154
— Peder Hansen, i Fred., 1910:
153
- Busch (Phønixborg), 1909: 23
- Byberg, Købm. i Fred., 1909: 54;
1912: 57, 78
- Byberg & Johansen, Firma, 1911:
74; 1912: 55, 57 f
- Bygholm, 1912: 127
- Bülow, Ritmester (under Thorstens-
son), 1910: 195
- v. Bülow, Casp., Friedr., Major,
1911: 190
- Bülow, General, 1909: 84 f, 93 ff,
102, 106 f; 1911: 57; 1912:
140 f, 143
— L. W., Amtmand, 1911:
203 ff
- Bytzov, Præst i Starup, 1909: 12
- Bähr, Postbud, 1910: 78
- Bøddelen, 1910: 1—39
- Bødker, Christen, 1909: 22
- Bøegh, J. C., Guldsmed, 1911: 89
— Peder, Kbm., 1911: 84
- Bøgvad, 1912: 8 f, 23
— H., Præsteenke, 1911: 202
- Böll, Rasm., 1909: 179 ff
- Bølling, 1912: 5, 8, 11, 42
- Bønnelycke, Tobaksfabr., 1909: 55
- Børkop, 1910: 96, 98
— Mølle, 1911: 226, 240;
1912: 85 ff
- Børup, 1909: 94
- Bøtcher, Nik., Dr. med., 1912: 120
— Tob., Rektor, 1910: 50 ff
- Calnein, Stiftsbefalingsmd., 1911:
183
- Campen, Amsraadsmedl., 1911:
219, 238
- Cantor, Jørgen Bjørnsen, 1910: 120
- Caroc, Kapt., 1909: 92 f, 109
- Carstensen, Søren, Sadelmager,
1911: 87
- Carøe, K., Dr., 1911: 187; 1912:
106 ff
- Castenschiold, Løjtn., 1909: 102,
109
- Castonier, Kom. i Fred., 1911:
178; 1912: 186 f
- Chemnitz, Dorthea Sofie, 1911: 199
- Christensdatter, Marie, Præstekone,
1912: 176 ff
- Christensen, Jens, Sognef. i Højen,
1909: 131
— Jens, Gdr. i Fredsted,
1909: 31
— Jens, Borger i Vejle,
1910: 16 f
— Jes, i Dons, 1909: 160
— Laurits, Skipper,
1910: 55
— Lorents, 1910: 165
— Michel, Dr. med.,
1912: 120
— Peder, Præst i Vejle,
1910: 164, 176
— Palægartner, 1909:
77; 1912: 186 f
- Christian IV, 1911: 13, 23; 1912:
184
— V, 1910: 147; 1911:
174, 203
— VI, 1910: 53, 58
— VII, 1911: 46
— VIII, 1909: 75; 1911:
117

- Christian, Hertug af Avgustenburg, 1910: 80; 1911: 120
 Christiansen, Carl, Vognmand, 1911: 49
 Christiansejogod, 1912: 102
 Christiansfeld, 1909: 94, 114; 1910: 74
 Christiansminde i Dons, 1909: 160
 Christoffersen, Lars, 1911: 47
 Chronius, Borgmester, 1910: 155
 Clausen, Præst i Smidstrup, 1911: 131
 — Hans, 1911: 49
 — Otto, 1911: 4
 — Peder, i Haastrup, 1911: 142
 Clemensøn, Laurits, Præst, 1910: 176
 Coch, Major, 1909: 108
 Cohn, Moses A., 1910: 25 f
 Cohr, Chr. J., Avlsbruger, 1910: 82
 Conradsen, Forvalter, 1911: 219
 Cortzen, Hans, 1910: 43
 la Cour, Major, 1909: 96 ff, 109
 Cronesen, Peter, 1910: 13
- Dagmar, Dronning, 1912: 158 ff**
 Dahl, A. C., Prokurator, 1912: 65, 67 f
 — C. B. A., Amtmand, 1911: 220; 1912: 29
 — Hans, i Eltang, 1909: 176
 — Hans, i Kolding, 1911: 200
 — Kristian, Sømmand, 1909: 17
 — Mads, i Herslev, 1912: 154
 Dahlmann, Chr., Kirurg, 1912: 117
 Dalby (Tyrstr. Herr.), 1909: 91; 1910: 120 ff, 130 ff, 197
 Dalby Mølle, 1910: 131
 Dalby, Store, 1911: 247
 Daldoover, 1912: 94
- Dalgas, Antoine, 1912: 100
 — C., 1909: 35; 1912: 71
 — E. M., 1912: 100, 129 f
 — Jean M., Præst, 1912: 100
 Dam, Anders, 1909: 152
 Damgaard, 1909: 93, 105; 1912: 142
 Daugaard, Hans, Starup, 1909: 21
 — H., Vognmand, 1909: 110
 — P., Gdr., 1909: 6
 Davidsen, Math, 1911: 8
 Deberen, Ritmester, 1910: 195
 Degn, Esper Hansen, 1912: 147 ff
 Deleuran, Louis C. J., Købmd., 1910: 74, 77
 v. Delius, Kapt, 1909: 91
 Deygaard, Hans, 1911: 204
 Dichmann, Prof., 1911: 150
 Diechmann, Andr., Kancelliraad, 1909: 123
 — Hans, Borgmester, 1911: 208
 — Marie Elisab., 1909: 123
 Dinesen, Artillerikapt., 1912: 136
 Dinnesen, Jens, Biskop, 1910: 171
 Dithmer, Heinr., Kunstner, 1911: 188
 Ditmar, Claus, 1910: 144 f
 Donneruplund, 1911: 25
 Dons, 1909: 160 f
 — Christ., 1909: 161, 170 f
 Donsgaard, 1909: 37, 160
 Dons Mølle, 1909: 8, 113
 Dorothea, Chr. III.s Dr., 1912: 108
 Dorschæus, Peder, Præst, 1910: 42
 Dragsted, Roed, Postfuldm., 1912: 13
 Drastrup, Løjtn., 1909: 97
 Dreyer, Heinr., Kirurg, 1910: 17 ff, 28, 32 f; 1912: 118

- Dræby, Retsskriver, 1910: 84 f
 Dudelsach, Johs., 1909: 72
 Duebjerggaard, 1912: 8, 40
 Dupont, Jaq. Fr. Hautboist, 1910:
 68; 1911: 59
 Dusgaard, 1912: 11
 Dybkjær, Chr., Byhyrde, 1912: 88
 Dybvad, Hans Skov, 1911: 49
 Dyna, Tambour, 1911: 77
 Dyndkær, Vonsild, 1910: 135
 Düppel, Skrædder, 1911: 60
 Dyrehavegaard, 1909: 100 ff
 Dytken, en Mønt, 1910: 129, 133
- E**bbesen, Tømremester, 1910: 98
 — Laurits, 1911: 24
 — Per, 1911: 5
- Ebling, Købm. i Fred., 1910: 41;
 1911: 54
 Egeborg, Martin, 1912: 168
 Egeland, 1909: 8, 17, 20, 29
 Egtved, 1912: 4 ff, 14, 16, 21 ff,
 42, 115, 174
 Egum, 1910: 89
 Eibeschütz, J. M., 1911: 59
 Eilschou, Apoteker, 1911: 212
 Ejstrup, 1909: 94, 96
 Elbrecht, Kapt. i Fred., 1910: 145
 Eliaschek, Major, 1911: 221
 Eliassen, P., 1909: 181; 1910: 6,
 113; 1911: 180 ff; 1912: 69, 108,
 121, 176 ff
 Elkærholm, 1909: 161
 Eltang, 1909: 93, 173 f, 186; 1910:
 195
 Engelsholm, 1911: 3, 36, 38 f, 208
 Engvarij, L. P., Kirurg, 1912: 112
 Eriksen, Mogens, Raadmand, 1910:
 114
 Erlund, Chr. F., Kammerraad,
 1911: 182
- Ernst, Oberstløjtn., 1909: 89
 — Kr., Kom. i Fred., 1910: 63
 Erritsø, 1909: 93, 176; 1910: 50,
 87; 1911: 75, 217; 1912:
 143
 — Mose, 1911: 249
 — Iver Nielsen, 1910: 208
 — Niels Iversen, Købmd.,
 1910: 149
 Erritzøe, Hans, 1911: 73
 Estrup, Konsejlspræsident, 1909: 36
 — Chr., Borgmester, 1909:
 181; 1911: 180, 210
 Etlar, Carit, 1909: 45
 Eylers, Heinr., Kommissionær,
 1910: 208
- F**aaborg, Oberst, 1912: 135
 Faarupgaard, 1912: 181 f
 Faarupsø, 1912: 161, 168
 Fabvier, General, 1909: 89
 Falk, Alexand., Præst, 1912: 94
 Farsen, Jens, Præst, 1910: 176
 Faste, 1910: 124
 Fasting, Sparekassebog., 1912: 79
 Fattiggaarde, 1909: 32, 64, 69
 Feldmose, 1912: 170
 Fenger, Sæbesyder, 1912: 62
 Fertig, J. H., Bartskeer, 1911: 196;
 1912: 113
 v. Fiedler, Oberst, 1910: 78 f, 86
 Fischer, SlægtiStarup, 1909: 21, 37
 — Niels, 1909: 27, 30
 Fisker, Peder, Skærup, 1911: 142
 Fiskeri, 1912: 134
 Fladelius, Gotfr., Kirurg, 1912: 118
 Flensburg, Propr., 1909: 175
 Flock, A. H., Bartskeer, 1911: 196;
 1912: 112
 Fog, Sognepr. i Skjold, 1909: 157
 Folkvars Kilde, St., 1910: 91

VIII

- Follerupgaard, 1911: 112, 118, 216
 Follerup Mølle, 1911: 241
 Foredrag, Liste over, 1910: 105 ff;
 1911: 259
 Foss, Joh. Nik., Bager, 1910: 18,
 155, 157
 Fovslet, 1910: 122, 132
 Frandsen, Arrestforvarer i Fred.,
 1911: 238
 — Anders, Præst, 1912: 112
 — Niels, Præst, 1910: 171 ff
 Fredericia (Frederiksdodde), 1909:
 14, 20, 30, 41 ff, 112 f,
 135, 176, 179; 1910:
 1—88, 140—161, 181,
 194, 205; 1911: 51—81,
 111, 120, 123 ff, 132,
 141, 143 f, 147, 149, 161,
 167, 170 ff, 174, 198, 216,
 233, 235; 1912: 53 ff,
 74, 95, 106, 116 ff, 128,
 131 f, 137 ff, 141, 144,
 186 ff
 — Akcise, 1909: 43, 71
 — Asps Klub, 1909: 79
 — Avis, 1909: 46
 — Borgervæbning, 1909:
 74 f, 80; 1910: 65 ff
 — Bøddelbolig, 1910: 8 f
 — Esplanaden, 1909: 45
 — Fabriker, 1909: 55
 — Fattiggaard, 1909: 64
 — Fiskeriet, 1909: 59
 — Frederiksklubben,
 1909: 77, 79; 1912: 189
 — Fængsler, 1910: 151 ff
 — Færgelejer, 1909: 43,
 77; 1910: 55; 1911: 55
 — Gabestok, 1909: 51;
 1911: 56
 — Gader, 1909: 44 f, 47 ff
 Fredericia Gadelygter, 1909: 61
 — Galgebakken, 1909: 52
 1910: 92
 — »Gross, æ«, 1909: 46
 — Havn, 1909: 53 f
 — Havneengen, 1909: 45
 — »Hornemanns Eng«,
 1909: 45
 — Huse, gamle, 1909: 49
 — Jøderne, 1909: 53 f, 55
 — Jødernes Kirkegaard,
 1910: 39
 — »Kammerne«, 1909: 47
 — Karoline Amalielund,
 1909: 45 f; 1911: 69
 — Kastellet, 1909: 42, 50 f;
 1910: 85, 87, 152;
 1911: 61
 — Kirker, 1909: 49, 81;
 1910: 42, 49 f, 209;
 1911: 80
 — Krudthuset, 1911: 55
 — Kæmpegraven, 1911: 80
 — Købmandsgaarde,
 1909: 54
 — Latinskole, 1910: 40 ff,
 178; 1911: 54
 — Magistratsengen, 1909:
 45
 — Markeder, 1909: 75 f
 — Musik, 1910: 126
 — Møller, 1909: 43, 45 f,
 70 f
 — Mølleengen, 1911: 74
 — Natvægttere, 1909: 61
 — Originaler, 1909: 63 ff
 — Palæet, 1909: 45, 49,
 73, 77; 1910: 10, 79;
 1911: 133; 1912: 186 ff
 — Porte, 1909: 43
 — Postvæsen, 1909: 60

- Fredericia, Raadhuset, 1909: 49, 81; 1910: 29, 82, 141 ff; 1911: 56, 171 f
- Rakkerkulen, 1909: 63; 1910: 34
- Reformerte, 1909: 56 f; 1911: 174; 1912: 100
- Sildesalteri, 1909: 59
- Sparekasse, 1911: 237; 1912: 77 ff
- Sprøjtedammen, 1909: 46
- Sprøjteeng, 1909: 46; 1910: 159
- Spritfabriker, de danske, 1911: 70
- Teglovenn, 1910: 137, 208 f
- Træhesten, 1910: 153
- Victoria, Hotel, 1909: 79; 1910: 79; 1911: 61, 237
- Volde, 1909: 42 f
- Østerstrand, 1909: 74
- Frederik, Arveprins, 1911: 91
- II, 1911: 13
- III, 1910: 206
- IV, 1911: 182
- V, 1912: 95, 97
- VI, 1909: 74; 1911: 83, 87
- VII, 1909: 63, 79, 117; 1912: 186 ff
- Frederiksen, Fabrikant i Fred., 1909: 51
- Frederikshaab, 1912: 8, 94, 105, 174
- Frederikснааde, 1912: 98
- »Frederits-Daler« (Mønt), 1909: 67
- Fredsted, 1909: 3, 11, 148
- L., Gdr. i Hesselballe, 1909: 28
- P., 1909: 25
- Freiesleben, Løjtn., 1909: 107
- Friborg, Lærer i Starup, 1909: 148
- N., Præst, 1912: 150, 154
- Friederichsen, Købm., 1909: 98
- Wilh. A., Kapt., 1910: 64
- Friis, Johan, Kansler., 1911: 9
- Jørgen, Biskop, 1911: 4
- M. C., Kancellir., 1911: 41
- From, Amtsforvalter, 1909: 12, 145
- Inspektør, 1912: 96
- Præst i Starup, 1909: 11, 145
- Elisab. Christ., 1909: 145
- Mart., Instrumentist, 1910: 126
- Frost, Hans, Borger i Fred., 1910: 12
- Fuchs, Kapt., 1909: 91
- Fugl, Christian, 1909: 138, 140
- Fuglsang Skov (Fredericia), 1909: 77 f; 1910: 90, 207; 1911: 75; 1912: 130
- Fuglsang Skov (Egtved), 1912: 10, 16
- Fynbo, Jens Møller, 1912: 180 ff
- Rasmus (Fred.), 1910: 157
- Füssel, Løjtnant, 1909: 109
- Fønss, Kammerherreinde, 1912: 135
- H. H., 1912: 65
- G**aarmann, G. F., Fuldmægtig, 1911: 82, 84, 88, 90, 93
- Gaarman, H. L., Byfoged, 1912: 185
- Gabel, Stiftsamtm., 1910: 52
- Anna Margr., 1910: 122
- Gablentz, Feltmarskal, 1911: 230
- Gad, Familienavnet, 1911: 95 f
- Christiane, 1911: 13
- Jørgen, Præst, 1910: 78, 80; 1911: 94—140
- M., Kapellan, 1911: 239
- Sophie, 1911: 94 f

- Gadbjerg, 1911: 4, 12, 28 f, 32, 35, 42 ff, 49 f
- Galskiøt, Lars P., 1909: 19
- Galskjøt, J. S. H., Præst, 1910: 100
- Galt, Peder Ebbesen, 1912: 85
- Galten, Chr., Feltskær, 1912: 115
- Gamborg, Præst, 1911: 54
- Gammelby, 1911: 112
- Gammelby Mølle, 1911: 227, 231, 235
- v. Ganzer, Kapt., 1909: 91
- Garde, Kommandør, 1912: 141 f
- Gaver til hist. Samf., 1911: 258
- Gaverslund, 1910: 45; 1911: 95, 102, 108, 110 f, 114, 128 ff, 137, 147; 1912: 85
- Gersdorff, Major, 1909: 96
- Caspar, 1911: 24, 31
- Christoffer, 1911: 22 ff
- Joachim, 1911: 23
- Gesten, 1911: 207
- Gertrudsminde, 1911: 147
- Gifskod, Søren, Rektor, 1910: 163 ff
- Give, 1911: 25, 37
- Givskud, 1911: 181, 202; 1912: 96, 105, 161
- Gjesten, Hans Jørgensen, 1911: 146 f
- Gjø (Goye), Ellen Andersdatter, 1911: 24 f
- Magnus, 1911: 5
- Sibylle, 1911: 248
- Glasenap, Admiral, 1912: 137
- Generaladj., 1912: 137
- Glotto, Greer, 1912: 115
- Glud, 1911: 253
- Propr., Sønderbygd., 1911: 228, 232
- Glückstad, Hartvig, Købm., 1910: 67; 1911: 61, 69
- Isac, Købm., 1910: 79
- Gløersen, Jørgen, Oberst, 1911: 200, 214
- Godt, Hans Heinr., Prop., 1911: 49 f
- Graae, Generalkvartm., 1911: 145
- Graafods Legat, Maren, 1911: 193 ff
- Grandjean, Mægler, 1909: 100
- Handelsbetj., 1909: 110
- Grabe, Underoff., 1909: 72
- Grau, H. H., Konsul, 1912: 65, 67
- Gregersen, Anton, 1912: 24
- Grejsaa, 1912: 168
- Grejsdalen, 1912: 137
- v. Groeningen, C. P., 1912: 117
- Grooss, I. I., Købm., 1912: 65, 68
- Grothom, Raadmand, 1910: 43
- Grout, Henr., Kirkev., 1911: 144
- Grube, Basunblæser, 1911: 77
- Grundal, Chr., Byfoged, 1910: 54, 57; 1911: 186, 191; 1912: 152, 156
- Grundet, 1910: 179
- Grundtvig, N. F. S., 1910: 99 ff
- Grün, Herm., Dr. med., 1912: 120
- Gude, Præst i Fred., 1912: 189
- Gudme, Niels, Præst, 1912: 149
- Gudsø, 1909: 93 ff; 1911: 62 f; 1912: 138 f
- Guldbergsminde, 1912: 8, 102
- Guldbrandsen, Høgn, 1910: 3, 13
- Guldbrandsdatter, Margrete, 1910: 12, 17 ff
- Guldbrandsen, Poul, 1910: 3
- Gutslag, Skarprettersv., 1910: 37
- Gyldenstjerne, Knud, 1911: 20, 22
- Mogens, 1911: 9
- Preben, 1911: 21
- Gynther, S. L., Murerm., 1910: 103
- Gøddinggaard, 1912: 104
- Gøhlmanns Mølle, 1909: 96 f; 1911: 186

- Gönner, Kapt., 1909: 91
 Götttsche, Kapt., 1909: 97
- H**aagensen, Anna Cathr., 1910: 138
 Haar, Præst i Vejen, 1909: 126
 — Peder Holger, 1909: 40
 Haas, Enkefrue, 1911: 214
 Haastrup, 1911: 145
 Hacke, Major, 1909: 99
 Hagemann, Kapellan, 1911: 140
 Hahn, Sophie Am., 1910: 138
 Hakenør, 1912: 132
 Halvorsen, Peder, 1911: 198
 Hamann, Claus, Gæstgiver, 1910: 103
 Hammer, H. J., 1909: 75
 Hannerup, 1910: 89 f, 92 f, 207 f, 1911: 55, 57, 75
 Hans d. æ., Hertug, 1911: 13
 — Konge, 1911: 8 f, 250
 — Pottemager i Fred., 1910: 46
 Hansdatter, Elsebe, Kniplerske, 1910: 115
 — Karen i Herslev, 1912: 154
 — Maren, Degnekone, 1912: 150
- Hansen, General, 1909: 89
 — Postfuldm. ved Snoghøj, 1912: 138
 — B., Gdr., 1910: 102
 — David, Lærer i Vrigsted, 1909: 152
 — Grejs, fra Bjært, 1909: 16
 — Hans i Skærup, Delefoged, 1911: 142, 146
 — Hans, eligeret Borger, 1911: 198
 — H. P., Købm., 1909: 110
 — J. A., Politiker, 1909: 36
 — J. L., Sagfører, 1909: 20
- Hansen, Jacob, Borger i Fred., 1910: 18
 — Jens, Sognef. i Pjedsted, 1910: 84
 — Jesper, Delinkvent, 1910: 38
 — Jørgen, Spillem., 1910: 126
 — Knud, i Vrigsted, 1909: 157
 — Mathias, Feltskær, 1912: 118
 — Nikolaj, Borger i Vejle, 1911: 92 f
 — Sten, Raadm., 1910: 42
 — S., Adjunkt, 1910: 210; 1912: 40
 — Thomas, Borger i Fred., 1910: 32 f
- Haraldskær, 1909: 113; 1911: 33
 Harbou, Oberstløjtn., 1909: 89
 Hardenberg, Hautboist, 1911: 73
 — Erik, 1911: 21
 — Mette, 1911: 21
- Harksen, Købm., 1909: 80; 1910: 67
 Harresø, 1912: 172
 Harresøgaard, 1912: 96
 »Harresø-Æbler«, 1912: 97
 Harte, 1909: 96, 109; 1911: 197 f
 Hartvig, Simon, 1910: 154
 Hartvigsen, Jes, 1910: 126
 Hassing, Købm., Fred., 1911: 62
 Haverby, Oluf, 1910: 12
 Haveselskabet for Jyll., Fyn og Sl., 1912: 127 ff
 Havrballe, 1909: 93; 1911: 227
 Hedensted, 1912: 120
 Hegelund, Peder, Biskop, 1910: 163
 Heger, Oberstløjtn., 1911: 234
 Hegermann-Lindencrone, 1911: 224
 Heinsen, Enke i Fred., 1911: 60
 Heise Kro, 1909: 93; 1911: 76
 Heksefølgelser, 1910: 46

- Hellesen, Oluf, 1910: 42
 Hellfried, Stiftamt., 1909: 12
 Helligaftener, 1909: 65
 Helgesen, Oberst, 1909: 102, 106,
 116; 1911: 60
 Helt og Pelts Legat, 1911: 195
 Hemmet, Iver Iv., Biskop, 1910:
 172
 Hempel, Landinspektør, 1909: 23
 — Læge i Kolding, 1909: 23
 Henrichsen, Henr., 1910: 177
 — Niels, 1911: 89 f
 Henriksen, Claus Tommerup,
 1911: 42 ff
 — Dorte Marie, 1911:
 42, 45
 — Jes, 1909: 28
 — Niels, til Refstr., 1911:
 47
 — Henzel, Skrædderm.,
 1910: 67
 — Slægt i Starup, 1909:
 37
 Hermansminde, 1912: 91
 Hermanus d. æ., Klokketøber,
 1911: 245
 Herslev, 1909: 94; 1910: 72; 1911:
 94 ff, 103, 108, 111, 117 ff, 130 ff,
 234, 238 f, 240; 1912: 149 ff,
 156 f
 Hertel, Præst, 1911: 81
 Hesselballe, 1909: 12
 Hesselbjerg, 1912: 6
 Hesselhøjgaard, 1912: 9
 Hestehandel, 1912: 133
 Hielm, Niels, i Vejle, 1911: 89
 Hindberg, Bogbinder, 1910: 67
 v. Hindenburg, Premierløjtn., 1911:
 220
 Hinrichsen, Jens, Byfoged, 1910: 3
 Hintze, Apoteker, 1910: 11
 Hirsch, Major, 1910: 78
 — Oberstløjtn., 1911: 30 f
 — H. L., i Fred., 1912: 55,
 58, 63, 79
 Hirschfeld, General, 1909: 95
 Hjelmdrup, 1912: 11, 42
 Hoeppler, Adjutant, 1911: 237
 Hoffmann, Premierløjtn., 1910: 68
 — Hans de, Amtm., 1909:
 51; 1910: 150; 1911:
 177—80, 198; 1912:
 101
 Hoffmansfeld, 1912: 101
 Hoffmanslyst, 1912: 101
 Holbek, Løjtnant, 1909: 109
 Holbruck, H., Bartskeer, 1912: 109
 Holck, Adelaide, Frk., 1911: 216 ff
 (sammenlign 1912: 124)
 — Alfred, 1911: 226
 — Emanuel, 1911: 225 f, 228,
 230, 231, 233 f, 241 ff
 — Mandrup, 1911: 3
 — P. C. C., Herredsfoged,
 1910: 74, 78, 88; 1911:
 216 ff; 1912: 187
 Holdan Kro, 1910: 92
 Hollard, Præst i Fred., 1912: 100
 Hollin, Joachim, Kirurg, 1911: 186;
 1912: 112
 Holm, Cathrine Kr., 1909: 123
 — Fred., 1909: 138
 — Jacob, Provst, 1909: 121—
 142
 — Wolrath, Borgmester,
 1909: 121
 Holmans Herred, 1911: 141 ff;
 1912: 4
 Holmsted, Cathr. Mar., 1909: 121
 Holst, Løjtnant, 1909: 87
 Holstein, G. F., Stiftsbefalingsmd.,
 1911: 179, 185, 191

XIII

- Holstein, Joh. Ludv., Greve, 1911: 190
- Honoré, Jacob, Avlsbruger, 1910: 86
- Jaque, 1910: 62; 1911: 59
- Pierre, Apoteker, 1909: 75; 1910: 66
- Susanne Cathr., 1910: 63
- Hop, Zachar. Dan., Kirurg, 1912: 117
- Hoppe, Amtm., 1909: 26
- Hornstrup, 1911: 252
- Horsens, Søren, Præst, 1912: 115
- Horsfeld, Handelsbetj., 1911: 68, 80
- Houens, 1909: 174
- Houkarl, Niels, i Vejle, 1911: 145
- Hover, 1910: 163; 1912: 183 f
- Hurtigkarl, Niels, 1911: 38 f
- Husmand, Hans, 1909: 18
- Hvalsoe, Kancelliraad, 1910: 206
- Hvass, Madame, Kolding, 1911: 205
- Hvejsel, 1909: 35; 1911: 245; 1912: 166
- Hvejselgaard, 1911: 48
- Hvidsminde, 1909: 102, 109
- Hvilested Kro (v. Fred.), 1910: 94; 1911: 77
- Hvolgaards Gyde, 1910: 95
- Hyby, 1910: 89 ff, 207 f
- Hygum, 1912: 170
- Hülzenberg, Borgmester, 1910: 11
- Høffding, Daniel, Dr., 1912: 120
- Høg, Kirstine, 1911: 5—6
- Høg, Mogens, Rigsraad, 1910: 142
- Høje, fredlyste, 1912: 16 f
- Højen, 1909: 3, 121; 1912: 3, 12, 14
- Højgaard, 1909: 27, 30
- Højrup (Tavlov), 1909: 94; 1911: 124
- Høllund, 1912: 11
- Hølsbæk, 1910: 208
- Hønborg Ladegaard, 1912: 92
- »Hønemad« (Starup), 1909: 5
- Hørup, 1912: 170
- Høvelen, Conrad, 1911: 248
- v. Høvelen, Elisabeth, 1911: 248
- Høwinghoff-Petersen, Bankdir., 1912: 79
- Høyer, Degn i Egtved, 1909: 140
- Løjtn., 1909: 109
- Jens Ottesen, Præst, 1909: 10 f, 15
- Høyrup, Chr., Købm., 1909: 51, 54; 1911: 73
- Johan, Havnekass, 1909: 45
- Ibsen, Niels, Færgemand, 1910: 22
- Ide, Anne, 1912: 154
- Ilved, 1909: 35
- Ingwersen, Propr. i Viuf, 1909: 135
- M. H., Dr. med., 1912: 120
- Isach, Valentin, 1910: 24 ff, 31
- Iskov, Vonsild, 1910: 137
- Iversen, Carl, Sognepr., 1911: 94 ff
- Jacob, i Starup, 1909: 7, 9 ff, 25, 30, 37
- Kristian, Jordrup, 1909: 18
- Lago, Præst, 1910: 132
- Morten, Landpost, 1910: 97
- Niels, Borger i Fred., 1910: 41
- Jacobsdatter, Anna, 1909: 18
- Mette, Smedekone, 1909: 17
- Jacobsen, Købm. i Fred., 1909: 54
- Hans Jørg., 1909: 25
- Iver, Starup, 1909: 18, 21

- Jacobsen, Fred., Kirurg, 1912: 112
 — Peder, Handskemager, 1910: 18
- Jakobsen, Hans P., Gdr., 1909: 17
 — Ingvard, Skovrider, 1911: 145
 — Iver, 1909: 31
- Janssen, Gust., Borgm., 1910: 145 f
- Jastrau, Kapt., 1912: 135
- Jelling, 1911: 50, 219; 1912: 40, 91, 161, 170 f, 176 ff
- Jelling Seminarium, 1909: 151 f
- Jensen, Hestehandler, 1912: 133
 — Præst i Herslev, 1911: 239 f
 — Albert, Adelsmand, 1911: 1 f
 — Anders, i Vejle, 1910: 177
 — Bertel, Børkop, 1912: 86
 — B. M., Adjunkt, 1910: 210
 — Christ., i Jelling, 1912: 178
 — Chr. Axel, Magister, 1910: 189; 1911: 245
 — Friedr., i Vejle, 1910: 177
 — Hans, Bartskeer, 1912: 109
 — Hans, Gdr., V. Nebel, 1909: 18
 — Jens, i Egtved, 1909: 18
 — Jens Peter, 1912: 16
 — Kaspar, Købm., Avlsbruger, 1910: 68
 — Mads, i Hygum, 1912: 170
 — Marie, Enke, 1911: 59
 — Mikkel, 1911: 142
 — Mogens, Vandel, 1910: 188 f
 — Mogens, Vindelev, 1912: 168
 — Peder, Husmd., 1911: 49
 — Peder, Smidstrup, 1911: 142
 — Povl, Gdr., 1909: 29
 — Rasmus, Præst, 1911: 147
 — Søren Peter, 1909: 18
 — Thomas, 1909: 21
- Jenssen, Fred., Borger i Fred., 1910: 21
 — Jonas, Kapt., 1910: 152
- Jensøn, Chr., Præst, 1910: 76
- Jepsen, Peder, i Højen, 1909: 134
 — Jens, Borger i Fred., 1910: 155
 — Mads, Husmd., 1910: 113 f
 — Per, Vonsild, 1910: 121
- Jerlev, 1909: 122; 1912: 3, 12, 14
 — Herred, 1912: 1—43
 — Henr. Mads, Skoleholder, 1909: 146
 — Mads, Studiosus, 1909: 146
- Jespersen, Henr. Juncker, 1909: 21
- Jessen, Jens, Dons, 1909: 160 ff
 — Jes, Dons, 1909: 160 ff
- Joens, Maren, 1910: 3, 13
- Joensen, Peder, Tambour, 1910: 3
- Johansen, H. M., Klokke, 1910: 50
 — Niels, Herslev, 1912: 153 f
- Johnsen, Anders, Ilved, 1909: 35
 — Rasmus, 1912: 30
- Jordrup, 1909: 20, 24
- Juel, Slægten, 1911: 7
 — Axel, 1911: 5
 — Christence, 1911: 19, 22
 — Herman, 1911: 10 ff
 — Iver, 1911: 4
 — Jens, fra Refstrup, 1911: 11 ff, 18
 — Jens, Raadmand, 1910: 145
 — Jens Mogensen, 1911: 10
 — Jørgen, Laage, 1911: 31
 — Kristine, 1911: 9
 — Kjeld, 1911: 19
 — Maren Jensdatter, 1911: 10 f, 17
 — Niels, 1911: 10
 — Ove, 1911: 18

- Juel, Palle, 1911: 2, 7
 — Peder, 1911: 7 ff
 — Vincent, 1911: 11
 Juhl, Mort. H., Raadmand, 1911: 186
 Juhler, Peder, Vonsild, 1910: 123
 Jungbans, Ane Margr., 1911: 200
 — Bagge Jørgensen, 1911: 189
 — Casp. Fr., Præst, 1911: 199, 210, 212
 — C. F., Birkedommer, 1911: 189
 — C. F., Kommerceraad, 1911: 199
 — Dorthea Cathr., 1911: 200
 — Elisabeth, 1911: 193
 — Elisabeth Johanne, 1911: 200, 209
 — G. F., Prokur., 1911: 200, 209
 — Hans, Borgmester, 1911: 181, 188—215; 1912: 113, 185
 — Hans, Oberst, 1911: 199
 — H. Chr., Præst, 1911: 189
 — Hedvig Charlotte, 1911: 200
 — Johan Ludv., 1911: 199
 — Joh. P. Piper, 1911: 200
 — Johanne Chthr., 1911: 200
 — Jørgen, 1911: 188 ff, 210
 — Malte Jørgensen, Rektor, 1911: 189
 — Marie Margr., 1911: 200
 — Mette Marie, 1911: 200
 — Sofie Dorothea, 1911: 200
 — Tønnes Just, 1911: 200, 209
- Juul, Peder, Borgmester, 1910: 173
 Jydepotter, 1909: 76; 1912: 130
 Jæger, Christian, Prokurator, 1910: 52
 »Jørgen Huha«, 1909: 17
 Jørgensen, Chr., Bankbestyrer, 1910: 85; 1912: 44 ff
 — Hans, Lille Lihme, 1909: 23 f
 — Hans, Borgmester, 1910: 143
 — Jens, Mesterlektianer, 1910: 47 ff
 — Jens, Degn, 1911: 200
 — J. M., Købm. i Fred., 1909: 54
 — Mads, Spillemand, 1910: 128
 — Niels, Propr., 1912: 16
 Kaas, Dorte, 1911: 31
 — Herman, 1911: 27, 31
 — Ide, 1911: 9
 Kalager, J., Borgeri Vejle, 1911: 84
 Kallenbach, J. C. F., Præst, 1911: 58
 Kalhavegaard, 1910: 91
 Kant, Overstabslæge, 1911: 219
 Karberg, 1912: 7
 Karensdal, 1910: 97
 Karolinesynde, 1912: 102
 Kartoffeldyrkning, 1909: 55 f, 71; 1912: 97
 Kasbjerg, Præst, 1909: 124, 126
 Kau, Hans, Præst, 1910: 187 ff; 1911: 1 f; 1912: 94 ff
 Kedingh, M., Feltskær, 1912: 115
 Kejserkrigen, 1910: 162, 165 f; 1911: 252
 Keldkær, 1911: 39, 50
 Kirchfeld, Generalstabsmajor, 1910: 75

- Kirurger, 1912: 106 ff
 Kjersgaard, 1909: 93
 — Lærer, 1911: 115 f
 Kjerumgaard, Kapt., 1912: 132
 Kjær, Amtsraadsmedl., 1911: 238
 — Hans, cand. mag., 1912: 1 ff
 — Søren, Borgmester, 1911: 181
 Kjærbølling, Niels, Sekretær,
 1912: 127
 Klavsholm, Gadbj. Sogn, 1910:
 188; 1911: 29, 36, 49
 Kleinhammer, Underoff., 1911: 71
 Klevesahl, Chr. N., Kirurg, 1912:
 116
 Klintholm, 1912: 171
 Kneyl, Major, 1911: 186
 Knudsen, Kreaturh., Trøjborg,
 1912: 133
 — Købm. i Vejle, 1911: 92
 — Kr., Kancellir., 1911: 207
 — Holger, Vesterby, 1912:
 22
 — Jens, Gdr., 1912: 87
 — Jes, Adelsmand, 1911: 1
 — Niels, Vejle, 1910: 164;
 1911: 93
 Knudtsøn, Niels, i Vejle, 1910: 177
 Kobbegaard, Stovstrup, 1909: 93;
 1910: 22, 89; 1912: 92
 Koch, Fabrikant i Fred., 1909: 78
 — J. B., Rektor, 1911: 20
 — P. C., Redaktør, 1910: 102
 Koed, H. J., 1911: 142
 — Iver, 1909: 21
 Kofod, Ancher, Prof., 1911: 190
 Kolborg, 1912: 42
 Kolding, 1909: 9, 20, 111, 144,
 149, 179; 1910: 4 ff, 21,
 38, 100 ff, 137, 194, 198,
 201 ff; 1911: 9, 61 ff, 92,
 141, 181—215, 217 ff,
- 224 ff, 240, 250; 1912:
 53, 65 ff, 74, 79; 106,
 108 ff, 131, 142 ff, 156, 161
 Kolding Brandvæsen, 1911: 184,
 186
 — Brændkær Mark, 1911:
 197
 — Byens »Kag«, 1911: 203 ff
 — Discontokassen, 1912: 66 f
 — Eligerede Borgere, 1911:
 186, 198
 — Fattigkasse, 1911: 184,
 186
 — Heden, 1911: 194, 197
 — Hospital, St. Jørgen,
 1911: 197
 — Hospitalsport, 1909: 97
 — Kirkegaarden, 1909: 92,
 105, 180; 1911: 210, 212 f
 — Kirken, 1911: 184, 193,
 202 f
 — Knudsgilde, 1911: 214
 — Komarkshuset, 1911: 194
 — Kæmnerkassen, 1909:
 179 ff
 — Landeveje, 1911: 186
 — Latinskolen, 1911: 184 f,
 193 ff
 — Lægevæsen, 1911: 194,
 196 f
 — Nørreport, 1909: 97 f
 — Overmarken, 1911: 194 f
 — Præstegaard, 1911: 185
 — Raadhuset, 1909: 108,
 180; 1911: 184 f, 194, 204
 — Skovmøllen, 1909: 100 ff,
 106; 1910: 104
 — Slotsmøllen, 1909: 100 f,
 107, 110
 — Slotssøen, 1909: 98, 103,
 108; 1910: 104

- Kolding Fjord, 1912: 18, 20, 132
 — Sparekassen, 1912: 79
 — Springvandet, 1911: 185, 206
 — Sønderbro, 1909: 83, 89, 107
 — Toldbod, 1909: 98
 — Torvedage, 1911: 194 ff
 — Torvet, 1911: 203—6
- Koldinghus, 1909: 104, 106, 108, 180; 1910: 203
 — Amt, 1909: 4; 1910: 4, 21 f, 32; 1912: 113 f
 — Birketing, 1912: 176
 — Len, 1909: 4
 — Museet paa, 1911: 250
 — Staldgaard, 1909: 108
- Kollerup, 1911: 7, 245
 »Kongehuset«, Vonsild, 1910: 114
- Kongsted, 1910: 207; 1911: 226, 231
 — Maren, 1909: 28
- Kornbech, Math. i Jelling: 1912: 177 ff
- Kornmesser, Jacob, Dr., 1912: 120
- Krabbe, Major, 1909: 98, 105
 — Erik, 1911: 9
 — Kjeld, 1911: 19
- Kracke, Didr., 1909: 55, 62, 74; 1910: 68
 — N. C., 1912: 62
- Krag, Carl F., Oberst, Komm., 1910: 62, 66, 75, 78; 1911: 51, 74
- Kragh, Købm. i Fred., 1911: 62
- Krahe, Christoffer, Provst, 1910: 121
- Kralund, O. F., 1912: 66
- Krampe, Madam, 1909: 110
- Krause, Gotth. Lebr., Barber og Chir., 1911: 200
 — Signe, 1911: 199 f, 202
- Kreaturhandel, 1912: 133
- Krensen, Søren, Gadbj., 1911: 33
- Krigen 1848—50, 1909: 83—110, 188, 1910: 61 ff, 103; 1911: 51; 1912: 134
 — 1864, 1911: 216 ff
- Kristensen, Evald Tang, 1912: 159 ff
- Kristiansen, Iver, 1909: 18
- Kristoffersen, Jørgen, Smed, 1909: 17
- Krogh, General, 1909: 88; 1910: 70; 1912: 135 f
- Krog-Meyer, Præst, 1911: 121
- Kruckov, Daniel Chr., Bartskeer, 1912: 109
 — Peder, Bartskeer, 1912: 109
- Kruse, Anton, Brakker, 1909: 16
 — Magdalene, 1911: 27, 30
- Krybily Kro, 1909: 79, 96, 177
- Kulhede, 1911: 36
- Kurtz, Margr. Cathr., 1911: 183
- Kvægpesten, 1909: 14; 1910: 33f; 1911: 171
- Kyed, Slægt i Starup, 1909: 37
 »Kyed, gamle«, Egeland, 1909: 8 f, 37
- Kyed, Hans, »Eltang«, 1909: 177 f
 — Johan O., 1909: 38
 — Niels, Eltang, 1909: 176
 — Søren, 1909: 38
- Kyhl, Per, 1911: 71 f
- Kylling, Politibetjent, 1911: 59
- Kyster, Andr., Skomagern., 1910: 104
- Kærsgaard, i Kongsted, 1912: 89
- Købke, Præst i Egtved, 1912: 18
- Kørup, Tamdrup S., 1909: 23
- Køster, Gæstgiver paa Snoghøj, 1912: 131, 138 f

- Laage**, 1911: 2, 7, 31, 249
Ladegaard, Jeppe, 1909: 182 f
 — Pagh, 1912: 88
 »Landsmand, æ«, 1909: 173—187
Lang, Amtsforvalter, 1911: 47 f
Langballe, S., Købm., 1911: 84, 87 f, 90, 93
Lange, Slotsmøller, 1909: 110
 — Gunde, Lensmd., 1910: 171
 — Hans, 1911: 18
 — Ide Hansd., 1911: 18
 — Mads, Vollund, 1912: 28 f
Langskov, 1912: 90
Larsen, Konferensraad, 1911: 107
 — Anders, Herslev, 1912: 154
 — Frands, Undergraver, 1910: 86
Lassen, Ivar, Sognef., 1910: 84; 1911: 62
Laugesen, T., Lærer, 1912: 24
Laurentius, Th., Dr., 1912: 120
Lauridsen, Erik, 1910: 137
 — Malte, 1911: 5
Lauridsøn, L., 1910: 177
Lauritsen, Iver, 1911: 142
Laursdatter, Ane, 1909: 20, 27
Laurssen, Peder Fred., 1910: 43
Lausen, Michel, Vejle, 1910: 177
 — Niels, 1911: 4
Lausøn, Anders, Vejle, 1910: 177
Ledreborg, 1911: 189
Leeh, L., Præst, 1912: 157
Leerbech, Løjtn., 1909: 95
Legel, Generalmajor, 1910: 44
Lehmann, Orla, 1909: 51, 81; 1910: 99, 150; 1912: 36, 59, 75, 133
Lerbæk, 1912: 183
v. Levetzau, T., Stiftamtm., 1911: 205 f
Licitation over Børn, 1909: 33 f
- Liebeknecht**, Andr., Skarpr., 1910: 36
 — Hans, 1910: 36
Liegaard, 1912: 5
Lihme, Lille, 1909: 23
 — Proviantforv., 1910: 11
Lilballe, 1909: 173, 176, 182, 185 ff
Lildalhus, 1909: 17
Liljefalk, Axel, 1909: 83, 188; 1910: 193 ff; 1911: 149 ff
Limskov, 1912: 168
Lindberg, Magister, 1909: 151
Linde, C., 1911: 39
Lindeballe, Skoleholder, 1909: 130 f
 — (By), 1910: 192; 1911: 36 ff, 50, 246, 248
Lindholm, Poul, 1909: 1 ff, 143—149; 1912: 147 ff
Lindved, Borger i Vejle, 1911: 84, 87
Lindemann, A., kgl. Agent, 1912: 82
 — Henr., Kbmd., 1911: 87
v. Linstou, Amtmand, 1912: 154
Lobedanz, Raadmand: 1910: 11
 — Peter, Præst, 1910: 50
Loehr, C. W., 1912: 56 f
 — & Hansen, Fred., 1912: 57
Lokhøj, 1910: 208
Lomholt, Gdr. i Vejlbjby, 1910: 84
Lorenz, Kammerherre, 1909: 78
Loss, Ingeborg, 1910: 44
Lotterup, Mogens, 1911: 41
Louise, Fr. V's Gemalinde, 1911: 82
Lowson, C. A., Etatsraadinde, 1911: 202
Lund (Bredsten Sogn), 1911: 8
 — Bjørn Chr., Præst, 1909: 143
 — Chr., Købm. i Fred., 1911: 55
 — Hans, Gdr., 1910: 97
 — H. P., Avlsbruger i Fred., 1912: 62
 — Johan, Organist, 1910: 50

- Lund, L. M., Præst, 1909: 13;
143—149
— Niels, Gdr., Pjedsted, 1910: 97
— Peter, Follerup, 1911: 225
- Lundgaard Hede, 1909: 8
- Lundi, sv. Oberstløjtn., 1910: 203
- Lunding, N. C., Komm. i Fred.,
1910: 63; 1911: 55, 65, 71 ff;
1912: 128, 140
- Lundmand, Th., Tolstrup, 1909: 21
- Lunge, Christence, 1911: 10
— Ove, 1911: 5, 10
- Lureby, 1912: 170
- v. d. Lühe, Oberstløjtn., 1909: 134
- Lykke, J. Chr., Gdr., 1909: 29, 36
- Lykkesdatter, Johanne, 1911: 3
- Lyngsodde, 1912: 125, 130, 132, 145
- Lütken, Maler i Fred., 1910: 70, 76
- Løged Skov ved Vejle, 1910: 179
- Løhde, Kommanderserg., 1911: 77
- Løvenbalk, Ellen Pedersd., 1912:
121
- Løvenhjem, Løjtn., 1909: 87
- M**adsen, Hans, Vejle, 1911: 91 f
— Knud, Vejle, 1910: 164
— Mads, Gæstgiver, 1909:
188; 1910: 103
— Peder, Kolding, 1911: 204
— Terkel, Vrigsted, 1909:
153 ff
- Madtsen, Jens, Vinding, 1911: 143
— Terkil, Skærup, 1911: 142
- Madtsøn, Chr., Vejle, 1910: 177
- Magnus, Peter, Kirurg, 1912: 117
- Malachovitz, Borger i Fred., 1909: 80
- Maltesen, L., 1909: 150 ff
- Malthisdatter, Thale, 1911: 188 f
- Mammen, Løjtnant, 1909: 109
— N., Købm. i Vejle, 1911:
89, 92
- Mansfeld, Fyrste, 1911: 227
- Marcussen, Hans, Borgmester,
1911: 34
- Maren Sergent, 1910: 46
- Margreteborg, 1912: 174
- Margrethedige, 1912: 161
- Mariesnaade, 1912: 102
- Markdaner, Casper, Lensmand,
1909: 110
- Mastigaard, 1912: 42
- Mathiesen, Mats, Skoleholder,
1910: 128
- Matthiessen, Hjalmar, Landskm.,
1909: 46, 50, 68, 81
— Hugo, 1909: 41 ff,
1910: 1 ff, 141 ff, 205 ff;
1911: 171 ff, 244 ff;
1912: 108
- Matthsen, Jens, Murer, 1910: 135
- Matzen, Fr., Degn, 1909: 142
- Mechlenburg, C. E., Kapt., 1910: 64
- Meden, Fuldmægtig, 1911: 204
- Medlemsfortegnelse f. hist. Samf.,
1909: 189 ff; 1910: 211 f; 1911:
254 ff
- Meier, Joh., Korttegner, 1912: 161
- Meincke, J., Løjtn., 1909: 97, 109
- Mejsling, 1912: 14, 18—20
- Melchior, Michel, Degn, 1909: 129
- Melis, Gotthardt, Instrumenttist,
1910: 126
- Melsing, Anders, 1910: 155
— J. J. E., Smedem. i Fred.,
1910: 86; 1911: 53, 60
- Meyer, Anton, Brakker, 1909: 16
— Christen, 1909: 16
— H. W., Købm., 1912: 66
- de Meza, General, 1912: 135
- Michelsen, Niels, 1909: 134
- Mickelsen, Laur., 1911: 247 f
- Middelboe, Biskop, 1909: 126

- Mikkelsen, Lærer, 1909: 19
 — Murerm. i Fred., 1912: 145
 — Rebslager i Fred., 1909: 80
 — Niels, Brøndsted, 1911: 142
- Mincke, Overlæge, 1911: 120
- Mogensen, Ancher, Præst, 1912: 112
 — N., Bogholder, 1909: 160 ff
- Mohr, Kr., 1909: 128, 139
 — P. F., Præst i Vorbasse, 1909: 123
- Moldrup, Slægt, 1911: 145
- Moltke, General, 1909: 93 ff, 98, 105, 106 f
- Monrad, M. A., Borgmester, 1911: 217; 1912: 65
- Moritz, Legationsraad, 1912: 95 f
- Mortensen, Hans, Borger i Fred., 1910: 55
 — Peder, Ankær, 1911: 142
 — Søren Ravn, 1910: 90
- Mosegaard, Møller i Fred., 1910: 88
- Moss, P. H., Præst, 1912: 176 ff
- Mourier, L. E. A., Borgmester, 1912: 61
- Mouritzen, Chr., Borger i Fred., 1910: 18
- Munck, Anders, Vejle, 1910: 177
 — Christiane, 1911: 64
 — Lars, Opsynsmand, 1910: 69, 74; 1911: 53 f, 59 f, 64, 74 f
 — Mads, Skibstørrer, 1911: 78
 — Matthæus, Kurvemager, 1909: 40; 1910: 60, 83; 1911: 57, 75, 81; 1912: 186
- Munk, Christiern til Taabdrup, 1911: 23
 — Else, 1911: 23
 — Hans, 1911: 146
 — Marcus Madsen, Kolonist, 1912: 96
 — Mogens, 1911: 5
 — Oluf, 1911: 4
 — Peder, Rigsadmiral, 1911: 10
- Munkgaarden, Skærup, 1911: 146
- Munthe-Morgenstjerne, Oberstl., 1910: 62
- Muth, Johs., Kirurg, 1912: 119
- Muus, Hans Antonsen, Bartskeer, 1912: 109
- Mühlhausen, Gotfr., Skarpr., 1910: 16
- Müller, Præst i Vorbasse, 1909: 124, 126, 132, 138
 — Skuespillerselskabet, 1912: 77
 — C. F., Købm., 1909: 107
 — Lyder, Huslærer, 1911: 128
 — Soph., Dr., 1912: 162
- Münnich, Kapt., 1909: 103, 107 ff
- Münster, Overlæge, 1909: 97
- Mølhøj, 1912: 8
- Mølkær, 1912: 11, 27
- Møller, Enkemedam i Fred., 1911: 60
 — Skipper, 1909: 86
 — Anders Andr. i Fred., 1910: 56
 — Christoffer, 1912: 87
 — Hans, Børkop, 1912: 86
 — Hans, Skipper i Fred., 1909: 60
 — Hans, Chr., Skarpr., 1910: 37
 — Hans Hansen, Børkop, 1912: 86, 88

- Møller, Henrik, Skipper, 1909: 60
 — Jacob, Justitsraad, 1912: 89
 — Jens, Gdr. i Starup, 1909: 16
 — Jens, Vrigsted, 1909: 156
 — Jens Pedersen, Bredstrup, 1912: 86 f
 — John M., Præst, 1909: 121 ff
 — N. H., Stovstrup, 1912: 87 f, 192
 — N. Pedersen, St. Velling, 1912: 85
 — Peder Hansen, Børkop, 1912: 86 ff
 — Peder Rasm., Vinding, 1912: 86
 — Povl, Grosserer, 1909: 68
 — Povl Martin, Forf., 1912: 85
 — Rasmus, Biskop, 1912: 90 f
 — Rasm. Pedersen, 1912: 86
- Møllersminde, Pjedsted, 1912: 86
- Møllmann, Prof., 1911: 190
- Mølvang, 1912: 172
- Møntsystem, gl., 1909: 67
- Mørch, J., Provst, 1909: 32; 1912: 153
- N**andest, 1910: 121
- Nansen, Niels N., Dalby, 1910: 130
- Natmanden, 1909: 62 f
- Nebbegaard, 1911: f
- Nebel, Vester, 1909: 11, 90, 143 ff, 1911: 198
- Nedergaard, N. Snede, 1912: 130
- Neipperg, Intendant, 1911: 240
- Neraa, Fr. G., Kapt., 1910: 64
- Neuchs, Dorte Cathr., 1909: 131
 — H. Chr., Degn, 1909: 131
 — Joh. Fr., 1909: 129 ff
- Nielsdatter, Dorte, Degnekone, 1912: 149
- Nielsen, Dyrlæge i Fred., 1912: 187
 — Anders, Velling, 1911: 142
 — Arnt, Snedkerm., 1910: 68
 — Chr. Ravn, 1912: 26
 — Christoffer, Præsident, 1910: 144, 208
 — Hans, Skoleholder, 1909: 146
 — Hans, Vilstrup, 1909: 20
 — H C., Stiftamt., 1911: 217, 220
 — Henning, 1911: 142
 — Jacob, Skærup, 1911: 142
 — Jens, Mørkholt, 1911: 142
 — Jørgen, Gdr., Herslev, 1909: 37
 — Karl, Læredreng, 1911: 73
 — Laurs, Vilstrup, 1909: 20 f
 — Martin, Arbejdsm., 1910: 142
 — Mathis, 1911: 5
 — Michal, Prof., 1909: 20
 — Mikkel, Jerlev, 1909: 18
 — Niels, Snedker i Fr., 1911: 58
 — N. P., Børkop, 1910: 96
 — O., Dr. phil., 1909: 4
 — P., Ødsted, 1912: 38
 — Peter, Tyvkær, 1911: 142
 — Peter, Gdr., Brændgaard, 1910: 188 ff
 — Peder, Herredsfoged, 1911: 141, 146 f
 — Peder, Sognepr. i Ullerup, 1910: 206
 — Povl, Borgmester, 1910: 165 f
 — Rasmus, Skærup, 1911: 142
 — Søren, Skoleholder, 1912: 154
- Nielsøn, Peder, Vejle, 1910: 177

- Niim, Rasm., 1911: 36 f
 Niss, J., Arbejdsmd., 1911: 59
 Nissen, Præst i Grindsted, 1909: 126
 — Nicol., kgl. Kommiss.,
 1910: 184
 Noer, Prinsen af, 1910: 79 f
 Nonus, Theodor, Kapellan: 1911:
 131
 Norbæk, Lb., 1909: 5; 1912: 5,
 7, 17
 Nybjerg Mølle, 1912: 27, 42
 Nygaard, 1912: 121 f
 Nygård, S., cand. mag., 1912: 108
 Nykirke, Ø., 1911: 10; 1912: 161 ff
 Nørholm i Vonsild, 1910: 129
 Nørreskov v. Vejle, 1910: 179
 Nørre Tyrstrup Herred, 1912: 4
 Nørup, 1911: 36, 38; 1912: 94, 168
 — Borger i Vejle, 1911: 84
 Obel, Fuldmægtig (Sagf.), 1911:
 218, 232, 236, 238 ff, 242
 — Carl Fr., Kapt., 1910: 64
 Oddersted, 1909: 94
 Omme, Sdr., 1950: 50
 Orth, Præst, 1911: 115, 140
 Okmann, Lærerinde i Fr., 1910: 64
 Oksevej, 1912: 5
 Olesen, Mads, Skomagerm., 1912:
 65
 — Peter, Husmd., 1912: 26
 — R., Gdr., Vollund, 1912: 30
 Olsen, Kbm. i Fred., 1910: 68
 — Skuespiller, 1909: 77
 — Ole, Hesteh. i Kold., 1912:
 133
 Olufsen, Hans, Andkær, 1911: 142
 — Peder Møller, 1912: 85 f
 — Thom., Præst, 1909: 129
 Olufssen, Gudbr., Mesterm., 1910: 1 ff
 »Onde Øjne«, 1909: 65
 Orloff, Peder, 1910: 120
 Orloff, Adjunkt, 1911: 247
 Ottesen, Rasm., Avlsbr., 1911: 58
 Ousen, Per, Sognef., 1910: 84
 Oustrup, 1912: 5, 8, 9, 21, 24, 42
 Overballegaard, 1910: 194
 Overtro, 1909: 64 f; 1910: 118 ff
Paaby, 1912: 156
 Pagh, Anna Scholastica, 1909: 123
 — Mads Nielsen, Kbm., 1909:
 123
 Pallesen, Peter, 1909: 21
 Palledatter, Ane, 1911: 7
 Palludan, Oberst, 1911: 60
 Panck, Hans, Birkedommer, 1911:
 191 f; 1912: 180
 Pank, Hans i Fred., 1911: 59
 Parsberg, Niels, 1911: 248
 St. Paul, Oberst, 1911: 70
 Pedersbjerggaard, 1909: 101
 Pedersdatter, Karen, 1910: 2 f
 Pedersen, Anders, Tyvkær, 1911:
 142
 — Anders A., Rygbjerg,
 1911: 246
 — Chr., Ødegaard, 1909: 21 f
 — Erik, Stovstrup, 1912: 192
 — Hans, Borgm., Tolder,
 1911: 183 f
 — Hans, Smidstrup, 1911:
 142
 — Hans August, Rygbjerg,
 1911: 246
 — Iver, Børkop, 1911: 146
 — Iffuer, Skærup, 1911: 142
 — Jacob, Brakker, 1909: 16
 — Jens, Fred. Mark, 1910: 90
 — Jens, Tømmermd., 1911:
 204
 — Klaus, Harresøgaard,
 1912: 96 f

- Pedersen, Knud, 1911: 5
 — Niels, Delinkvent, 1910: 38
 — Niels, Smidstrup, 1911: 142
 — Niels, Skærup, 1911: 142
 — Niels, Starup, 1909: 5
 — Niels, Vrigsted, 1909: 155
 — Otto, Smidstrup, 1911: 142
 — Poul, Borger i Fred., 1910: 152
 — Svend, Ørum, 1911: 4
 — Søren, Starup, 1909: 28
 — Søren, Ødstedlund, 1912: 27
 — Thom., Fred. Mark, 1910: 91
 Pedersøn, Jens, Præst, 1910: 176
 Pengekrisen 1857, 1912: 44 ff
 Pentz, Oberst, 1910: 115
 Persen, Knud, 1911: 5
 — Søren, 1911: 7 f
 Persson, Niels, sv. Oberstl., 1910: 203
 Pest, 1911: 28
 Petersen, Provst i Kold., 1909: 12
 — Anders, Rideknægt, 1912: 186
 — Hans, Skoleholder, 1910: 139
 — N. Th., Eltang, 1909: 177, 184
 — Peter, Skipper, 1909: 17
 — Povl, Venborg, 1909: 24
 — Søren, Gdr., Mejsling, 1912: 19
 Pflug, Augustinus, 1910: 8, 10, 17, 22 ff, 160
 Phønixborg, 1909: 4, 23, 164
 Piering, Jørg, 1912: 115
 Piper, Andr., 1910: 14
 Pittel, Baron, Oberstl., 1911: 227, 229, 233, 236
 Pjedsted, 1910: 94 f; 1911: 147, 235
 de Place, Plantør, 1912: 104
 Plettenberg, Oberstløjtn., 1910: 201 ff
 Poder, Peder, 1911: 248
 Pogvisk, Otte, 1910: 208
 Polakkerne i 1659, 1910: 114, 183, 185; 1911: 28 f; 1912: 94, 105
 Pontoppidan & Co., Hamb., 1912: 52
 — Erik, 1910: 44;
 1911: 1
 — Henr., Præst, 1910: 50, 53
 Poppelly, Gaard, 1910: 90
 Pors, Erik, 1912: 109
 Pottemager, Thomas, 1910: 137
 Poulsen, And., Sognef., 1910: 114, 117
 — Aug. Chr., Kancelliraad, 1911: 35
 — Bertel, 1909: 24
 — Johan Kyed, 1909: 24
 — Knud, Stavnsbjerg, 1910: 120
 — Mads, Haastrup, 1911: 142
 — Søren, Præst, 1909: 129
 Povelsen, Jens, 1911: 39
 Pressel, Slagter, 1909: 110
 Prip, Pastor, 1911: 78
 Prittwitz, General, 1909: 90, 94
 Prøvegaard, Vonsild, 1909: 24
 Pugdøl, Præstegaard, 1910: 89, 91, 93
 Pødenphant, Skuespiller, 1909: 77
 Qvistgaard, T. M. S., Borgmester, 1912: 65

- Raadvad**, 1911: 197
Raarup, 1909: 152
Raasleff, Kapt., 1909: 101, 103;
 1912: 136
Rabech, Borgmester, 1909: 62;
 1910: 84 f
Rafn, Henr. Pedersen, 1911: 146
 — Jens Jensen, 1911: 145, 147
 — Jens Pedersen, Herredsskr.,
 1911: 141, 144
 — Peder Henr. 1911: 145 f
 — Peder Jensen, 1911: 145
Rafvad, Jens, 1911: 9
 — Kirsten, 1911: 10
Rakkere, 1909: 62 f
Randbøl, 1911: 246; 1912: 94 ff,
 161 ff, 172
 — Hede, 1912: 159 ff
Rans Fjord, 1911: 69, 79
Rantzau, Peter, 1910: 115
Rasmussen, Hans, Arbm., 1912: 40
 — Jørgen, Vonsild, 1910:
 121
Ravn, J. A., Gdr., 1910: 102
 — J. J., Lærer, 1910: 89—93,
 205; 1911: 141 ff; 1912: 85 ff
 — J. J., Gdr., 1910: 102
Ravning Mark, 1911: 8
Rebæk, 1910: 127, 129, 139
Refsgaard, 1912: 5, 9, 21, 26
Refstrup Hovedgaard, 1911: 1—50;
 1912: 182
 — Lille, 1911: 47 ff
Regnskab for hist. Samf., 1910:
 108 f; 1911: 147; 1912: 123
v. Rehder, Ida, 1911: 34
Rehhorn, Johan, 1911: 89, 93
Renberg, Morten, Stiftsprovst,
 1910: 47
Rettig, Joh. Aug., Kirurg, 1912: 119
Revenfeld, Familie, 1910: 138
Reventlow, Greve, tysk Adjutant,
 1912: 141
 — Conr., Greve, Amtm.,
 1910: 117, 122, 138
Reventlowshede, 1912: 102
Riber, N. L., 1911: 141 ff, 147
Ribergaard, 1912: 168
Riberhule, 1912: 162, 174
Ribermade, 1912: 168
Richter, Kammerraad, 1909: 14
 — Jokum, Raadmand, 1910:
 5, 147
Riegels, F. W., Justitsraad, 1912:
 125
 — Hans, Justitsraad, 1912:
 126
 — H. C., Kammerherre,
 1909: 78, 94; 1912: 125 ff,
 134 ff, 145
 — H. F., Redaktør, 1912:
 125 ff
 — N.D., Historiker, 1912: 126
Riemenschneider, W., Købm., 1912:
 62
Riis, J. J., Borgm., 1911: 181 ff
 — Jørg. Fr., Præst, 1911: 202
Riis' Toft, 1911: 202
Riisbrig, Prof., Etatsr., 1909: 144
 — Mons., 1911: 39
Ring, Elias, Læge, 1912: 120
 — M., Sognepræst, 1909: 111 ff
Ringive, 1911: 36 ff
Ris, Givskud S., 1911: 181
Risom, Anders, Kirurg, 1912: 119
Roed, Chr., Amtsforv., 1911: 188
 — P., Donsgaard, 1909: 37
Rohtermundt, Maler, 1911: 199, 201
Romshule, 1910: 173
Rosendal, H., Højskoleforstander,
 1910: 99; 1911: 103
Rosenkrantz, Gerh. Ludv., 1912: 121

- v. Rosenstoch, Kaptajn, 1910: 166
 Rosenvold, 1912: 190
 Ross, Jacob, Borgm., 1910: 145 ff
 Rothe, Egil, Figurmaler, 1911: 246
 Rugballe, 1912: 183 f
 Rugsted, 1912: 11
 Ryde, Johs., Præst, 1910: 113 ff
 Rye, Jacob, 1912: 168
 — Olaf, General, 1909: 84 ff, 94 f,
 106, 114; 1910: 104; 1911:
 80 f, 126
 Ryegaard, 1912: 168
 Ryevej, 1912: 168
 Rygbjerg, 1911: 246; 1912: 94 ff,
 174
 Ræder, Oberster, 1912: 135
 Rødding Højskole, 1909: 1
 Rønnov, Ane Ejlersd., 1911: 21
 Rørdam, H. C., Præst, Dr., 1911: 58
 Røselser, Chr., Skarpretter, 1910: 37
 — Lorens, Skarpr., 1910: 37
- S**abatowitsch, Major, 1911: 237
 Sabro, N. C., Propr., 1911: 90
 Sabro, Th., Tømterm., 1911: 48,
 91, 93
 Sager, J. C., Kirurg, 1912: 114
 Salling, Gæstgiver, 1909: 79;
 1911: 60 f
 Salmebogsstrid, 1909: 150 f
 Salomonsen, Kbm. i Fred., 1909:
 48; 1910: 67; 1912: 62
 Salto, Kapt., 1909: 105
 Saltvedel, Christ., Skarpr., 1910:
 3, 23
 Sandal, 1911: 55, 57, 75; 1912: 141
 Sandflugt, 1912: 103
 Sandfuss, Maler, 1910: 76
 v. Sandrart, Kapt., 1909: 100
 Sankt Hansbaal, 1909: 66
 Sarauw, Løjtn., 1909: 103
 Sarauw, G., 1912: 3
 Sass, cand. polyt., 1911: 67
 Sauermilch, Underof., 1911: 71, 80
 Saxesen, Amtsforvalter, 1909: 122
 Saxild, G., Herredsf., 1910: 100 f;
 1911: 217, 224
 Schalburg, Borger i Nyborg, 1909:
 87
 Scheidt, Prof., 1911: 190
 Scheppeleern, Mariane, 1909: 140
 Schierning, Præsteenke, 1911: 239 f
 Schindel, Major, 1909: 99, 102 ff,
 109
 Schiøling, Henr., 1910: 115, 131 f
 Schiøller, Kammerherre, 1909: 88
 Schiøth, Præst i Vejle, 1909: 130,
 137; 1911: 89
 Schjørring, Borgmester, 1911: 181
 Schleppegrell, General, 1909: 85,
 93 f, 96, 103, 106 f, 115; 1911:
 120; 1912: 138
 Schmidt, Konstabel i Fred., 1910: 68
 — C., Degn, 1909: 141
 — Niels, Tapsore, 1909: 111 ff
 Schousbøl, Niels, Prok., 1912: 179
 Schow, Premierløjtn., 1909: 92
 Schultz, Amalie, 1911: 47
 Schuster, Gottfr., Entrepr., 1911: 186
 v. Schwab, Ritter, Oberst, 1911:
 222, 229
 Schwartz, J. C., Kapt., 1909: 114
 — Povel, Propr., 1911: 76
 Schøller, Kasp., Oberst, 1912: 135
 v. Schønning, tysk Kapt., 1909:
 100, 102 f; 1912: 141
 Secher, O. C., 1911: 41
 Seehusen, Pottemager, 1910: 63
 Seelhorst, Major, 1909: 91
 Seerup, Jørg., Prof., 1910: 44
 Seest, Peter, Læredreng, 1911: 73
 Seidelin, Købm. i Fred., 1911: 62

- Seidelin, Søren, Overavditør,
1911: 37
- Sejler, Bertel, 1910: 13 ff, 16
— Casp., 1910: 23
— Chr., 1910: 37
— Chr. d. ældre, 1910, 3 ff
— Chr. d. y., 1910: 10, 17 ff, 21 f
— Catharine Dorth., 1910: 160
— Margrethe, 1912: 118
- Sesemann, Markus, Rytter, 1910:
116
- Sestoff, H. C. O., Præst, 1912: 16
- Seveloh, tysk Kapt., 1909: 105
- Sidelmann, Student, 1909, 140
- Sihb, Adjutant, 1911: 120
- Silchmüller, G. W., Kirurg, 1912:
120
- Sillemann, Bartskeer, 1912: 116
- Simonsen, Lærer i N. Bjært, 1909:
184
— Anton, Kbm., 1909: 184
— Chr. V. A., Graver, 1911:
209
- Sindbjerg, 1911: 2, 249
- Skaabling, 1911: 7, 12
- Skade, en Slægt, 1911: 6
— M. N., 1911: 6
— Maren R., 1911: 5 f
— Niels M., 1911: 5 f, 12
— Rasmus, 1911: 2 f, 5, 8, 12
- Skaft, Henrik, 1910: 55
- Skamlingsbanke, 1909: 90; 1910
99 ff
- Skau, Laur., 1910: 102
- Skeel, Albert, Rigsraad, 1910: 171
— H., Stiftsbefal., 1911: 187
— Hans Iversen, 1912: 121 f
— Hans Nielsen, 1912: 121
— Ingeborg, 1909: 4
— Niels Hansen, 1912: 122
- Skibet, 1911: 245
- Skivholm, Schweizer, 1912: 186
- Skjold, 1909: 157
- Skousen, Cecilie, 1909: 20
- Skov, Peter, Tolder, 1910: 11
- Skovbøl, 1910: 94, 97
- Skovgaard, Starup S., 1909: 28, 40
— Kollerup S., 1912: 176,
179
- Skovdallund, 1912: 181 f
- Skovkrog, 1911: 49
- Skram, Anna, 1911: 10
— Iver, 1911: 10
— Peder, 1911: 10
— Peder, Søhelten, 1911: 18
- Skræppenborg, Ped. Larsen, 1909:
170
- Skærbæk, 1909: 94
- Skærildgaard, 1911: 172
- Skærum Klint, 1912: 171
- Skærup, 1911: 142, 144 ff
- Slavekrigen, 1910: 70 f, 1911: 50
- Smed, Peder, Vejle, 1909: 16
— Thomas Pedersen, 1910: 27
- Smidstrup, 1910: 45; 1911: 36,
38 f, 49, 142 f
- Smith, C., Gdr., 1910: 102
— Chr., Stadsinstrum., 1910: 43
- Smollerup, Peter, Prokurator,
1910: 53
- Smugleri, 1909: 167 ff; 1910: 136;
1912: 132
- Smørber, 1910: 121
- Snede, Nørre, 1912: 130, 161, 166
— Øster, 1911: 245
- Snoghøj, 1909: 54, 60, 74, 78 f,
93 ff; 1910: 87, 193 ff, 195, 198 ff;
1912: 125 ff
- v. Soden, Kapt., 1909: 91 f, 104
- Sofia, Enkedr., 1911: 13
- Sognefogedbestilling, 1909: 30
- Solthou, J. O., Præst, 1912: 153

- Sommer, Gartner, 1911: 60
- Sonnin, H. A. G., Birkedommer, 1911: 192, 198
- Spanggaard, 1911: 76 f; 1912: 140
- Spencer, Madam, Fred., 1909: 55
- Spetzler, Joh. J., Barber, 1910: 67
- v. Spielvogel, Løjtn., 1911: 217
- Spiess, Sagf. i Vejle, 1909: 132, 134, 136
- Spillinggaard, 1912: 7, 24, 29
- Spjarup, 1912: 5, 8 f, 17, 21, 42
- Späth, Løjtn., 1909: 97
- Staal, H. J. Møller, 1910: 102
- v. Staffeldt, Major, 1911: 69
- Staffensen, Jep, Ødis, 1910: 125
- Stagebjerggaard, 1909: 161 ff
- Stallknecht, Præst, 1909: 130
- Stampe, Prof., 1911: 190
- Stang, Jacob, 1910: 177
- Stangeberg, Inge, 1912: 183
- Starup, 1909: 1 ff, 143 ff, 1911: 198
- Statsbankerotten, 1909: 17, 164 f; 1912: 46
- Staverskov, Sofie, 1911: 25 ff
- Steenstrup, H. S., 1911: 39
- Steffensen, H., Gdr., 1912: 32, 34 f
— Morten, Vrigsted, 1909: 154
- Steffensen, Peder, 1909: 24, 27
- Stegmann, Anne Cathr., 1911: 200
- Stenggaard, Højen, 1912: 12
- Steinmann, Major, 1909: 89
— Overpræs., 1911: 106
- Stenbock, Magnus, 1911: 182
- Stenersen, Christiane, 1911: 96
- Stendals Teglværk, 1910: 91
- Stenderup, Hatting H., 1911: 246
— Sønder, 1910: 126
— Vilstrup S., 1912: 156
— Skov, 1909: 170
- Stephansen, M., Frk., 1911: 82
- Stephansen, St., Hospitalsforst., 1911: 82, 84, 90 f
- Stiuvsmark, 1912: 183 f
- Stockfleth, Herredsfoged, 1912: 19
- Stolestadestrid, 1910: 23 f
- Storm, Præst i Højen og Jerlev, 1909: 122 f
- Stovstrup, 1909: 93; 1910: 89 ff, 207 f; 1911: 76, 236; 1912: 88
- Stranges Byggested, 1911: 7 ff
- Struntze, Farver, 1912: 62
- Strøm, Baltz., Stadskirurg, 1912: 116
- Strømtold, 1911: 175
- Studevej, den gl., 1912: 161, 163, 166, 171 f, 174
- Studsdal, 1909: 94
- Styvel, Jelling S., 1912: 184
- Stæck, S. C., Arrestant, 1909: 179, 181
- Stöckelbach, Tambour, 1909: 73
- Stöckler, Joh., Chr., 1910: 37
- Suhr, Chr., 1910: 23, 27 f
— Chr. Bertelsen, 1910: 37
— Hans Bert., 1910: 11, 16, 23
- Suppli, Skrædder, 1910: 76
- Suur, Chr. P., 1910: 37
- Svendsen, Svend, Raadmand, 1910: 4 f, 11
- Svenskekrigen, 1909: 4—5; 1910: 182 ff; 1911: 28 f, 141 ff, 173, 251; 1912: 105, 170
- Svoger, Søren, Gdr., 1909: 28
- Søbygaard, 1911: 23, 40
- Søegaard, Th. J., Oberstl., 1910: 162 ff, 186
- Søfrensen, Bertel, 1911: 142
— Jacob, 1911: 142
— Niels i Vejle, 1910: 177
— Peter i Skærup, 1911: 142
— Peder i Vejle, 1910: 177

- Sølling, Præst i Gadbjerg, 1911: 48
 — Præst i Thorstrup, 1909: 126
 — Christof., Præst i Grindsted, 1909: 124
- Sønderbygaard, 1910: 206; 1911: 228, 232; 1912: 89, 91 f
- Søndergaard, Peter, 1912: 23
- Sønderhoved, 1911: 37 f
- Sønderskovgaard, 1910: 194
- Sørensen, Clemen, Borgmester i Vejle, 1910: 164
 — Greger, Dalby, 1910: 130 f
 — Hans. Gdr., 1912: 16
 — Hans, Husmd., 1912: 25
 — Jens, Borger i Vejle, 1911: 92
 — Martin, Feltskær, 1911: 197; 1912: 113 f
 — Mikkel, Vonsild, 1910: 132
 — Nikolaj, Gdr., 1911: 225
 — Peder, Vægter, 1910: 159
 — Søren, Entreprenør, 1911: 186
- Taabdrup**, 1911: 23
- Taagelund, 1912: 5, 26
- Taarup, 1909: 94
- Talotteriet, 1909: 77
- Tange, Hesteh. i Fred., 1911: 55
- Taps, 1911: 249
- Tauber, Rektor, 1911: 213
- Tavlov, 1909: 94; 1910: 40, 45
- Tegner, C. M. Aastgaard, 1910: 189, 192; 1911: 246
- Terp, Jes Hansen, 1911: 49
- Terpsminde, 1909: 4
- Teilade, Proyst, 1909: 28
- Thidemann, P., Arrestant, 1910: 161
- Thistrup, Lars, Birkedom., 1911: 38; 1912: 181 f
 — M., 1911: 39
- Thomsen, Eskil, Skom., 1911: 55
 — Jesper, 1909: 16
 — Johanne, 1909: 123
 — Jørgen, 1910: 94
 — Morten, Præst, 1910: 50
 — Niels Bjerre, 1909: 173—187
 — Peter, Brakker, 1909: 16
 — Peter, Børkop, 1911: 142
 — Th., Museumsass., 1912: 33
- »Thomsens Hotel«, 1909: 84, 188
- Thorbrøgger, Bartskærslægt, 1912: 110, 118
- Thorsen, Tambour, 1909: 63
- Thorsted, 1911: 245; 1912: 5, 8, 17, 174
- Thorstensson, 1910: 115, 179, 193 ff, 206
- Thrane, Major, 1909: 89
 — Løjtnant, 1909: 109
 — Søren, Feltskær, 1912: 118
- Thune, Provst, 1911: 114
- Thygesen, P., Gdr., 1910: 92
 — Søren, Sognef., 1912: 89
- Tiende, 1910: 138; 1912: 177 f
- Tillisch, Kabinetssek., 1911: 117 f
- Tingleff, Nis Hansen, 1910: 114 f, 117 f
- Tinnet, Nykirke S., 1912: 163 f
- Tingsted, 1912: 9 f
- Tirsbæk, 1911: 10
- Tjufkær, 1909: 35
- Tobaksdyrkning, 1909: 42, 56 ff
- Tobakshuse, 1909: 58
- Toftthøj, 1911: 34, 36; 1912: 171
- Tolstrup, 1909: 94; 1911: 147, 220
- Torbøgger, Degn i Jelling, 1909: 130

- Torsk, Peder, Præst, 1910: 42
 Trangtrappe, 1912: 170
 Trappaud, Anna Margr., 1911: 40
 — Jean, 1911: 40
 — Paul, 1911: 40
 — Ulr. A., Oberstl., 1911: 39 ff
- Trasberg, Sergent, 1911: 63
 Trelde Færgegaard, 1912: 191
 — Skanse, 1909: 113; 1911: 79
 — Skov, 1909: 71 f; 1910: 90 f; 1911: 141
- Treu, Præst, 1909: 124
 Trolle, Børge, 1911: 9
 Træhesten, 1911: 37
 Tscherning, Krigsmin., 1910: 63
 Tudvad, 1912: 11, 39
 Tullesen, Iver, Soldat, 1911: 59
 Tved ved Kolding, 1910: 127, 139; 1911: 197
 — ved Freder., 1910: 91
 Tyggesen, Peder, 1911: 142
 Tymmesen, Erik, 1911: 3
 Tyrstrup, Nørre, Herred, 1912: 4
 Tøndborg, 1909: 173
 Tønder, Justitsraad, 1911: 208
 Tønniskær, Vonsild, 1910: 135
 Tørrild Herred, 1912: 183, 185
 Tørring, 1912: 167
 Tørskind, 1912: 168
- U**desen, H., Møller, 1912: 36
 Udsen, L. E., 1911: 24 ff
 Udskiftning, 1909: 15
 Uldall, Arkitekt, 1911: 46
 Uldum, 1912: 90, 164, 167 ff
 Ullerup, 1910: 89—93, 142 f, 205
 —209; 1911: 74
 Ulv, Maren, 1911: 59
 Ulvsbæk, 1910: 95
- Urne, Stiftsbefalingsm., 1911: 83, 207
 Ursin, N. H., Kirurg, 1912: 116
 Utzon, Farver i Kold., 1909: 107, 110
 — Købm. i Fred, 1911: 237
- W**agener, Christine, 1910: 37, 39
 — Jokum, 1910: 36 ff
 — Vitus, 1910: 10, 32 ff, 54 f; 1912: 118
- Wahlmann, Dr., 1911: 234
 v. d. Wahren, J. F., Postm., 1911: 182
 — Johanne, 1911: 182
- Vakination, 1909: 149
 Valdemar Sejr, 1912: 158 ff
 Valdemars Vej, 1912: 95, 102, 158 ff
 Waldersee, Greve, 1912: 144
 Valeur, Prokur., Kammerr., 1910: 86; 1911: 58
- Walther, Student, 1909: 140
 Vamdrup, Vester, 1909: 20
 Wandeler, J. D., Bartskeer, 1912 119
- Warming, Kbm., 1909: 110
 — Chr., Præst, 1909: 124 f, 126 f, 128, 132, 138; 1911: 200
- Varmkær, 1909: 17
 v. Wasmer, Ritmester, 1909: 91
 Vaupel, Løjtnant, 1912: 138
 Vedel, Grevinde, 1910: 13, 30
 Wedel, Præst i Jelling, 1911: 48
 Vedel, Anders Sørensen, 1909: 26
 Wedel-Heinen, Borgm., 1912: 135
 Wedelfeldt, 1909: 86
 Weien, Løjtn., 1911: 60
 Vejlbj, 1910: 45, 91, 206
 Vejle, 1909: 17, 113, 141, 181; 1910: 21, 72, 94, 162—186;

- 1911: 82—93, 102, 141, 144,
146, 217 f, 224, 238; 1912:
18, 53, 59 ff, 77, 80, 94, 106,
115 ff, 131, 137
- Vejle Bank, 1912: 80
- Borgervæbning 1911: 82 ff
 - Discontokassen, 1912: 80 ff
 - Fjord, 1909: 18, 79
 - Ildebrand, d. store, 1909: 130
 - Kirke, 1910: 166 ff, 169 f
 - Kort over, 1910: 176
 - Latinskole, 1910: 162 f, 166,
168, 170, 178
 - Museum, 1911: 82, 87
 - Raadhus, 1910: 169; 1911:
89
 - Sparekassen, 1912: 80
 - Søndermarks Skole, 1911:
87
 - Søndre Fællede: 1911: 87
 - Torv, 1911: 88, 247
 - Amt, 1911: 244
 - Amts ældre Brandfors.,
1909: 34
- Wellejus, Degn i Grindsted, 1909:
140
- Velling, 1910: 95
- Vellinggaard, 1912: 92
- Velten, Gartner, 1912: 127
- Venborg, 1909: 24
- Verdelin, Urtekr., 1912: 70
- v. d. Werf, Chr., Kirurg, 1912: 115
- Werling, S. J., 1912: 115
- Wernecke, L. A., Dr. med., 1912:
120
- Werner, J. A., Kirurg, 1912: 117
- Vesteni, Anna, 1911: 2, 7
- Erik, 1911: 1 f, 7, 12
 - Markvar, 1911: 2
- Vesterby, 1912: 11 f, 27
- Westergaard, Fiskeribest., 1909: 59
- Viale, fransk Kok, 1912: 186, 188
- Wichmann, Møllersv., 1911: 59
- Borger i Fred., 1910:
13, 15
- Vieregg, Kommand. i Fred., 1910: 36
- Wilckens, Komm. i Fred., 1910: 11
- Wildenrath, Generalkrigskomm.,
1912: 92
- Villadsen, N., Borger i Fred.,
1910: 56
- Villatsen, N., Skærup, 1911: 144
- Villestofte, A. H., Slagterm., 1910:
67, 69
- Willing, Lysestøber, 1910: 76
- Villumsen, Hans, 1909: 178, 186
- Vincent, Niels, 1911: 5
- Wilse, hist. Forf., 1910: 42, 89, 92
- Wilster, Major, 1909: 89, 91, 109
- Vilstrup, Nørre, 1912: 185
- Sdr., 1909: 93 f, 1910: 72
- Vindelbjerre, 1909: 173
- Vindelev, 1911: 7, 12, 168
- Windeløw, H. P., Vognmand,
1910: 67, 69
- Vinding, 1910: 163 f; 1911: 91,
95, 108, 114 f, 140, 218
- Ladegaard, 1912: 86
- Vindingland, 1909: 17
- Winge, Mathias, Gæstgiver, 1911:
87 f, 91
- Vingsted, 1912: 35, 39, 172
- Mølle, 1912: 12
- Winterberg, Andr., Præs. i Fred.,
1910: 11, 208
- »Vise igen« 1909: 22
- Wissing, Præst i Højen, 1909: 139 f
- J. P., Købm., 1909: 99
 - Jonas, Borger i Kold.,
1911: 202
 - M., Konsul, 1910: 104
- Viuf, 1909: 90; 1911: 63, 95, 108,

- 120, 192; 1912: 149, 152, 156, 157
- Viuf Kro, 1909: 132, 135
- Wohlgehagen, Propr., 1911: 50
- Woht, G. C., Kvartermester, 1910: 24, 26, 28, 31
- Voigt, Hautboist, 1911: 73
- Joh., Kirurg, 1912: 117
- Joh. Chr., Skoleholder, 1909: 13, 22, 146 f
- Vollund, 1912: 9, 24, 28 f, 30
- Vonge, 1912: 168
- Vonsild, 1909: 24, 91 f, 94; 1910: 113—140; 1911: 197
- Vork, 1912: 5 f, 8, 21, 30, 32
- Voss, Fabrikant, 1909: 63
- Vossgraff, Otto, 1910: 122
- v. d. Woyda, Major, 1910: 153 f
- Woydemann, Chr., 1911: 200
- Wrangel, General, 1909: 83 f, 188; 1910: 74; 78 f, 87; 1911: 217
- Kaptajn, 1909: 104
- Carl Gustaf, 1910: 201, 203
- Vrannerup, 1909: 95
- Vrigsted, 1909: 150—159
- Højskole, 1909: 154
- Wulf, Hans, Elkærholm, 1909: 161
- Wulff, Zahlmeister, 1911: 225
- C., Premierløjtn., 1911: 151 ff, 157 ff
- Vyff, Slægt i Vonsild, 1910: 115
- Wörishøffer, Kapt., 1909: 86 f
- v. **Ü**nchen, Major i Fr., 1910: 146
- Z**achariesen, Chr., 1911: 202
- Zastrau, Oberst, 1909: 91 ff, 98, 105
- Zeppelin, Familie, 1911: 33
- Joach. Chr., 1911: 33 f
- v. Ziller, Oberstløjtn., 1911: 239
- Zoch, J. S., Major, 1911: 200
- Ø**de Gaarde, 1911: 29
- Ødegaard, Starup, 1909: 4, 22
- Ødsted, 1909: 128; 1912: 3, 10 f, 12 f, 14, 16, 22, 32, 35, 38, 40 f, 172
- Ølgaard, 1912: 101 f, 174
- Ølholm, 1912: 168
- Øllufgaard, 1911: 27
- Ømkullen, 1912: 168
- Ørsted, Borgmester, 1911: 220
- Ørum, 1911: 4
- Østergaard, Skærup, 1911: 145

INDHOLDSLISTE

TIL »VEJLE AMTS AARBØGER« V—VIII (1909—12).

	Side
<i>Alsted, Jacob</i> : »Friederichs Weyle Røde Kohr«	1911: 82— 93
— : Valdemars Vej	1912: 158—175
<i>Barsøe, Ditlev</i> : »Æ Landsmand«	1909: 173—187
<i>Bremerholm, Aage</i> : Gamle Fredericia-Minder	1910: 60— 88
— : Erindringer fra Fredericias Be- lejring i 1849	1911: 51— 81
— : Fra Prinsens Ophold i Fredericia .	1912: 186—192
<i>Carøe, K.</i> : Bartskeerer og Kirurger i Kolding, Vejle, Fredericia	1912: 106—120
<i>Eliassen, P.</i> : Præsten i Vonsild, Livsbilleder fra det 17. Aarhundrede	1910: 113—140
: To Koldingborgmestre	1911: 181—215
: En Præstehistorie fra Jelling, Livsbillede fra det 18. Aarhundrede	1912: 176—185
<i>Gynther, S. L.</i> : Kampen om Kolding 1849	1910: 103—104
<i>Holck, Adelaide</i> : Minder fra Krigen 1864	1911: 216—243
<i>Iversen, Carl</i> : Om Præsten Consistorialraad Jørgen Gad	1911: 94—140
<i>Jensen, B. M.</i> : Cand. mag. S. Hansen	1910: 210
<i>Jørgensen, Chr.</i> : Pengekrisen 1857, særlig dens Forløb i Vejle Amt	1912: 44— 84
<i>Kau, Hans</i> : En gammel Kirkeruin	1910: 187—192
— : Hovedgaarden Refstrup i Gadbjerg Sogn	1911: 1— 50
— : Om Kolonien »Frederikshaab« i Randbøl Sogn	1912: 94—105
<i>Kjær, Hans</i> : Mindesmærker og Fund i Jerlev Herred	1912: 1— 43
<i>Klitgaard, C.</i> : Hans Skeel til Nygaard	1912: 121—122
<i>Liljefalk, Axel</i> : Kampen om Kolding By 23. April 1849	1909: 83—110
— : Rettelse	1909: 188

<i>Liljefalk, Axel</i> : Breve fra Thorstensson vedrørende Indfaldet i det sydlige Jylland 1643—44.....	1910: 193—204
— : Fredericianeren Peder Buhl.....	1911: 149—170
<i>Lindholm, Poul</i> : Fra Starup Sogn.....	1909: 1—40
— : Lidt mere om Præsten L. M. Lund og Skolevæsenet i Starup-Nebel	1909: 143—149
— : Esben Hansen Degn.....	1912: 147—157
<i>Maltesen, L.</i> : Lidt mere om nogle Vrigsted-Mennesker for 40 Aar siden.....	1909: 150—159
<i>Matthiessen, Hugo</i> : Gammelt Fredericia-Liv.....	1909: 41—82
— : Bøddelboligen og dens Beboere.	1910: 1—39
— : En Forskrivning til Satan 1732.	1910: 40—59
— : Fredericias ældste Raadstuer og Fængsler, et Bidrag til Byens Historie 1650—1760.....	1910: 141—161
— : Lidt om Ullerup Sogn.....	1910: 205—209
— : En Tale af Hans de Hoffman...	1911: 171—180
— : Historiske Mindesmærker og deres Bevaring.....	1911: 244—253
<i>Mogensen, N.</i> : De gamle fortæller.....	1909: 160—172
<i>Møller, John M.</i> : Provst Jacob Holm i Højen.....	1909: 121—142
<i>Ravn, J. J.</i> : Det gamle Ullerup Sogn.....	1910: 89—93
— : Fra en Ægttur til Vejle.....	1910: 94—98
— : Tre Mænd i Holmans Herred under Svenskekrigen.....	1911: 141—147
— : En Slægt fra Børkop Mølle.....	1912: 85—93
<i>Riegels, H. F.</i> : Minder fra Snoghøj.....	1912: 125—146
<i>Ring, M.</i> : Veteranen fortæller.....	1909: 111—120
<i>Rosendal, H.</i> : Grundtvig og Skamlingsbanke.....	1910: 99—102
<i>Søegaard, Thyge J.</i> : Bidrag til Vejle Bys Historie i i det 17. Aarhundrede.....	1910: 162—186
<hr/>	
Foredrag 1. Okt. 1906—31. Dec. 1909.....	1910: 105—107
— 1. Jan.—31. Dec. 1910.....	1911: 259
Gaver.....	1911: 258
Fortegnelse over Medlemmer af »Vejle Amts historiske Samfund« 1909.....	1909: 190—198
Tillæg til Medlemslisten.....	1910: 211—212
— — —.....	1911: 254—257

»Vejle Amts historiske Samfund«s Regnskaber 1908 og 1909.....	1910: 108—109
»Vejle Amts historiske Samfund«s Regnskab for 1910.	1911: 148
— — — — — 1911.	1912: 123
Til Medlemmerne	1909: 188
Rettelser.....	1912: 124
—	1912: 192
Register (ved P. Eliassen).....	1912: I—XXXI
Indholdsliste til »Vejle Amts Aarbøger« V—VIII (1909—12):	XXXIII—XXXV